

Издатель

Научно списание
година XXVIII, книжка 1, 2026

Publisher

Scientific Journal
Vol. XXVIII, Issue 1, 2026

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНОХЪ

ГЛАВЕН РЕДАКТОР

Доц. д-р Васил Загоров
Факултет по библиотекознание и
културно наследство
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 201
София 1784, България
тел.: +359 884 29 76 79
е-поща: v.zagorov@unibit.bg

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
ДИРЕКТОР
Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно: книжка 1 – януари – юни;
книжка 2 – юли – декември.
Формат: 70/100/16. Печатни коли: 6.

С изпращането на текст и
илустрации до Академично
издателство „За буквите –
О писменехъ“ авторът се съгласява
да преотстъпи правото за
публикуването, анонсирането и
разпространението им на отворен
достъп за нуждите на сп. „Издател“.
Материали, които не са одобрени за
публикуване, не се редактират и не
се връщат на авторите.

EDITOR-IN-CHIEF

Assoc. Prof. Vasil Zagorov, PhD
Faculty of Library Studies and
Cultural Heritage
University of Library Studies and
Information Technologies
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 201
Sofia 1784, Bulgaria
tel. +359 884 29 76 79
e-mail: v.zagorov@unibit.bg

PUBLISHER

„Za Bukvite – O Pismeneh“
University of Library Studies and
Information Technologies
DIRECTOR
Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
e-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Publisher Journal is published
semiannually: book I – January – June;
book II – July – December.
Size: 70/100/16. Printed Quires: 6.

By submitting text and illustrations
to the Academic Publishing House
„Za Bukvite – O Pismeneh“,
the author grants the right to publish,
announce and distribute the work
in open access for the purposes
of the “Publisher” journal.
Submissions not approved
for publication are not edited
or returned to the authors.

Главен редактор:

Доц. д-р Васил Загоров
(България)

Заместник главен редактор:

Доц. д-р Любомира Парижкова
(България)

Редакционна колегия:

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев
(България)
Проф. д.н. Ирена Петева
(България)
Проф. д-р Лъчезар Георгиев
(България)
Проф. д-р Тереза Тренчева
(България)
Проф. д.н. Ивайло Христов
(България)
Проф. д-р Невила Рама
(Албания)
Проф. Агата Валчак-Ниеведомска
(Полша)
Проф. д-р Каролин Арчър
(Великобритания)
Проф. д-р Александър Циганенко
(Русия)
Проф. д-р Маржена Валинска
(Полша)
Проф. Енгин Бексач
(Турция)
Доц. д.п.н. Нина Пономарьова
(Русия)
Доц. д-р Карла Базили
(Италия)
Доц. д-р Майкъл Бук
(САЩ)
Д-р Ана Лусия Тера
(Португалия)
Веселин Тодоров
(България)

Editor-in-Chief:

Assoc. Prof. Vasil Zagorov
(Bulgaria)

Editor:

Assoc. Prof. Lubomira Parijkova
(Bulgaria)

Editorial Board:

Prof. Stoyan Denchev, DSc
(Bulgaria)
Prof. Irena Peteva, DSc
(Bulgaria)
Prof. Luchezar Georgiev
(Bulgaria)
Prof. Tereza Trencheva
(Bulgaria)
Prof. Ivaylo Hristov, DSc
(Bulgaria)
Prof. Nevila Rama
(Albania)
Assoc. Prof. Agata Walczak-Niewiadomska
(Poland)
Prof. Caroline Archer
(Great Britain)
Prof. Alexander Tsiganenko
(Russia)
Prof. Marzena Walińska
(Poland)
Prof. Engin Beksac
(Turkiye)
Assoc. Prof. Nina Ponomareva, DSc
(Russia)
Assoc. Prof. Carla Basili
(Italy)
Assoc. Prof. Michael Boock
(USA)
Assist. Prof. Ana Lúcia Terra, PhD
(Portugal)
Veselin Todorov
(Bulgaria)

Detailed information about editorial board is available at:

<https://publisher.bg/redkolegia/>

Съдържание		Contents
<i>История на книгата</i>		<i>Book History</i>
„Пътеводител по святите места в Палестина“ (1898): библиографски пъзел в следосвобожденската българска книжнина <i>Габриела Ангелова</i>	5	“A Travelogue to the Holy Places in Palestine” (1898): A Bibliographic Perplex of Post-Liberation Bulgarian book <i>Gabriela Angelova</i>
Кралиците на криминалния роман от Златния век в пределите на българското книгоиздаване <i>Ваня Якова</i>	18	The Golden Age Queens of Crime Fiction in the Realms of Bulgarian Publishing <i>Vanya Yakova</i>
Образът на Александър Велики като пресечна точка на източния и западния светоглед в пиесата на Томас Гоф „Смелият турчин“ <i>Миряна Димитрова</i>	32	The Image of Alexander the Great as a Convergence of Eastern and Western Mindsets in Thomas Goffe’s Play “The Courageous Turk” <i>Miriana Dimitrova</i>
Ехо от бунтовната пролет на 1876 г.: приписки на свещеник Петко Т. Франгов <i>Владимир Терзиев</i>	42	Echoes of the Rebellious Spring of 1876: Marginal Notes by Priest Petko T. Frangov <i>Vladimir Terziev</i>
<i>Нови подходи и иновации</i>		<i>New Approaches and Innovations</i>
Разрушителни технологии и бизнес модели в съвременното книгоиздаване <i>Боян Жеков</i>	48	Disruptive Technologies and Business Models in Contemporary Book publishing <i>Boyan Jekov</i>
<i>Теоретични аспекти</i>		<i>Theoretical Aspects</i>
Текстът за деца и юноши в няколко критически дефиниции <i>Александра Антонова</i>	58	The Text for Children and Adolescents – Few Definitions <i>Aleksandra Antonova</i>
Двете лица на едно списание. За българско-сръбското детско издание „Фарче“ <i>Елизабета Георгиев</i>	67	The Two Faces of One Magazine. About the Bulgarian-Serbian Children’s Magazine “Farche” <i>Elizabeta Georgiev</i>
<i>Рецензии и анотации</i>		<i>Reviews and Annotation</i>
За едно ценно библиографско издание <i>Галина Апостолова</i>	80	A Valuable Bibliographic Publication <i>Galina Apostolova</i>
За една различна Дора Габе и нейната Добруджа: културен контекст и литературна география <i>Мая Горчева</i>	86	On a Different Dora Gabe and her Dobrudja: Cultural Context and Literary Geography <i>Maya Gorcheva</i>

*ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORY***„ПЪТЕВОДИТЕЛ ПО СВЯТИТЕ МЕСТА В ПАЛЕСТИНИЯ“ (1898):
БИБЛИОГРАФСКИ ПЪЗЕЛ В СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКАТА
БЪЛГАРСКА КНИЖНИНА****Габриела Ангелова**

Университет по библиотекознание и информационни технологии
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
<https://doi.org/10.70300/ATxkOIrzYclRAQFL>

Резюме: Настоящата публикация се занимава с нехарактерните библиографски показатели на българско издание от края на XIX век. В съдържателен аспект книгата спада към категорията на поклонническата пътеписна книжнина, която подпомага хаджиите, предприели пътуване от българските земи до светите места в Йерусалим и Палестина. Практическата ѝ насоченост компенсира до голяма степен трудностите, които могат да възникнат при ориентирането на миряните по време на дългия път на поклонничеството. Същевременно реализирането на подобно издание запълва осезаемо дефицитна ниша в българската книжнина, тъй като към края на века не се откриват актуални справочници по темата. Спецификата, която прави книгата впечатляваща от библиографска и научна гледна точка, е, че тя е издадена в Йерусалим. Географският обхват на ретроспективната ни национална библиография не предполага наличието на издателска и книжовна дейност в този регион нито преди Освобождението, нито след това. „Пътеводител по светите места в Палестина“ отсъства от справочния апарат на българската книга и почти липсва във фондовете на българските библиотеки. Освен че е прецедент по място на издаване, пътеводителят съдържа редица неясни издателски елементи, които следва да бъдат проучени.

Ключови думи: библиографска рядкост; поклонническа литература; авторска отговорност; българско книгопечатане; Йерусалим

Въведение

Поклонническата литература е жанр, ключов за разпространението на знание относно светите места по света и същевременно представлява системен способ за формиране на колективна религиозна идентичност. Жанрната форма на религиозния пътеводител е позната чрез вариациите на тер-

мините от гръцки и латински произход, известни като *проскинитарий/итинерарий*, чието пряко значение е „място за поклонение“. Пътеписите за светите места са фокусирани върху най-популярните локации – Йерусалим, Света гора, Синай или големи български манастири, като Рилската света обител. Тези издания са структурирани в две основни направления – да представят географски и логистично местоположението на обектите и да разкрият тяхното духовно значение за християнската религия и култура. Обикновено те са богато илюстрирани с множество гравюри, които да подкрепят визуалната представа на поклонника за пейзажите и храмовете, които ще види по пътя си. С модернизирането на транспорта и възможностите за пътуване към пътеводителите започват да се добавят и актуални граfiци и ценоразписи на параходите и влаковете, както и информация за търговията и порядките в конкретния регион.

Хаджийството е традиция от голямо значение за българите, особено в периода на османското владичество, когато християнското вероизповедание не е водещата религия. В търсене на религиозна еманципация част от по-заможните българи предприемат пътуване до Йерусалим и получават титлата хаджия. В периода на Българското възраждане тази практика добива огромна популярност сред стабилните финансово обществени прослойки от сферата на манифактурата и търговията. Никола Начов споделя убеждението, че в Зрялото възраждане традицията е много по-силно застъпена и е въпрос на чест за цялото семейство. На този етап транспортът е далеч по-неуреден и трудоемък, а пътуването – дълго, което прави добиването на титлата хаджия изключителен подвиг. С настъпването на модернизацията в десетилетията след Освобождението престижът на поклонничеството отстъпва пред напора на по-светските възгледи, навлизащи от западните страни. Начов акцентира, че към началото на XX век все по-малко хора възприемат хаджа като ценност и още по-малко от тях се стремят към него (Nachov 1906, 10–12).

Залезът на поклонническата култура до голяма степен обяснява защо в периода на Възраждането разполагаме с повече пътеписи и очерци за поклоненията в Йерусалим. Първата позната към момента старопечатна книга, „Божий гроб“, е издадена през 1858 г. в превод от френски език. Най-известният пътеводител е изданието на Иван Момчилов, „Описание на светия град Йерусалим и изобщо на светите места на изток“ от 1865 г. Книгата е луксозна и богато украсена с дървени гравюри от най-високо качество. В допълнение се срещат и три географски карти на Христо Г. Данов от 1862, 1863 и 1870 г., както и информационни раздели за хаджии в някои възрожденски календари (Rashich 1856).

До момента на „Пътеводител по светите места в Палестина“ през 1898 г. в Йерусалим, в библиографските репертоари и електронни каталози няма данни за специализирано издание по темата за поклонничеството след 1878 г. Пътеводител от този период не е описван и в големите изследвания, посветени на българските пилигрими и поклонническата литература

(Nachov 1906; Gyurova, Danova 1995; Gyurova 1996). В научните трудове фокусът е насочен основно към мемоари на известни български поклонници, ръкописната традиция на проскинитариите и по-старите печатни издания. Същевременно изданието е изключително рядко и интересно от гледна точка на всички научни критерии, свързани с българската история на книгата, и несъмнено заслужава да му бъде обърнато изследователско внимание.

Библиографско покритие и наличност в библиотечните и антикварните мрежи

Отсъствието на издания, отпечатани извън българските територии, в справочния апарат на българската ретроспективна библиография не е необичайно. Пропуските се дължат на редица фактори, но в конкретния случай причината е, че според изходните данни книгата е издадена и отпечатана в Йерусалим – територия, която към тогавашния момент е под управлението на Османската държава. Географската отдалеченост, национално централизираният библиотечен депозит в комбинация с отдалечеността на печатните центрове на българската печатна книга създават реални предпоставки за липсата на много заглавия в нашите библиографски репертоари. Изброените аргументи са и причина „Пътеводител по светите места в Палестина“ да не фигурира в репертоара „Български книги 1878–1944“ и в описа на Александър Теодоров-Балан „Български книгопис за сто години. 1806–1905“.

Присъствието на изданието във фондовете на българските библиотеки също е изключително слабо, както показва библиографското издирване в електронните каталози на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и в каталозите на регионалните и академичните библиотеки в страната. В България заглавието се открива единствено в Националния център за информация и документация (НАЦИД), където може да се прегледа де визу.¹ Една от индикациите за наличието на изданието в чужбина е библиографското описание на Централната библиотека на Българската академия на науките (ЦБ на БАН) в Националната академична библиотечно-информационна система (НАБИС).² Библиотечната единица е каталогизирана по споразумение за сътрудничество между Българската екзархия в Истанбул и Българската академия на науките, чиято обща цел е да се опишат и разкрият ценните фондове, които дълги години се съхраняват необработени в институцията. Една от основателните причини изданието да се намира в техните колекции, е фактът, че метохът към Екзархията е служил като временно убежище и спирка на хаджиите, поели към светите места.³ Възможно е книгата да е оставена от поклонник или да е придобита от Екзархията, за да служи като ориентир на гостите. Другият издирен екземпляр се намира в електронния каталог на Националната библиотека на Израел, където е зачислен в колекцията им, свързана с юдаизма.⁴ Не са открити други библиографски

податки в българските библиотечни институции и техните дигитални репозиториуми, но този дефицит се компенсира до голяма степен от частната антикварна книготърговия в интернет. В търговските платформи на антикварните книжарници спорадично се засичат обяви за продажба на изданията, някои от които са вече невалидни поради изчерпване. Макар и не много на брой, офертите за изданието в частния сектор надвишават броя на екземплярите, открити в българските институции.

От посочените наблюдения може да се направят изводите, че очевидно пътеводителят се е ползвал активно от поклонниците и е купуван основно отвъд пределите на България – по пътя за Истанбул и Палестина, след което е внасян у нас при завръщането им. Така по естествен начин книгата попада в лични колекции, които към момента се разпродават активно в антикварната книготърговска мрежа.

Съдържателни и типографски характеристики на изданието

Съдържанието на „Пътеводител по святите места в Палестина“ е организирано в шест основни части, които напълно обезпечават справочните въпроси, възникващи по време на поклонническия маршрут от България до Обетованата земя. В тях ясно, кратко и последователно са проследени организационни въпроси по транспортирането и поклонническите спирки от началото до края.

Първата част е посветена на подготовката и самото пътуване от Балканите към Палестина. Описват се плаването до пристанището на Яфа, историята на града и сухопътният маршрут през Лида и Рамла за Йерусалим. Тук изрично се упоменава, че изложените наставления за пътуването се отнасят за хората, които тръгват от България. Авторът дава подробности, като времетраенето на плаването от Варна (12 ч.) и Бургас (9 ч.) до Цариград. В таблица са представени актуални за периода железопътни спирки от Яфа до Йерусалим и техните двупосочни графици, разстояния и цени (Tonchev 1898, 3–8). Втората част служи като общо въведение в Светия град, като разглежда неговата история, административно устройство, квартали и демография.

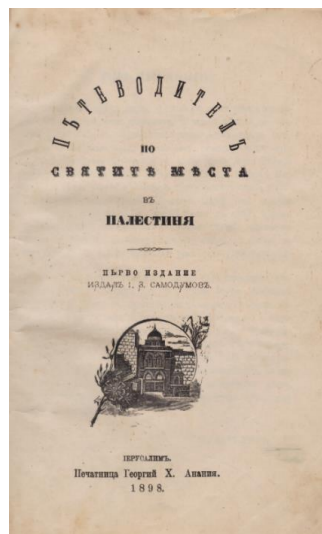
Централно място в книгата заема третата част, която детайлно описва най-приоритетното за един поклонник място – храма „Възкресение Христово“. Разгледани са всички светилища на територията на религиозния комплекс, включително Божи гроб, хълмът Голгота, други важни локации и по-малки параклиси. Тук са включени и описания на други значими манастири в рамките на Йерусалим, сред които са: мястото на Тайната вечеря, Сионският хълм и арменските и еврейските квартали.

Четвъртата част насочва вниманието към източните покрайнини на града и по-конкретно към Йосафатовата долина и Елеонската планина. Текстът описва Гетсиманската градина, мястото на Възнесението и пророчес-

ките гробници. Петата част отвежда поклонниците на юг към Витлеем, където са описани храмът „Рождество Христово“ и околните манастири, след което маршрутът продължава към река Йордан, Йерихон и Мъртво море. Последната шеста част проследява възможностите за поклонение на север от Йерусалим към Самария и Галилея. Описани са местата, свързани с библейската история, в Назарет, Кана и бреговете на Тивериадското море, като изложението завършва с планините Тавор и Кармил.

Книжното тяло се състои от 172 страници, съдържа 22 печатни коли и е структурирано във формат четвъртина, като титулната четворка е допълнително добавена. Описваният екземпляр притежава запазена мека издателска подвързия, заглавна страница и уводни паратекстове. Библиографските данни на подвързията отразяват напълно информацията на заглавната страница, без разминавания в годините, имената и други печатни мутации.

Ортографично, езикът и правописът напълно отговарят на периода от края на XIX век, като изписването на буквата „ят“ и краесловния „ер“ са съобразени с актуалните упътвания за българския правопис на Тодор Иванов. За печатното оформление е използван набор от класически и декоративни шрифтове. Класическите шрифтове могат да се категоризират като антиква и гротеск, а декоративният е определен от Васил Йончев като *romantique* и се отличава с орнаментика в ориенталски стил и триизмерност на глифите (Yonchev 1964, 149, 321). Комбинацията от стилове и творческото им позициониране под формата на арка са характерни за типографската естетика на българските книги от XIX век и не се различават от дизайна на качествените възрожденски издания (Zagorov 2015, 78–82). Типографската украса на изданието е семпла, но напълно достатъчна, за да спомогне за навигирането в текста и да подчертае тематиката на съдържанието. Винетките на издателската подвързия и заглавната страница имат овална форма и представят фасадата на най-важния християнски храм в Йерусалим – църквата „Възкресение Христово“. Винетката на задната корица представлява кошница с нарове, ананас и цветя, с кръжащи около нея пчела и пеперуда. Илюстративните елементи и на двете винетки са нетипични за българските печатни книги от периода на XIX век и към момента не са откривани в други издания. Композицията на медальона е допълнена с растителни и флорални мотиви. Основният текст е подплатен с изчистена и многокомпонентна геометрична заставка, инициал в началото на първата глава и голямо разнообразие от концовки,

Фиг. 1. Заглавна страница на изданието

различни по форми, размери и стилистика (фиг. 1).

Любопитен детайл, който може да оспори достоверността на изданието, е, че на титулната четворка липсва цензурно разрешение за отпечатване и разпространение на изданието, задължително в Османската империя. Османската имприматура започва да се появява още във възрожденските книги, печатани в рамките на Империята и продължава да се ползва и в следващите десетилетия във всички издания, независимо от езика им – турски, български, арменски, гръцки, еврейски и пр. Поради тази причина българските книги, издадени в Турция от Освобождението до края на XIX век, задължително имат този цензурен пропуск, ако са печатани в унисон със законовите разпоредби на султана и отговорните институции. Най-важната сред тези институции е Министерството на просвещението, а с допълненията към текстовете на Закона за печата се формират и други административни структури, които отговарят за качеството на печатните издания. Към момента на издаването на пътеводителя Йерусалим е суверенна територия на Османската държава и печатаните в областта книги следва да имат цензурно разрешение, а липсата му буди съмнения в автентичността на изходните данни на заглавната страница.

Изданието е илюстрирано с двадесет и пет монохромни метални гравюри. Те изобразяват известни пейзажи и ключови поклоннически спирки в Палестина, като манастира „Св. пророк Илия“, град Витлеем, град Назарет, сцената на Рождество Христово, манастира „Св. Сава“, Елеонския хълм и много други храмове и локации, свързани с ядрото на християнската религия. По отношение на интегрирането в изданието гравюрите се делят на

Фиг. 2. Гравюра, подписана от френския художник Огюст Дъороа

два типа: едните са отпечатани заедно с буквения набор, а другите са отпечатани и вложени отделно. Независимо от смесването на техники и двата типа гравюри са номерирани и включени в общата пагинация на изданието, което показва допълнително внимание към детайлите. Авторството на гравюрите е нееднородно, а имената на гравьорите не са споменати изрично никъде в уводните паратекстове и изходните данни. На с. 73 се открива гравюра с автор, подписан като Манила (Manilla), на с. 57 в долния ляв ъгъл се вижда името А. Дерой (A. Deroü), който след допълнително проучване се оказва известен френски художник, литограф и гравьор (Огюст Виктор Франсоа Дъороа) (фиг. 2). Няма данни той да е фокусирал художествените си предпочитания върху Палестина, тъй като повечето му известни гравюри са с уклон към западноевропейските културни забележителности.

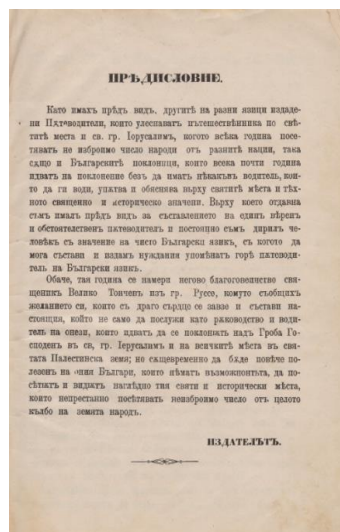
Той има най-много на брой авторски гравюри в текста на пътеводителя. Третият гравюр също остава неидентифициран към момента, макар че неговите изображения представляват голям дял от общия брой на гравюрите. Той е поставил свой монограм, който поради сложната си орнаментика може да се чете по два начина, като R. S. или P. S. Със сигурност може да се твърди, че гравюрите са взети от други издания, вероятно без разрешението на автори и издатели. Аргументи в тази насока са хетерогенната авторска отговорност и опитите за прикриване на имена и инициали при някои гравюри чрез подрязване на ъглите, където традиционно се подписват създателите им.

Авторска и издателска отговорност

Изданието „Пътеводител по святите места в Палестина“ е под авторството на свещеник Велико Тончев от Русе. Неговото име не присъства на заглавната страница, но е споменато в предговора на издателя. Пътеводителят е първо издание, като поредността е отбелязана на издателската подвързия и на титула. Означаването на първото издание по правило не се практикува от опитните издатели, което показва липсата на познания в областта. Този детайл контрастира на фона на естетичното и качествено оформление на книгата, тъй като едновременно са видни професионализъм и отсъствие на базови компетентности.

В предисловието си издателят не определя собствената си народност, но акцентира върху дефицита на пътеводители, които да подпомагат пътуването на българските пилигрими (фиг. 3). Думите му са потвърдени от факта, че действително към края на XIX век в българската книжнина няма актуален практически полезен наръчник по темата. Той споменава, че хората идват неподготвени и неориентирани относно локацията, последователността и историческото значение на светите места. Оттам произлиза и желанието му да реализира подобно справочно издание, и за целта издирва човек с добър български език и необходимите умения. Издателят се свързва с духовника Велико Тончев, който се съгласява да състави справочника, така че да обогати познанията, включително на вярващите, които не могат да предприемат пътуване до Палестина.

Най-интересните детайли в книгата са самоличностите на издателя и печатаря. Името на издателя е И. З. Самодумов, а на печатни-

Фиг. 3. Предговор от издателя
И. З. Самодумов

цата – „Георгий Х. Анания“. След проверка на основните български архивни хранилища се установи, че за тях не се срещат данни. Получава се интересен изолиран казус – имаме налице първо и единствено издание, публикувано в Йерусалим, поверено на начинаещ автор, издадено от издател и печатар, чиито имена, така формулирани, не са регистрирани никъде, както в конкретния пътеводител.

На пръв поглед изложените предпоставки формират сериозно противоречие и пораждат скептицизъм относно автентичността на изданието. По този въпрос биха могли да се допуснат две възможности. Първата е, че книгата е мистификация и е отпечатана еднолично в България от лице, което е и издател, и печатар, но ползва псевдоними. Предположението се базира на аргументи, като отличната запознатост на издателя с дефицитите на българската пътеписна литература и откриването на автор от Русе, който да ги запълни. Изводите от гледна точка на съвременната за епохата издателска продукция и усилията, които И. З. Самодумов полага, за да намери подходящ автор, са по-трудно преодолими от голяма дистанция с оглед на местоживееенето на автора и местоиздаването. Разстоянието предполага сложна и насочена към много лица кореспонденция, която би следвало да остави следа в архивната мрежа. Ключовият показател тук е дали двете лица имат достатъчно на брой книги, за да обезпечат финансово бизнеса си, тъй като от икономическа гледна точка едно издание не оправдава съществуването и издръжката на цяла печатница (вж. изводите в Zagorov 2013, 171–181). Друг, макар и второстепенен фактор е липсата на цензурна бележка за печат на османските власти – важен маркер за законово отпечатаната българска литература в Османската държава.

Възможно е лицата да не са от български произход и пътеводителят да не е единственият техен издателски продукт, но да е с подправени и по-българени библиографски данни. В полза на тази хипотеза може да се посочат няколко аргумента. Самодумов твърди, че изводите за необходимостта от такава книга са продиктувани от прииждащите неориентирани български поклонници. Същевременно се търси човек с добри познания по български език, който да я напише. В подкрепа също може да се изтъкне тематичното типографско оформление. Винетките на изданието са изработени с интенция и персонализирано, с нетипични за българската книжнина елементи – изглед към местна забележителност (храма „Възкресение Христово“) и екзотични плодове.

Задълбоченото проучване на палестинския печат показва, че по-вярно е второто предположение и пътеводителят е отпечатан в Йерусалим. Достоверността на тази хипотеза се доказва от самоличността на печатаря, Георгий Х. Анания, чието автентично име е Джуржи Хабиб Ханания (Jurji Habib Hanania). Ханания е известен палестински журналист, редактор на независимия ежедневник „Ал-Кудс“ (Al-Quds), чието заглавие означава *Йерусалим*. Той основава печатница през 1894 г., но тя дълго функционира без

разрешение от османските власти, което обяснява липсата на цензурно позволение в книгата (Hanania 2007). Според Мохамед Сюлейман по това време в Палестина има сериозен подем на християнските печатници, тъй като естеството на реализираните от тях издания е религиозно и не се счита за заплаха от османските власти в този регион. Ханания дава изява на ситуацията с печатницата си още в първия брой на „Ал-Кудс“ през 1908 г., като е придобил лиценз през 1906 г.: „Всички печатници в Йерусалим бяха предимно с религиозна цел, като всяка работеше в полза на своята деноминация. [...] Докато чаках издаването на лиценз, се сдобих с латински и гръцки шрифтове в подготовка за създаването на печатницата и започнах да ги използвам за печатане на материали за туристи, извършвайки издателската си дейност тайно. Това заемаше усилията ми в продължение на три месеца. Някой доложи на властите за дейността ми, бях поставен под строг надзор (цензура на печата) и работата ми спря“ (Suleiman 2009, 85–86). Откровението на Джурджи Ханания обяснява всички въпроси около отпечатването на „Пътеводител по святите места в Палестиня“. Изданието, със своята неутралност и миролюбив читателски контингент, не представлява никаква опасност за Османската държава. Същевременно то е доходоносно поради лесното си лансиране сред неориентираните поклонници, както се подчертава и в предговора. Поради сложната ситуация, в която Ханания публикува, докато изчаква разрешителното си, неговите издания са трудни за идентификация. Това се дължи на практиката да адаптира името си на езика, на който е изданието, а както се констатира, езиците са разнообразни – семитски, западноевропейски и славянски. Тази особеност, съобразена със забележителните му езикови компетентности, му позволява да преформулира името си спрямо националните езици, което затруднява библиотечните специалисти и изследователите при разпознаването на неговата ранна нелегална продукция.

Изложените факти показват, че има всички предпоставки „Пътеводител по святите места в Палестиня“ (1898) да се счита за автентично издание на български език, отпечатано в Обетованата земя. Към момента остават неясни статусът и идентичността на издателя И. З. Самодумов. Може да се допусне, че това е псевдоним на Джурджи Ханания, тъй като от проучените материали не става известно да си е сътрудничил с други хора в ранната си печатна дейност, а от друга страна, той има достатъчно високо образование, за да бъде редактор и издател, не само печатар. Освен това се изяснява, че изданието е разпространявано на място, заедно с останалите характерни за поклонническата сувенирна търговия стоки. Така се обясняват почти пълното отсъствие на изданието в българските библиотеки и наличието му в чуждестранни фондове.

Изследването идентифицира интересен маркетингов издателски подход, който действа стимулиращо върху любопитството и покупателните на-

мерения на читателите – те са изкушени от издание, отпечатано в Обетованата земя от българи. Подобни подходи не са чужди на българските и на чуждите издатели, но материята е бегло представена в научната литература към момента (Angelova 2020). Казусът е показателен най-вече по отношение на това колко може да бъде разнообразен произходът на българските книги в Османската империя след 1878 г. и колко неясни са техните количествени параметри и исторически реалии.

Заклучение

Изводите, които може да се направят от настоящето проучване, са, че що се отнася до българската книжнина до края XIX век, отсъствието на библиографски данни и архивни материали не е от значение за реалната картина на издателския бизнес с български издания. От една страна, след Освобождението изследователската линия е отчетливо прекъсната поради неясния статут на българските книги, останали зад граница, и трудното им издирване и отчитане в библиографски справочник с конкретен географски и хронологичен обхват. От друга страна, консервативните представи, заложили в нашата историческа и книговедска наука, предполагат, че колкото по-стар и исторически значим е изследваният период, толкова по-висок е престижът на научните изследвания. Тази зависимост може да се потвърди с метриките на проведените изследвания в миналото и сега. Наблюдава се отчетлив афинитет към българската ръкописна, първопечатна и старопечатна книга, но не и към следосвобожденската ни книжнина.

Несъмнено е необходимо да се обърне по-сериозно внимание на българската книга в странство и след знаковата за българите 1878 г., тъй като това е важна и подценявана паралелна нишка, формираща нашата книжовна култура, която ние, волно или не, сме изолирали от научния си фокус.

Благодарности

Тази публикация е реализирана по проект „Цифров репертоар на българската книжнина в Османската империя (1878–1923)“ с договор № КП-06-Н95/14, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, с ръководител доц. д-р Васил Загоров.

БЕЛЕЖКИ

¹ Сигнатура Хр Стп 136 в НАЦИД. Вж. ТОНЧЕВ, В., 1898. *Пътеводител по святите места в Палестина*. Йерусалим: И. З. Самодумов, Печатница Георгий Х. Анания. COBISS+. [онлайн], [прегледано на 15.01.2026]. Достъпно на: <https://plus-legacy.cobiss.net/cobiss/bg/bg/bib/nacid/73243656>.

² Дигитализирана титулна страница и описание. Вж. ТОНЧЕВ, В., 1898. *Пътеводител по святите места в Палестина*. Йерусалим: И. З. Самодумов, Печатница Георгий Х. Анания. Централна библиотека на БАН. [онлайн], [прегледано на 15.01.2026]. Достъпно на: <http://dspace.cl.bas.bg/xmlui/handle/nls/36213>.

³ За значимостта и аналитико-синтетичната обработка на фондовете на Българската екзархия в Истанбул вж. НАЙДЕНОВА, С., 2024. Книжовното наследство в библиотеката на Българската екзархия в Истанбул. *Дзялото: е-списание в областта на хуманитаристиката* X–XXI в. Год. XII, No 29; ISSN 1314-9067. [прегледано на 15.01.2026]. Достъпно на: <https://www.abcdar.com>.

⁴ В описанието погрешно е индексирано, че книгата е на руски език – често срещана грешка при каталогизаторите, които нямат езикови познания по славянските езици. Вж. ТОНЧЕВ, В., 1898. *Пътеводител по светитѣ мѣста въ Палестина*. Йерусалим: Печатница Георгий Х. Анания. The National Library of Israel. [онлайн], [прегледано на 15.01.2026]. Достъпно на: Пътеводител по светитѣ мѣста въ Палестина | Самодумов, И. З | The National Library of Israel.

⁵ Джурджи Ханания (1864–1920) е роден в Йерусалим и произхожда от гръцко православно семейство. Семейството му се третира с почит в местните интелектуални кръгове поради високия статус и образование на членовете ѝ. Ханания завършва Колежа в Сион, където получава забележителна езикова култура и елитно обучение в сферата на хуманитарните науки. CHARIF., M. Jurji Habib Hanania. *PalQuest: Interactive Encyclopedia of the Palestine Question*. [онлайн], [прегледано на 26.01.2026]. Достъпно на: www.palquest.org/en/biography/37431/jurji-habib-hanania.

ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВА, Г., 2020. Сънят на Пресвета Богородица – възрожденски бестселър или книжовна енигма. Издание от личната библиотека на Никола Даков (1898–1986). В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. XVIII национална научна конференция с международно участие. София, 1–2 ноември 2020 г. София: За буквите – О писменехъ.

БОЖИЙ гроб, 1858. [превод от френски]. Цариград: б. и.

БЪЛГАРСКИ книги 1878–1944: Библиографски указател: Азбучна поредица. Т. 1–9. 1978–2006. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

ГЮРОВА, С.; ДАНОВА, Н. (съст.), 1995. *Книга за българските хаджии*. 2. прераб. и доп. изд. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.

ГЮРОВА, С. Р., 1996. *Поклонничество и поклонническа литература*. София: Време.

ЗАГОРОВ, В., 2013. Славянското книгопечатане в Италия през XVI век. Въпроси без отговори. В: *Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство*. Сб. с докл. от межд. пътуващи семинари на УниБИТ. София, 171–181.

ЗАГОРОВ, В., 2015. Традиции и иновации в развитието на титулната страница в българската книга след Освобождението. В: *Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство*. Т. 3, 78–82.

ЙОНЧЕВ, В., 1964. *Шрифтът през вековете*. София: Български художник.

КАРТА на светити места на четири листа, 1863. Виена: Хр. Г. Данов.

КАРТА на светити места на четири листа, 1870. [2. изд.]. Виена: Хр. Г. Данов.

МОМЧИЛОВ, И. Н. (прев.), 1865. *Описание на светия град Йерусалим и изобию на светите места на изток*. Виена: в типографията на Л. Сомерова.

НАЧОВ, Н., 1906. *Нашите хаджии и Божии гроб (хаджилък)*. София: Печ. Ст. Атанасов.

НЕРОВИВИЧ, М.; МИЛАНОВИЧ, Г., 1862. *Карта на Палестина и светити места*. Пловдив: Хр. Г. Данов.

РАШИЧ, М. Д., 1856. *Славяно-българский календар за високосното годище 1856, с твърде любопитни исторически предмети*. Виена: типосан на Мехитариската типография.

ТЕОДОРОВ-БАЛАН, А., 1909. *Български книготис за сто години. 1806–1905. Материали*. София: Бълг. книж. д-во от фонд Напредък.

ТОНЧЕВ, В., 1898. *Пътеводител по святите места в Палестиня*. Йерусалим: Печатница Георгий Х. Анания.

HANANIA, M., 2007. Jurji Habib Hanania: History of the Earliest Press in Palestine, 1908–1914. *Jerusalem Quaterly*, 32, 51–69.

SULEIMAN, M., 2009. Early printing presses in Palestine: A historical note. *Jerusalem Quaterly*, 36.

REFERENCES

ANGELOVA, G., 2020. Sanyat na Presveta Bogoroditsa – vazrozhdenski bestselar ili knizhovna enigma. izdanie ot lichnata biblioteka na Nikola Dakov (1898–1986). V: *Obshtestvoto na znaniето i humanizmat na hhi vek. XVIII natsionalna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie Sofia, 1–2 noemvri 2020 g. Sofia: Za bukvite – O pismeneh*.

BOZHIY grob, 1858. [prevod ot frenski]. Tsarigrad: b. i.

BALGARSKI knigi 1878–1944: Bibliografski ukazatel: Azbuchna poreditsa: T. 1–9. 1978–2006. Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.

GYUROVA, S.; DANOVA, N. (red.), 1995. *Kniga za balgarskite hadzhii*. 2. prerab. i dop. izd. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.

GYUROVA, S. R., 1996. *Poklonnichestvo i poklonnicheska literatura*. Sofia: Vreme.

KARTA na svyatiti mesta na chitiri lista, 1863. Viena: Hr. G. Danov.

KARTA na svyatiti mesta na chitiri lista, 1870. [2. izd.]. Viena: Hr. G. Danov.

MOMCHILOV, I. N. (prev.), 1865. *Opisanie na svetiya grad Yerusalim i izobshto na svetite mesta na iztok*. Viena: v tipografiyata na L. Somerova.

NACHOV, N., 1906. *Nashite hadzhii i Bozhi grob (hadzhilak)*. Sofia: Pech. St. Atanasov.

NEROVIVICH, M.; MILANOVICH, G., 1862. *Karta na Palestina i svyatiti mesta*. Plovdiv: Hr. G. Danov.

RASHICH, M. D., 1856. *Slavyano-balgarski kalendar za visokosnoto godishte 1856, s tvarde lyubopitni istoricheski predmeti*. Viena: tiposan na Mehitariyskata tipografiya.

SULEIMAN, M., 2009. Early printing presses in Palestine: A historical note. *Jerusalem Quaterly*, 36.

TEODOROV-BALAN, A., 1909. *Balgarski knigopis za sto godini. 1806–1905. Materiali*. Sofia: Balg. knizh. d-vo ot fond Napredak.

TONCHEV, V., 1898. *Patevoditel po svyatite mesta v Palestinya*. Yerusalim: Pечатnitsa Georgiy H. Ananiya.

YONCHEV, V., 1964. *Shriftat prez vekovete*. Sofia: Balgarski hudozhnik.

ZAGOROV, V., 2013. Slavyanskoto knigopechatane v Italia prez XVI vek. Vaprosi bez otgovori. V: *Savremenni izmerenia na evropeyskoto obrazovatelno i nauchno prostranstvo*. Sb. s dokl. ot mezhd. patuvashiti seminari na UniBIT. Sofia, 171–181.

ZAGOROV, V., 2015. Traditsii i inovatsii v razvitiето na titulnata stranitsa v balgarskata kniga sled Osvobozhdeniето. V: *Savremenni izmerenia na evropeyskoto obrazovatelno i nauchno prostranstvo*. T. 3, 78–82.

**“A TRAVELOGUE TO THE HOLY PLACES IN PALESTINE” (1898):
A BIBLIOGRAPHIC PERPLEX
OF POST-LIBERATION BULGARIAN BOOK**

Abstract: *The present study examines the unusual bibliographic characteristics of a Bulgarian edition from the late 19th century. In terms of content, the book belongs to the genre of pilgrimage travel literature, designed to assist pilgrims (hadjis) journeying from the Bulgarian lands to the holy sites in Jerusalem and Palestine. Its practical orientation largely compensates for the navigational challenges laypeople might encounter during the arduous journey to the Near East. Furthermore, the realization of such a work addressed a significant lacuna in Bulgarian literature, as contemporary reference guides on the subject were notably absent toward the end of the century. The primary feature that renders this book remarkable from both a bibliographic and scholarly perspective is its place of publication: Jerusalem. The geographical scope of the retrospective national bibliography does not typically account for Bulgarian publishing or literary activity in this region, neither before nor after the Liberation. “A Guide to the Holy Places in Palestine” is absent from the standard reference apparatus of the Bulgarian book and is virtually non-existent in the holdings of Bulgarian libraries. Beyond being a precedent regarding its place of publication, the guide contains several unreliable bibliographic elements that cast doubt upon its overall authenticity.*

Keywords: *bibliographic rarity; pilgrimage literature; authorship; Bulgarian printing; Jerusalem*

Assist. Prof. Gabriela Angelova, PhD
University of Library Studies and Information Technologies
The National Library „St. Cyril and Methodius“
ORCID: 0000-0002-2803-9172
E-mail: g.angelova@unibit.bg

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYTHE GOLDEN AGE QUEENS OF CRIME FICTION IN THE REALMS
OF BULGARIAN PUBLISHING**Vanya Yakova***University of Library Studies and Information Technologies*<https://doi.org/10.70300/xzvp3NhPspFgmgRA7>

Abstract: *This publication constitutes an attempt, through the utilisation of empirical means, comparative analysis, and historical comparison, to ascertain the reasons why some of the most renowned and influential authors, perceived as the Queens of Crime fiction during the Golden Age of the genre, have not been granted their rightful place in Bulgarian publishing industry and have remained unknown or little known to the reading public. With the exception of Agatha Christie, authors such as Margery Allingham, Ngaio Marsh, and Dorothy L. Sayers, regardless of their contribution to the development of the crime genre, remain neglected and underappreciated by Bulgarian book publishing.*

Keywords: *Queens of Crime; Golden age; crime novel; Bulgaria; book publishing*

Introduction

The presence of women authors of mystery and crime novels is not an uncommon occurrence in the sphere of world literature and publishing. They occupy a significant part of the literary space in this genre, and in some cases, it could be argued that they dominate contemporary bestseller lists. It is evident that a number of these ladies have exerted a profound influence on successive generations of writers, whilst concurrently establishing the foundations for novel approaches and trends within the development of the crime genre. Conversely, within the Bulgarian context, the presence of women authors specialising in crime fiction is minimal. It is highly probable that this scarcity of female crime writers in Bulgarian publishing is attributable to the prevailing societal attitudes towards women and the pervasive patriarchal dynamics that penetrate both the familial and societal contexts. "Society's expectations of her appear to limit her horizons for fulfilment, mainly to the realm of emotions (love for her partner, children, home), with the result that her creative expressions are mainly directed towards confessional short poetic forms" (Trendafilov 2010).

During the Golden Age of the genre, when renowned writers such as Agatha Christie, Margaret Allingham, Dorothy L. Sayers and Ngaio Marsh emerged on

the scene, Bulgarian publishers primarily focused on translating works by authors like Edgar Wallace and Sir Arthur Conan Doyle. Additionally, they published sensational tabloid stories with attention-grabbing titles, centering on renowned detectives and their exploits. During this period, even the few Bulgarian authors of mysteries and crime stories were men who, in most cases, used pseudonyms that had no connection to Bulgarian names. What is more, even their protagonists were predominantly given Anglo-Saxon names, and the events in which they participated transpired in various countries around the world (Aretov 2007).

Methodology

The study employs a multifaceted and comprehensive research methodology, incorporating a variety of approaches. The framework employs a range of empirical methods, comparative analysis and historical comparison, each of which contributes to a detailed and substantial examination of the subject matter.

The empirical component of the study is grounded in collected and examined data from established bibliographic sources. The data are then subjected to bibliometric analysis, enabling identification of trends within the output. These analyses organise, classify publications and provide quantitative insights into frequency and development.

A comparative analytical approach allows for juxtaposition of datasets, time periods and categories. A historical comparison examines key phenomena in a broader temporal context, contributing to understanding continuity and change.

The empirical material is synthesised from the National Library “St. st. Cyril and Methodius” and the National Academic Library and Information System (NALIS) online catalogues. These repositories provide reliable access to bibliographic records. Through integrating these approaches, the study aims to achieve objective and comprehensive analysis grounded in theory.

Results

In relation to the period designated as the Golden Age in the development of crime literature, scholars and researchers have divergent definitions of the time period in question. According to Stephen Knight “it is usually taken as the period between the two World Wars, though some start it earlier, with the publication of E. C. Bentley’s “Trent’s Last Case” in 1913, 2 and the first critic to use the term dated it from 1918 to 1930, followed by ‘the Moderns’ 3; major texts in ‘golden age’ style were also produced after 1940, both by new writers and by figures from the earlier period.” (Knight 2003, 77). It is argued by other researchers of crime literature that, within the United Kingdom, this period “has a convenient point of origin in the publication of Agatha Christie’s first novel, “The Mysterious Affair at Styles”, in 1920, and the reign of the ‘Queen of Crime’ continued until long after the Golden Age is normally considered to have ended, in the wake of the Second World War.” (Scaggs 2005, 26).

Regardless of the precise temporal context, four women attained such distinction within the genre that they came to be collectively designated as the “Queens of Crime”: Agatha Christie, Margery Allingham, Dorothy L. Sayers, and Ngaio Marsh. These authors established themselves as leading figures in a mass cultural publishing phenomenon that secured a global readership. It is evident that both Christie and Marsh were honoured during their lifetimes with the publication of one million copies of their works within a single year, in recognition of their extraordinary popularity. Nevertheless, it has been posited by some that Allingham achieved a higher sales figure than Christie during her lifetime. Conversely, it is less significant to consider the number of books sold by an individual in a given year or over the course of their lifetime. Instead, the focus should be directed towards the substance and quality of their literary contributions. The principal achievement of the Queens of Crime lay in their adaptation of the short detective tale into the extended form of the crime novel, while simultaneously codifying and reconfiguring its narrative conventions to address the cultural anxieties of their historical moment. Their literary output was notably prolific: Christie authored 66 crime novels, three collaborative detective novels, and 154 short stories; Marsh produced 32 novels; Allingham wrote 17 novels and 20 short stories; and Sayers composed 11 novels and 21 short stories (Drayton 2024).

Despite their indisputable contribution to the development of the genre, as well as their international popularity and recognition, the Queens, with the exception of Agatha Christie, remain underappreciated by Bulgarian publishers from the beginning of the 20th century till present. This phenomenon can be attributed to the distinct characteristics of Bulgarian book publishing, which has undergone numerous developmental stages. In order to facilitate a more profound comprehension of the prevailing attitudes and emergent trends within this industry, it would be advantageous to undertake a historical examination of its developmental stages.

The initial phase under scrutiny is that of the Bulgarian Renaissance, which is defined as the period from the conclusion of the 18th century to the emancipation of Bulgaria from Ottoman domination. It is during this era that the foundations for the nascent Bulgarian culture and literature were established, accompanied by the development of its distinctive characteristics and literary genres. This stage is characterised by literature that is predominantly “religious and instructive,” while concurrently undergoing a “process of dissemination of translated and Bulgarianized fiction.” (Benbasat 2014, 212).

The second stage is from the Liberation to 1944/1948. (The conditionality of the period is determined by which event is defined as its end: In 1944, Bulgaria underwent political changes and joined the socialist bloc. However, a significant proportion of book publishing continued to adhere to the traditions of the preceding period. Similarly, in 1948, general nationalisation was proclaimed, resulting in the gradual nationalisation and state control of all printing houses, bookstores,

and book production.) In this phase, alongside the dissemination of translated literature which had been initiated in the preceding period, the development and prominence of contemporary Bulgarian literature was evident. In the context of the crime genre, it is notable that during the initial post-Liberation decades, the predominant focus was on the publication of translated works, which entered the Bulgarian market with a delay of approximately ten years or more. For instance, one of Sir Arthur Conan Doyle's most renowned works, "The Hound of the Baskevilles", was initially published in "The Strand Magazine" in the UK from August 1901 till April 1902¹, whereas in Bulgaria it was not published until 1919.² Conversely, following the First World War, the emergence of Bulgarian authors of crime fiction was notable, predominantly writing under foreign-sounding pseudonyms and utilising sensational titles (some of which coincided with or resembled already published translated titles). This practice enabled straightforward profit generation for publishers, with rapid sales within the market.

The third stage of the book publishing history under scrutiny in this study is from 1944/1948 to 1989. This period, as the literature suggests, was one of socialism, during which the book publishing industry was highly ideologized and censored. In the early years, crime fiction was rejected on the grounds that it was decadent, reactionary and incompatible with the high moral values and foundations of socialist society. The belief was that "crimes and their perpetrators are fundamentally impossible in socialist society" (Aretov 2007, 208). It was not until the second half of the 1950s that attempts were made to revive the genre, with the early 1960s marking a period of significant development in the realm of Bulgarian crime fiction, particularly in the subgenre of the spy novel. With regard to translated titles, "priority was given to Soviet literature, followed by other authors from the socialist camp, and finally to Western authors" (Benbasat 2014, 326).

The fourth stage, which commenced in 1989 and continues until the present day, saw the advent of democratic changes in Bulgaria. This period can be characterised by the privatisation of part of the book publishing industry. Conversely, the state censorship that had been in place during the preceding period was abolished, thus granting individuals the liberty to select authors and literary works at their discretion. It is characteristic of the initial phase of this period that "books of a variegated and licentious nature, in juxtaposition with those of the most sober and superior calibre, became an emblem of the revitalising urban existence. [...] Crime novels alongside Bibles, palmistry alongside horoscopes, pornography, retro, tear-jerking adventures." (Benbasat 2014, 362, 364).

In light of the divergent phases of development witnessed in the realm of Bulgarian book publishing, it comes as no surprise that, in spite of their global acclaim and popularity, bibliographic references in the online catalogues of the National Library St. St. Cyril and Methodius and the National Academic Library and Information System (NALIS), reveal that, with the exception of Agatha Christie, the other Queens of Crime fiction remain relatively obscure or virtually unknown to Bulgarian readers.

Ngaio Marsh

Dame Edith Ngaio Marsh (1895–1982), a New Zealand-born writer, produced a wide range of literary and cultural works, including essays, theatrical productions, critical reviews, songs, and short fiction. However, her most enduring reputation is primarily based on the 32 detective novels she published between 1934 and 1982. In 1928, Marsh temporarily relocated to England, where she is known to have composed her first detective novel, “A Man Lay Dead”. The manuscript was then submitted to Agatha Christie’s literary agent, Edmund Cork of the Hughes Massie agency, who successfully secured its publication in 1934 with Geoffrey Bles. Marsh’s work within the genre of detective fiction is predominantly characterized by adherence to the established classical traditions of the form. The settings of her narratives are frequently set in English villages and country-houses. Furthermore, the socio-political perspectives portrayed in the works are predominantly conservative. Notwithstanding the author’s commitment to established norms and conventions, her work demonstrates a notable degree of originality, particularly manifested in its sophisticated and nuanced handling of psychological realism and the evolution of characters. The recurring detective figure of Roderick Alleyn of Scotland Yard, present throughout Marsh’s works, is emblematic of conventional attributes of aristocratic authority and rational scepticism towards human behaviour, whilst simultaneously being distinguished by a marked absence of eccentricity.³

The bibliographic reference indicates that a single record for Ngaio Marsh is extant: “Talent for Crime: First Meeting with Inspector Roderick Alleyn” (“Talent za Prestaplenie. Parva Sreshta s Inspektor Roderik Alen”), published by Era Publishing House in 2021, translated by Yulia Cherneva. A subsequent investigation of the Era Publishing House website revealed that in 2022, another book by the same author was published, which is not listed in the online catalogues of the National Library or NALIS, yet is available for purchase in certain online bookstores. The book’s title is “Death in a Tuxedo: A Second Encounter with Inspector Roderick Alleyn” (“Smart v Smoking. Vtora Sreshta s Inspektor Roderik Alen”), and it was translated once more by Yulia Cherneva.⁴ Despite the assertion in the 2021 publication’s title that this constitutes “a first encounter with Inspector Roderick Alleyn,” a thorough examination of Marsh’s literary works discloses that the original title of the first book is “Artists in Crime”, which was published in 1938, and is the sixth book in the “Roderick Alleyn” series. This assertion may be further substantiated by the observation that the second book published in Bulgaria, is originally entitled “Death in a White Tie” and also published in 1938, is the seventh book in the original series.⁵ This practice is not a recent innovation within the Bulgarian publishing industry. Frequently, a series is either not published in its original sequence or only certain titles within the series are selected for publication. There are no specific criteria for selecting

books from a series; most likely, the choice is determined by the publisher's preferences and assumptions about which books will be more interesting and profitable than the others.

Margery Allingham

Margery Allingham (1904–1966) occupies a significant position in the canon of British crime fiction and is widely regarded as one of the genre's most distinguished and influential writers. The impact of her work has been profound, with subsequent generations of authors including J.K. Rowling acknowledging its influence. As Agatha Christie states: "Margery Allingham stands out like a shining light. And she has another quality, not usually associated with crime stories, elegance."⁶

Allingham was born in Ealing, London, in 1904 into a family with a longstanding literary tradition. Her early exposure to literary culture, particularly through the encouragement of her father, fostered her development as a writer, and by the age of thirteen she had achieved her first publication in her aunt's magazine, *Mother and Home*. Her initial engagement with the genre of detective fiction occurred with "The White Cottage Mystery" (1928), which was first published as a serial in the *Daily Express* in 1927. The novel represents a confident debut, demonstrating narrative control, structural ingenuity, and an unusually bold resolution. However, Allingham is best known for her creation of the serial detective Albert Campion, a hybrid figure combining elements of the amateur sleuth and the adventurer, who appears in nineteen novels and approximately forty short stories published between 1929 and 1968. In addition to the Campion series, her work includes ten standalone novels, three thrillers written under the pseudonym Maxwell March, and nine collections of short fiction. Allingham's Albert Campion, a character that would become pivotal to her literary identity and a defining feature of her contribution to crime fiction, was first introduced in "The Crime at Black Dudley" (1929). Albert Campion is presented as a morally ambiguous figure who initially adheres to the conventions of the eccentric detective prevalent in 1920s literature. His ostensibly superficial appearance and insincere demeanour can lead others to underestimate his significance; nevertheless, in times of crisis, he has repeatedly exhibited unanticipated competence, adaptability, and reliability. As the series progresses, Campion evolves into a character of mounting seriousness and authority.

During her lifetime, her works achieved exceptional commercial success, at times surpassing those of Christie. While the author's reputation is chiefly associated with her detective novels from the Golden Age featuring Campion, her literary production encompasses a wide range of genres, including thrillers, adventure narratives, romance, and comedy. Allingham's fiction, which spans six decades marked by profound political and social upheaval in the 20th century, reflects both the stylistic conventions of the detective genre and the broader historical transformations of her era. In her opinion, the mystery story is comparable

to a four-sided box: “a Killing, a Mystery, an Enquiry and a Conclusion with an Element of Satisfaction in it.”⁷

A bibliographic search reveals that the online catalogues of the National Library contain two collections of stories translated into Bulgarian in which Allingham's name appears. The first of these is entitled “A Very Dangerous Crime. Contemporary World Crime Stories”, published in 1994 as a literary supplement to the weekly digest „Zhena“ (Woman), is a notable example of this genre. The second collection, “More Christmas Mysteries”, was published in 2020 by Era Publishing House, translated by Yulia Cherneva, and a reprint of this edition was planned for 2021. It is interesting to note that the catalogue lists a further ten entries for works by Allingham, but these are all original English editions, with the first three books registered in 1975.

The results of the bibliographic search conducted in the NALIS catalogue demonstrate that the sole collection of short stories published by Era Publishing House in 2020 is listed therein. Further research has revealed that in 2019, the same publishing house published another collection of short stories, which includes a story by Allingham – “Mysteries at Christmas”. However, the book does not appear in either of the two online catalogues mentioned above, yet is available for purchase in certain online bookstores.

Dorothy L. Sayers

Dorothy L. Sayers (1893–1957) was an English writer of detective fiction and is often regarded as one of the most significant and widely read authors of the British Golden Age. She was born in Oxford, where her father, the Reverend Henry Sayers, served as headmaster of the Christ Church Cathedral Choir School. Initial education was provided by governesses until the age of fifteen, after which she attended the Godolphin School in Salisbury before winning a scholarship to Somerville College, Oxford. Although Sayers is best known for her detective novels, her earliest and most enduring literary passion was poetry, a genre in which she continued to write throughout her life. Her literary activities extended beyond fiction to include playwriting, translation, and literary criticism. Influenced by writers such as Willkie Collins and Arthur Conan Doyle, Sayers sought to restore detective fiction to a level of literary seriousness that she believed had declined since their era. The critical principles under discussion are articulated in her introduction to *Great Short Stories of Detection, Mystery and Horror* (1928–34; later published as *The Omnibus of Crime*), an anthology that was influential and authoritative in its time and which is considered definitive within the genre.

With the exception of a small number of short stories, Sayers's detective fiction frequently draws on her personal experience. The artist favoured settings familiar to her own life, including a Scottish fishing community, an advertising agency, and the academic environment of Oxford University. The characters inhabited by the author are the products of her intellectual interests; the same authors are read by her, familiar poets are quoted, and the music she herself admired

is engaged with. Consequently, her novels provide a vivid portrayal of the social, economic, and cultural conditions of her period.

Critics have occasionally argued that Sayers's methods of murder are overly elaborate and that some would be implausible in practice. Others have suggested that her novels are excessively detailed or overly literary in style. Nevertheless, during her lifetime she was the recipient of widespread critical acclaim, and her works were translated into numerous European languages.

The first novel in Dorothy L. Sayers's detective series, "Whose Body?", introduced the amateur sleuth Lord Peter Wimsey. He remains one of the most enduringly recognisable aristocratic detectives in crime fiction and went on to feature in ten further novels and twenty-one short stories. Wimsey approaches detection with a distinctly amateur ethos and, in the earlier works, bears some resemblance to P. G. Wodehouse's Bertie Wooster. Compared with many Golden Age detectives, he is a more rounded and emotionally accessible character, marked by vulnerability and notable for developing and maturing over the course of the series. Wimsey is portrayed as highly cultured and intellectually accomplished: he is knowledgeable about art, an avid collector of books with broad literary tastes, and a gourmet possessing an extensive understanding of wine. His skills extend to campanology, espionage, cryptography, cricket, and various forms of self-defence. These abilities frequently contribute to the resolution of his investigations, as do his wealth, generosity, and personal charm. In many respects, Wimsey represents an idealised vision of the English gentleman, comparable to Sherlock Holmes. However, this idealisation is qualified by his flaws; while he is neither racist by the standards of his time nor overtly snobbish, his arrogance can provoke resentment, and his occasional rudeness may be socially uncomfortable.⁷

A bibliographic search of the online catalogue of the National Library revealed that translations of Dorothy L. Sayers' literary works first appeared in Bulgaria in 1984. The Plovdiv publishing house Hristo G. Danov published the collection of short stories "Lord Peter Inspects the Corpse" (original title "Lord Peter Views the Body", 1928), with a print run that was quite high by contemporary standards — 66,600 copies. In 1997, the Sofia-based publishing house Abagar published the novel "Five Red Herrings" (original "The Five Red Herrings", 1931), translated by Irina Dimitrova. This book is the sixth in the series about Sayer's gentleman detective Lord Peter Wimsey. In 2020, the publishing house Pergament Press released literary translations, of the works entitled "Whose Body Is It?" (original title "Whose Body?", 1923) and "A Cloud of Witnesses" (original title "Clouds of Witness", 1926), which were rendered into English by Mariana Hristova. A bibliographic search in NALIS revealed that there are thirteen entries, and all of them for the two of "Lord Peter Inspects the Body" (1989) and "Five Red Herrings" (1997). It is notable that neither of the two catalogues under review included the 2025 Pergament Press publication "Mysterious Death. The Mysteries of Lord Peter No 3." (original title "Unnatural Death",

1927). In contradistinction to other series, this one exhibits more or less a uniform translation. The reference also demonstrated that three years prior to the initial translation of the series (1981), James Barbizon's book "Dorothy L. Sayers: A Biography" by Scribner's, New York, was listed in the catalogue. This book is accompanied by a foreword written by Anthony Fleming.

Agatha Christie⁸

Dame Agatha Mary Clarissa Christie (née Miller) was born in 1890 in Torquay, England. She is widely regarded as the most commercially successful author of crime fiction in the world, with sales of her books exceeding one billion copies in English and approximately the same number in foreign language translations. The subject's literary output is exceptionally voluminous, and includes 66 crime novels, 14 short story collections, and the longest-running play in history, "The Mousetrap" (1952), along with numerous other stage and radio plays. It is evident that her stories have been adapted on multiple occasions for both film and television.

Christie's formative years, characterised by an unconventional upbringing, exerted a profound influence on the evolution of her imagination. Her inaugural published work was a poem that appeared in a London newspaper. Christie herself used to claim that the poem was written when she was only 11 years old, while she was suffering from the influenza virus. However, a new discovery reveals that the poem – "Steam vs Electricity" and signed by AMC Miller, where the first three letters stand for "Agatha Mary Clarissa" – was printed in the "Middlesex County Journal and Ealing and Acton Gazette" on Saturday 8 1905 when she was actually fourteen (Bernthal 2025). Notwithstanding this early creative experience, it was not until fifteen years later that she made her debut in the crime genre. During the First World War, the writer commenced the composition of detective stories, initially as a form of experimentation, prompted by a wager with her sister Madge. Writing also served as a means of overcoming the monotony of her daily work in a hospital clinic.

The path to literary acclaim was arduous and laden with challenges. The completion of her first novel was followed by a period of considerable effort, culminating in its publication subsequent to a series of rejections. However, it was not until 1920 that the Belgian detective Hercule Poirot was introduced to the reading public for the first time with the publication of "The Mysterious Affair at Styles". The character was not based on a real person, but was inspired by Belgian refugees who had settled in England during the war, including in the author's hometown. According to Christie, the establishment of a detective character was predicated on the selection of a suitable model, which in this case was a former police officer from Belgium. This individual was deemed to possess the necessary qualities to embody the character of Poirot. This first novel was not translated into Bulgarian until 1991, when it was translated by Vasil Antonov and published by Multitrack Publishing House.

Following the end of World War I, Agatha Christie pursued her prolific literary career, engaging with a diverse array of genres, including but not limited to the crime genre. By 1938, she had already published nearly 30 novels when her book was first published in Bulgarian. The novel in question was “The Murder of Roger Ackroyd” (1926), which, according to bibliographic sources, remains her only work published in Bulgaria before the nationalisation of the country. The translation was printed in issues 7–10 of the “Selected Works” library by the Knipegraf printing house, and was translated by M. Rankova.

However, after 1944 it took another twenty and so years Agatha Christie’s work to be translated into Bulgarian. Again, the publishers relied on “The Murder of Roger Ackroyd” under a different title *Alibi*. As Mihaela P. Harper claims this change may have been prompted by some ideological marketing strategies, “targeting an audience that was supposed to have acquired a much more delicate sensibility regarding murder and crime during the years of socialism.” (Harper 2017). Following a thorough bibliographic investigation, it was discovered that the National Library’s online catalogue contains 294 entries of works by Agatha Christie. It is noteworthy that a number of the more widely held titles have undergone periodic reprinting. For instance, the book “Murder on the Orient Express” has been published in six different editions by various publishers between 1991 and 2017. Similarly, “Death on the Nile” has also been published in six editions. Furthermore, “Ten Little Niggers” (renamed “And Then There Were None”) has been published ten times between 1967 and 2023. Other titles being published throughout the years are: “Five Little Pigs”; “Poirot’s Early Cases”; “The ABC Murder”; “Hercule Poirot’s Christmas”; “Murder is Announced”; “Lord Edgeware Dies”; “Why Didn’t They Ask Evans”; and many more.

As demonstrated above, an analysis of the Bulgarian book market reveals the relatively late arrival of the Queens of Crime, despite their prominence in the rest of Europe and their contribution to the development of the crime genre. By way of comparison, following the conducting of bibliographic searches in the online catalogues of the German and French national libraries, it was ascertained that the initial translation of works by A. Christie, M. Allingham, D. L. Sayers and N. Marsh appeared shortly after their initial publication. The reason for choosing to compare specifically the publishing industries in Germany and France is that, during the Golden Age, both countries played significant role both in publishing original and translated crime fiction, as well as in establishing key traditions of the genre (Pezzotti, 2022).

According to the online catalogue of the Deutsche Nationalbibliothek⁹, the first translation of a work by Agatha Christie was published in 1927 – “Mord auf dem Golfplatz” (“The Murder on the Links”, 1923), translated by Irene Kafka, published by Georg Müller Verlag, Munich. The same year was published another A. Christie’s novel – “Die Memoiren des Ministers” (“The Secret of Chimneys”, 1925), translated by Elise von Kraatz and published by Moewig & Höffner, Dresden. In 1928, “Roger Ackroyd und Sein Mörder” (“The Murder of

Roger Ackroyd", 1926) was published by Drei Masken Verlag, Dresden, with a translation by Irene Kafka, while the Bulgarian translation was not published until 1938. As stated in the aforementioned catalogue, the initial publication of a translation of Dorothy L. Sayers' works in German was in 1936: "[...] eines natürlichen Todes" ("Unnatural Death", 1927), published by Tal Verlag, Wien and Leipzig, with a translation by August Flesch von Bringen. Margery Allingham's "Flowers for the judge" (1936) was first published in German in 1937 under the title "Blumen für den Richter" by Tal Verlag, Wien and Leipzig, with a translation by Marie Rieger. In 1947, the first German translation of Ngaio Marsh's "Surfeit of Lampreys or Death of a Peer" (1941) was published under the title "Familie Lamprey" by Antäus-Verlag, Lübeck.

On the other hand, a survey of the online catalogue of the Bibliothèque nationale de France¹⁰ reveals that the inaugural Agatha Christie novel to be translated into French was "Le meurtre de Roger Ackroyd" ("The Murder of Roger Ackroyd") by Libr. Des Champs-Élysées, Paris in 1927 and was translated by Miriam Dou-Desportes. It is worthy to note that "Le sept cadrans" ("The Seven Dials Mystery"), another novel by A. Christie, was initially published in French in 1929, coinciding with its debut in the UK during that same year. The aforementioned survey, revealed that the first translation in French of a novel by Margery Allingham appeared in 1932 – "La Maison des morts étranges" ("Police at the Funeral", 1931), published as an editions of "Nouvelle Revue critique", Paris, with a translation by P. Saurel; the first translation in French of a novel by Dorothy L. Sayers appeared in 1934 – "Lord Peter, detective" ("Strong poison", 1930), published as an edition of "Nouvelle Revue critique", Paris, with a translation by Perrine Vernay; Ngaio Marsh's "Died in the Wool" (1945) was first published in French during that same year under the title "Morte dans la laine" by Presses de la Cité, Paris, as part of the collection "Cosmopolis" and was translated by Jeanne Fournier-Pargoire.

Conclusion

The reasons why the Queens of Crime, who were popular even during their lifetime, contributed to the development of crime fiction and influenced a number of later authors, have been neglected in Bulgarian publishing for years, remain unclear. A superficial analysis might suggest that the apparent lack of interest exhibited by Bulgarian publishers of crime fiction, particularly during the post-Liberation era, could be attributed to the influence of gender discrimination and entrenched patriarchal stereotypes concerning women's creative aptitude within the genre. However, the plausibility of such a hypothesis is questionable, given the absence of numerous prominent male authors from the publishing lists of the first half of the 20th century.

One potential explanation for this underestimation can be found in the limited knowledge of English-language crime literature possessed by Bulgarian pub-

lishers during the various periods of the development in the field of book publishing. However, this explanation cannot be accepted as entirely convincing, as the authors analysed enjoy considerable popularity outside their national literary contexts. An exemplary illustration of this phenomenon is the translation of Agatha Christie's novel *The Seventh Dials Mystery*, published in 1929, into French in the same year under the title *Le Sept Cadrans*.

A further significant factor is to be found in the economic logic of the book publishing market, which is oriented towards quick returns and a preference for lighter, mass-market and easily marketable reading material. This practice gives rise to an oversaturation of the market, which is already significantly limited in terms of territory, further complicating readers' choices, especially in the absence of a targeted advertising strategy for higher-value works. Consequently, even exemplary works within the crime genre may remain unacknowledged.

In addition to these factors, it is imperative to consider the historical context of the creation of the works in question. These were produced shortly before, during, or immediately after World War II. Furthermore, the time lag in their arrival on the Bulgarian market must be taken into account. In consideration of the particular characteristics that characterised the Bulgarian book publishing industry during the specified period, it is challenging to accept the hypothesis that the absence of a significant proportion of quality crime literature from the Bulgarian book market was primarily attributable to the lack or difficulties in acquiring copyrights.

Irrespective of the particular reasons and circumstances, it is evident that the Bulgarian reading public is deprived of the opportunity to become acquainted with a number of emblematic and artistically significant works in the field of crime fiction, which have exerted a profound influence on the development of the genre over the years.

Acknowledgments

This publication was awarded first place in the "Annual Book History Award in Honor of Prof. Ani Gergova, DSc" jointly organized by the University of Library Studies and Information Technologies (ULSIT) and the Bulgarian Library and Information Association (BLIA). The rules of the competition are established by a dedicated Statute, and its administrative procedures are managed by Izdatel (Publisher) Journal.¹¹

NOTES

¹ Biography. In: *The Arthur Conan Doyle Encyclopedia*. [online], [accessed 19.04.2026]. Available at: <https://www.arthur-conan-doyle.com/index.php/Biography>.

² The references to the Bulgarian editions of the works discussed in the text were retrieved from the online catalog of the St. Cyril and St. Methodius National Library. [online], [accessed 19.04.2026]. Available at: <https://bg.cobiss.net/>.

- ³ STAFFORD, J. 'Marsh, Edith Ngaio' Dictionary of New Zealand Biography, first published in 1998. In: *Te Ara – the Encyclopedia of New Zealand*. [online], [accessed 19.04.2026]. Available at: <https://teara.govt.nz/en/biographies/4m42/marsh-edith-ngαιο>.
- ⁴ МАПИИ, Н., 2022. *Смърт в смокинг*. Епа. <https://www.erabooks.net/> [Available on 25.01.2026]
- ⁵ Ngaio Marsh. Series: Roderick Alleyn. In: *Fantastic fiction*. [online], [accessed 19.04.2026]. Available at: <https://www.fantasticfiction.com/m/ngaio-marsh/roderick-alleyne/>.
- ⁶ Margery Allingham. [online], [accessed 19.04.2026]. Available at: <https://margeryallingham.com/>.
- ⁷ The Oxford companion to crime and mystery writing: Herbert, Rosemary. [online], [accessed 19.04.2026]. Available at: https://archive.org/details/isbn_9780195072396/page/n29/mode/2up.
- ⁸ The Home of Agatha Christie. [online], [accessed 19.04.2026]. Available at: <https://www.agathachristie.com/about-christie/>.
- ⁹ Deutschen Nationalbibliothek, Katalog Der DNB. [online], [accessed 23.01.2026] Available at <https://katalog.dnb.de/DE/home.html?v=plist>.
- ¹⁰ Bibliothèque nationale de France. BnF catalogue general. [online], [accessed 23.01.2026]. Available at <https://catalogue.bnf.fr/index.do>.
- ¹¹ The Statute of the 'Annual Book History Award in Honor of Prof. Ani Gergova, DSc' is available on the official website of the Bulgarian Library and Information Association (BLIA): <https://www.lib.bg/>.

REFERENCES

- ARETOV, N., 2007. *Ubiystvo po balgarski: shtrihi ot nenapisanata istoria na balgarskata literatura za prestaplenia*. Sofia: Kralitsa Mab.
- BENBASAT, A., 2014. *Banknoti i mehti mezhdur koritzite. Masova kniga i masovo knigoizdavane*. Sofia: Siela Norma.
- DRAYTON, Joanne, 2024. How the Queens of Crime Fiction Developed a Modern Myth. *New Lines Magazine*. (February 16). [accessed 23.01.2026]. Available at: <https://newlinesmag.com/essays/how-the-queens-of-crime-fiction-developed-a-modern-myth/>.
- HARPER, M. P., 2017. In Agatha Christie's Footsteps: The Cursed Goblet and Contemporary Bulgarian Crime Fiction. In: NILSSON, L.; DAMROSCH, D.; D'HAEN, T. (Eds.). *Crime Fiction as World Literature*. New York, London, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury, 171–185.
- KNIGHT, S., 2003. The Golden Age. In: PRIESTMAN, M. (Ed.). *The Cambridge Companion to Crime Fiction. Cambridge Companions to Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 77–94. Available at: <https://doi.org/10.1017/CCOL0521803993.004>.
- PEZZOTTI, B., 2022. The International Crime Fiction Collection. In: GULDDAL, J.; KING, S.; ROLLS, A. (Eds.). *The Cambridge Companion to World Crime Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press, 65–81.
- SCAGGS, J., 2005. *Crime Fiction. The New Critical Idiom*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group. Available at: <http://detective.gumer.info/txt/scaggs.pdf>.
- TRENDAFILOV, VI., 2010. The woman in Bulgarian crime fiction. LiterNet [online], [accessed 23.01.2026] Available at: <http://liternet.bg/publish8/vtrendafilov/zhenata.htm>.

ЛИТЕРАТУРА

АРЕТОВ, Н., 2007. *Убийство по български: щрихи от ненаписаната история на българската литература за престъпления*. София: Кралица Маб.

БЕНБАСАТ, А., 2014. *Банкноти и мечти между кориците*. Масова книга и масово книгоиздаване. София: Спела Норма.

ТРЕНДАФИЛОВ, Вл., 2010. Жената в българския криминален роман. LiterNet [online], [23.01.2026] Достъпно на: <http://litenet.bg/publish8/vtrendafilov/zhenata.htm>.

Vanya Yakova, PhD

University of Library Studies and Information Technologies

119, Tsarigradsko shose Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID 0009-0000-6171-4064

E-mail: v.yakova@unibit.bg

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYTHE IMAGE OF ALEXANDER THE GREAT AS A CONVERGENCE
OF EASTERN AND WESTERN MINDSETS IN THOMAS GOFFE'S
PLAY "THE COURAGEOUS TURK"**Miryana Dimitrova***Independent scholar*<https://doi.org/10.70300/6gH93oY8gL9o8a7P2TW3H39chCqt>

Abstract: *The paper discusses the little-known English Renaissance play *The Courageous Turk* (1618) by Thomas Goffe with specific focus on the significance of the figure of Alexander the Great who appears as an exemplum to the protagonist – the Ottoman sultan Amurath (the historical Murad I (1326–1389). I argue that the trope of Alexander, as a cultural bridge between East and West, was employed by Goffe to challenge students in England (the presumed audience of this Oxford academic play) to think critically about certain culturally imposed assumptions about the "Turk". Furthermore, the paper aims to introduce the work to Bulgarian scholarship and popularise the unique inclusion of characters related to Bulgarian history. Lala Shahin Pasha, the famous commander who helped secure Ottoman control of the Bulgarian lands and likely died in Kazanlak (c. 1388) is given a prominent role in the play. The Bulgarian tsar Shishman also makes an appearance, thus firmly locating the story within a spatio-temporal framework of Bulgarian history. This fascinating aspect of the dramatic narration merits more serious scholarly attention than has been given previously, and is integral to my study.*

Keywords: *Thomas Goffe; Jacobean drama; early modern academic drama; Ottoman empire; Tsar Shishman of Bulgaria*

Introduction

The political stance of the English monarchs Elizabeth I and James I towards the Ottoman Empire was marked by the realpolitik of the former and the more pronounced ideological orientation of the latter. The establishment of the Levant company in the late sixteenth century facilitated and sustained diplomatic and trade relations between the two countries, even though the idea of opposing a common catholic enemy, expressed by Queen Elizabeth's correspondence with Murad III emphasising their shared animosity towards "all kind of idolatries"

(McJannet 2006, 5), lost its appeal with James I's ascendance to the throne of England and Scotland in 1603. The new king ended the war with Spain and liked to fashion himself as a crusader, famously writing a poem praising the naval victory of the Holy League against the Ottomans at the battle of Lepanto in 1571; nevertheless, he secured the future of the Levant trade by issuing a new charter in 1605. Merchants, envoys and English captives fuelled the popular fear of Muslims in general as fierce pirates and eternal enemies of the crusades, while at the same time Londoners enjoyed buying much loved luxury goods from the East, sold in places such as Britain's Bourse, or the New Exchange, which opened in 1609. This cultural interaction intensified the process of defining English national identity by virtue of imagining a Muslim "Other", characterised by bloodthirstiness and excessive passions but also, importantly, by the exercise of courage and imperial prowess which was grudgingly admired.

Public theatre in England naturally responded to current affairs and reflected the concerns, but also the fascination and curiosity, generated by the Ottoman "Other". The characteristic image of the Turk dated back to the medieval mystery plays, which revelled in an anachronistic demonisation of the worshippers of Mohammad; for example, Herod was portrayed as Muslim in the Coventry cycle while in the York Cycle "Mahound" was the false god at whose bidding the Pharaoh chases Moses across the Red Sea (MacLean and Matar 2011, 28; McJannet 2006, 18-19). The Muslims, and especially the Turks, typically stereotyped as cruel and deceitful, occupied a central place on the English Renaissance stage both in terms of *dramatis personae* and conceptual metaphor. Among such notable plays are "The Turk or Mulleasses" by John Mason (c. 1607), performed by the King's Revels, Whitefriars (children's company), "A Christian Turned Turk, or The Two Famous Pirates" by Robert Daborne (1610-12) and "Osmond the Great Turk, or The Noble Servant" by Lodowick Carlell (1622–circa 1638), performed by the King's Men. A closet play, "Mustapha", was written by Fulke Greville in c. 1596.

The Courageous Turk – story and context

In addition to the above-noted dramatists, Thomas Goffe (1591–1627) authored two semi-historical "Turk plays" – "The Raging Turk, or Baiazet II" and "The Courageous Turk"; together with his third known play, "The Tragedy of Orestes", they belong to the more restricted early modern field of academic drama performed by Oxford university students. Goffe graduated from Christ Church College, Oxford; later, he became bachelor of divinity and served in the parish of East Clandon, rather than pursuing the dedicated career of playwright. "The Courageous Turk" was performed in Oxford in 1618, and it is likely that Goffe also acted in it, taking the leading part of Amurath I (Goffe 1974, vii). Goffe's plays were published posthumously, in 1631-2. The first edition, a quarto dated 1632, can be found in the British Library, London, and the 1968 (and 1974) Malone society reprint is the standard modern edition.

“The Courageous Turk” tells the story of the Ottoman ruler Amurath I (the historical sultan Murad I) who, infatuated with the beautiful captive Greek woman Eumorphe, has abandoned his military and royal duties. His tutor Lala Schahin (the historical Lala Shahin Pasha) organises a court entertainment, a masque, in which the figure of Alexander the Great appears to chastise those men who let women and sexual dalliance hinder their progress to glory and conquest. Shaken by this classical exemplum, Amurath beheads his concubine and embarks on a military campaign against the Christians, culminating at the battle of Kosovo (1389) where his advance is cut short by the Christian captain Cobelitz (Goffe’s version of the famous Miloš Obilić).

The play is heavily reliant on Richard Knolles’s popular book “The General Historie of the Turkes”, published in 1603 and re-printed many times during the following decades. Collating various sources, mainly from Latin, Knolles’s task was “not to reassess the Ottomans and their place in history, or to discover new information about them, but rather to harmonise the cacophony of existing accounts and establish points of consensus regarding the Ottomans...” (Ingram 2015, 68). Joel Slotkin (2009, 161) notes that Goffe combines events from Knolles’s description of the lives of two different sultans: acts 1–2, dedicated to Amurath’s change of mind regarding his concubine, utilise material from the account of Mahomet II (Mehmed II, 1432–1481) and his infatuation with the beautiful Greek Irene, while acts 3–5 dramatize episodes from the life and death of Amurath I (Murad I, 1326–1389). Knolles’s book appeared at a time of major changes in the attitude towards the East, prompted by King James I’s accession to the throne and exemplified by a surge of anti-Muslim propaganda, such as the publishing of Abraham Hartwell’s translation of Lazzaro Soranzo’s “The Ottoman of Lazzaro Soranzo” (1603). Not surprisingly, in the light of what Su Fang Ng calls “James’s role as crusading king” (Ng 2019, 136), in his dedication Knolles praises James’s poem “Lepanto”, published in the same year.

In terms of subject matter and source material, Goffe’s text resonates with other plays performed at the commercial theatres at the time. However, “The Courageous Turk” is the only Turk-themed play from the given period that, to my knowledge, incorporates the figure of Alexander the Great. Moreover, although the play has attracted a fair amount of scholarly attention over the last few decades, it has only been subjected to a fragmentary consideration in studies about the cultural interplay between England and the Ottomans, as in Vitkus (2003), Burton (2005), McJannet (2006), McJannet and Andrea (2011), and Dimmock (2005). The presence of Alexander the Great in the play is generally overlooked; a notable exception can be found in Grogan (2020).

As this brief overview of the academic afterlife of the play contends, “The Courageous Turk’s” multifaceted nature has not been sufficiently recognized in early modern critical discourse. In order to fill this lacuna, this paper introduces a more holistic view of Goffe’s text which will bring together three different

strands inherent in the play. These are: the importance of the presence of Alexander the Great, the academic context of the work, and its essence as a “Turk play”. The following questions may be asked as a starting point: 1) what are the creative and moralistic implications of the presence of Alexander the Great as a role model for Amurath in “The Courageous Turk” and 2) to what extent does Thomas Goffe’s deliberate correlation between Alexander as a ubiquitous cultural symbol in Christian Europe and the Ottoman sultan influence the early modern English reception of the stereotypical Turk and the Balkan region?

Key to understanding the importance of Alexander the Great’s significance in the play is precisely its academic performance context. Goffe’s text belonged to an educational practice that represented an essential tool to prepare students for their professional and public lives. In this context, Christopher Marlow summarises the principal function of academic drama: “the generations of ‘bashfull Grammarians’ who attended Oxford and Cambridge during the golden years of university drama had the opportunity to improve their confidence, sociability and oratory through performance” (Marlow 2016, 173). In line with the ethos of academic plays, the trope of Alexander as a cultural bridge between East and West could have been employed by Goffe to challenge English university students (the presumed audience of the play) to think critically about certain culturally imposed assumptions, such as the ingrained ideas of “Turkness”, implying rash and violent behaviour, and the ambivalence of the figure of Alexander as a role model. By extension, these interpretative facets could have influenced the perception of the Balkans, the birthplace of Alexander, as an arena of conflict between Christians and Ottomans.

Amurath asks Lala Schahin to produce an entertainment celebrating love; and so, the performance (in the form of a Jacobean masque) staged by Schahin includes a few amorous divine couples, including Juno and Jupiter, and Venus and Mars – all easily recognizable by the Oxford audience. These stock divinities are flanked by Hector, Achilles and Fame personified, while Alexander the Great appears reading Homer. He is offered the lavish gift of captive women, but refuses them and scoffs at those who find such dalliance worthier than conquest. Fame instructs that “this thy scorne of Lust shall be | proposed to all Kings example to posterity” (1.5. 357-358). In the scene leading to the murder of his concubine, Amurath ruminates the fate of kings who must choose between duty and love, and foresees Eumorphe’s future acts of infidelity. This is highly reminiscent of the troubled brooding of the protagonist of “Othello” (performed in 1604), but also of the trope “The Sultan and the fair Greek”, which was dramatized on the London stage in at least four different versions during the fifteenth and sixteenth centuries (Vitkus 2003, 99-101). In Knolles’s account of the life of Mahomet the Great (Mehmed II), the conqueror of Constantinople is equally fascinated with the beautiful Greek captive Irene to the extent that his amorous affair jeopardises the maintenance of his power. The janissaries, discontent that “his fierce nature was now by her well tamed”, plan to oust the sultan, while “Mars slept in Venus’s

lap” (Knolles 1610, 350). In the life of Mahomet the Great, the equivalent of Lala Schahin’s histrionic entertainment (where the apparition of Alexander makes his appearance in Goffe’s play) is a lengthy speech by a faithful pasha, which provokes Mehmet to behead his lover in an act of affirmation of his royal status and military power.

Alexander the Great – between East and West

In the crux of “The Courageous Turk” – the conflict between emotion and reason, love and duty – what the appearance of Alexander does to the susceptible Amurath is to motivate him to murder the woman he loves and to return to war as the only way to attain glory and self-fulfilment. One interpretation would be to validate Alexander as a role model but to critique Amurath’s imperfect emulation – the rash and bloody murder he commits – as a logical manifestation of his own flawed nature. Amurath’s frenzy may be seen to exemplify a stock character in a one-dimensional play about the stereotypical Turk which, according to Dimmock (2005, 201), fails to reflect the complexities of the image of the Ottomans in early modern England. However, Slotkin’s more in-depth treatment of the character of Amurath sees Goffe as creating “a protagonist whose potential for social action is defined by the opposing demands of love and war, and both love and war become debased as Amurath navigates his way through their conflicting imperatives” (Slotkin 2009, 162). In this sense, the play departs from the conventional “self-congratulatory anti-Ottoman propaganda” (Slotkin 2009, 162). Slotkin concludes that, notwithstanding Amurath’s savagery, various factors, including the introduction of Cobelitz as an antagonist whose treacherous murder of the sultan undermines his piety (he approaches Amurath pretending to surrender) as well as Amurath’s genuine feelings towards Eumorphe, tragically twisted by Lala Schahin’s plot, help the audience to identify with the sultan, and thus resist the binary opposites “[us vs. them]” distinction (Slotkin 2009, 169).

Slotkin does not consider the appearance of Alexander. Yet, it is precisely the latter’s presence that helps the play transcend the existing cliché about the Turks and provokes the audience to consider the universal implications of the notions of duty, extreme passion and manipulation. Any assessment of Amurath needs to be tied in with Goffe’s invitation to reassess Alexander in the light of his negative character traits. The fact that it is the classical hero Alexander who brings out the Turkness in Amurath, seems to suggest that such emotional excess may not be limited to the Turks, especially in relation to a role model so familiar to English readers and audiences.

Alexander is remarkable in his ability to overcome cultural boundaries in his fictional afterlife. Wondrous stories about his conquests, as well as his journeys over land, sky, even to the depths of the ocean, were greatly enjoyed by Europeans, Persians and Turks alike. In addition to the numerous versions of the ancient Alexander Romance, in the West, Alexander was set to become one of the Nine Worthies, or Three Good Pagans (with Julius Caesar and Hector), of the

Middle Ages. In the Quran, Alexander as the sacred two-horned one (his famous attribute adopted from the Egyptian god Ammon Ra (Stoneman 2022, 9) is depicted as building the wall against Gog and Magog, while the Persian tradition legitimises Alexander's conquest by imagining him as a half-brother to Darius (Kastritsis 2016, 243). The two major Alexander (or Iskender, to give him his Turkic name) Anatolian narratives dating from the fifteenth century, Ahmedi's and Hamzavi's, are seen as belonging to the strong Anatolian tradition of oral public storytelling/performance.¹

Whether Goffe's decision to include Alexander was prompted by familiarity with the Ottoman tradition, as Jonathan Burton (2005, 40) seems to suggest, remains a matter of conjecture; even though the significance of the figure of Alexander in the shared cultural heritage of Europe and the Middle East is beyond doubt, so is, however, the fact that this was a play written for English audiences who were familiar with the classical image of Alexander mediated via the European medieval romance tradition. Indeed, the Oxford spectators were likely to have been influenced by references to contemporary events concerning none other than the king himself. According to the author and fellow of Oxford University Robert Burton, when visiting the newly opened Bodleian Library in 1605, James "in imitation of *Alexander*, at his departure brake out into that noble speech, If I were not a King, I would be a University man" (Ng 2019, 138).²

Connecting Alexander, this network of cultural references, to the equally well-known image of the Turk enables a more critical look at the polarizing assessment of his personality, and in turn opens an avenue towards the discussion of ambiguity of emotions, kingship and power which would certainly have intrigued Oxford students. The appearance of Alexander and his effect on Amurath can be seen as a nod towards the significant early modern interpretative current that perceived Alexander as ambitious, talented, charismatic, but also impulsive, cruel and a drunkard. For example, the humanist George Buchanan, James I's tutor, opposed monarchical privileges and accused Alexander of being "the world's most famous robber" (*praedo clarissimus*) with "an unrelenting appetite for fame, and a raging thirst for blood" (*Famae dira fames, sitis et vesana cruoris*) (Ng 2019, 138). Ben Jonson writes of the "voluptuous, rash, giddy, and drunken Macedon" (*Sejanus* 1.1.145-146). In Sir William Alexander's closet play *The Tragedy of Alexander*, perhaps the most substantial appearance of Alexander in English Renaissance drama, the ghost of the title character opens the play with a speech recounting and lamenting his rash deeds, including the deaths of Cleitus and Callisthenes. Enjoying immense popularity at the time with its republican or indeed, nihilistic, stance and sensational depictions of violence, Lucan's epic poem *Bellum Civile* was an inspiration for both playwrights and intellectuals in Renaissance England, a fact which has prompted Paleit (2013, 10) to define the period between 1580 and 1650 as "the age of Lucan". The poet's harangue against Alexander demonstrates his contempt

for the “crazy offspring of Pellaeon Philip” (Lucan 2008, 20–52) and merges Alexander and Julius Caesar into a collective image of an inhuman force, an irrational menace, not unlike the stereotypical Turk.

The complexity of “The Courageous Turk” lies in the ambivalent assessment of Amurath thanks to Alexander’s liminality. In addition to their contradictory nature, both Amurath and Alexander occupy a dynamic locus between the East and West. The legacy of Alexander is carefully localised and appropriated by both Christians and Muslims. A good example of the anachronistic anti-Muslim image of Alexander is the 20,000-line long “Buik of King Alexander the Conquerour”, attributed to Gilbert Hay and enjoying popularity during James I’s reign. The Muslims associated themselves with the classical, pagan character of Alexander – he was called “Iskandar of Rome” (*Iskandar-i Rūm*), in order to ensure he is not to be confused with the infidel emperors of Byzantium (Kastritsis 2016, 266). An avid admirer of Alexander and classical literature, Mehmed II allegedly commissioned his biography in the same format as Arrian’s life of Alexander (Barbour 2003, 19).

The ideological “updates” positioned Alexander at the heart of a geopolitical identity debate, which Goffe avoids by presenting Alexander in his pagan attire. However, the distinction between “us and them” made difficult by the shared reverence for Alexander is further complicated in the play due to the liminality of the area where Amurath wages his war against the Christians, which is also where Alexander comes from – the Balkans. Amurath is confronted by Lazarus and Sasmenos (Shishman), described as “governors” of Serbia and Bulgaria, respectively. Shishman, writes Knolles, accepts to be an Ottoman vassal, but later renounces his imposed obligation to the sultan, refuses to supply him with soldiers, and fights against him. Goffe chooses to depict Sasmenos as a firm Christian oppositional force against the Turk; together with Lazarus, the Bulgarian ruler is among the main adversaries of the sultan in the decisive battle of Kosovo (1389) and anachronistically dies on the battlefield (the historical Shishman died in 1395). Amurath also perishes but his army is victorious, and in Goffe’s time the play implicitly reminded the audience that Alexander’s homeland had been under Ottoman rule for two centuries. The Christian population suffering under the Turks, who had subdued “the fierce Bulgarians” (Knolles 1610, 188) was a stark reminder of what might befall the rest of Europe. Alexander had morphed into an eastern demigod, and it was now the West that was on the brink of being subsumed by the East, led by the Turk – “England’s primary eastern object of fear and fantasy” (Barbour 2003, 15).

Conclusion

The dying Amurath exclaims: “I am but an actor, and must strive | to personate the tragic ends of Kings” (5.4.1850-1851), but the notion of acting on the world’s stage has even more specific implications since it is tied in with the strong meta-theatrical element contributing to the complexity of the message of the play.

In fact, Amurath's emotional state is manipulated twice in a play-within-a-play – first by the character Alexander at the masque, and later in the sultan's own bedroom, by Lala Schahin himself, disguised as Amurath's father's ghost who scolds his son for neglecting his royal duty (2.4). The devastating effect of these histrionics may be credited to Amurath's typical gullibility and short temper as a stereotypical Turk; however, that does not negate the fact that both performances are conceived by Lala Schahin with the clear intention to steer the sultan's mind back to what he sees as the right course. The success of Schahin's project points to the power of theatre to influence the mindset and behaviour of its spectators, which could be seen as both ironic and self-congratulatory (related to Goffe's impact as a playwright) but also as a topical reference to the famous royal masques – a dominant form of both entertainment and political debate (or occasionally even criticism) during James I's reign.

The tradition of academic drama in Oxford and Cambridge often featured classical plays, predominantly performed in Latin. Although "The Courageous Turk" is written in English, notes in Latin and Greek printed in the margins and the scene of the classically-themed masque, where the vision of Alexander appears, align the text with the linguistic and literary material studied at the university. At the same time, as this paper has sought to elucidate, the presence of Alexander in an academic play about an Ottoman sultan represented more than a mere exercise in the field of classical antiquity; it offered a subtle commentary on contemporary events transpiring on both the domestic and the international scenes. Moreover, it demonstrated how Alexander the Great could uncannily bridge the cultural distance between the English audience and the Turkish "Other", while cautioning that rashness and irrationality might counter-intuitively result from ideals of duty and kingly ambition. Seen through the prism of Alexander the Great's appearance in the "The Courageous Turk", the relationship between East and West in the play emerges as strikingly malleable.

Historical events transpiring on the Balkans were not unknown to the English readers thanks to works such as Knolles's famous "Generall Historie of the Turks". However, by introducing the image of Alexander the Great as a polyvalent symbol relevant to both Christians and Muslims alike, Goffe's play reimagined the conflict between Amurath and the Balkan rulers in a way that inspired the audience to think about the region diachronically. Such a view could broaden the early modern understanding of the Ottoman Empire as a conglomerate including Christian lands, such as Bulgaria and Serbia, as well as to facilitate an assessment of a common, shared classical past uniting Englishmen and Turks, but also extending to the people living on the Balkans.

Acknowledgments

This publication was awarded second place in the "Annual Book History Award in Honor of Prof. Ani Gergova, DSc" jointly organized by the University

of Library Studies and Information Technologies (ULSIT) and the Bulgarian Library and Information Association (BLIA). The rules of the competition are established by a dedicated Statute, and its administrative procedures are managed by Izdatel (Publisher) Journal.

NOTES

¹ Ahmedi's work has also been valued for its encyclopaedic nature and philosophical insights (See KASTRITSIS 2016, 249).

² James paraphrased the anecdote concerning an apocryphal meeting between Alexander and Diogenes; when asked by Alexander if there was anything he wanted from him, the Cynic requested Alexander to move away, so that he does not block his sunlight. Impressed, Alexander then allegedly exclaimed that if he was not Alexander, he would like to be Diogenes.

REFERENCES

- ANDREA, B.; MCJANNET, L. (Eds.), 2011. *Early Modern England and Islamic Worlds*. London: Palgrave Macmillan.
- BARBOUR, R., 2003. *Before Orientalism. London's Theatre of the East, 1576–1626*. Cambridge University Press.
- BURTON, J., 2005. *Traffic and Turning: Islam and English Drama, 1579–1624*. University of Delaware Press.
- DIMMOCK, M., 2005. *New Turkes: Dramatizing Islam and the Ottomans in Early Modern England*. London: Routledge.
- GOFFE, T., 1974. *The Courageous Turk*. Edited by R. Proudfoot. Oxford: Malone Society Reprints.
- GROGAN, J. (Ed.), 2020. *Beyond Greece and Rome. Reading the Ancient Near East in Early Modern Europe*. USA: Oxford University Press.
- INGRAM, A., 2015. *Writing the Ottomans. Turkish History in Early Modern England*. London: Palgrave Macmillan.
- JONSON, B., 1999. *Five Plays*. Oxford: Oxford University Press.
- KASTRITSIS, D., 2016. The Alexander Romance and the Rise of the Ottoman Empire. In: PEACOCK, A. C. S.; YILDIZ, S. (Eds.), 2016. *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth- and Fifteenth-Century Anatolia*. Würzburg: Ergon Verlag, 243–285.
- KNOLLES, R. 1610. *The Generall Historie of the Turkes, from the First Beginning of That Nation to the Rising of the Othoman Familie*. London: Adam Islip.
- LUCAN, 2008. *Civil War*. Translated by S. Braund. Oxford: Oxford University Press.
- MACLEAN, G.; MATAR, N., 2011. *Britain and the Islamic World, 1558–1713*. Oxford: Oxford University Press.
- MARLOW, C., 2016. *Performing Masculinity in English University Drama, 1598–1636*. London: Routledge.

- MCJANNET, L., 2006. *The Sultan Speaks: Dialogue in English plays and histories about the Ottoman Turks*. London: Palgrave Macmillan.
- MOORE, K. R. (Ed.), 2018. *Brill's Companion to the Reception of Alexander the Great*. Leiden: Brill.
- NG, S., 2019. *Alexander the Great from Britain to Southeast Asia*. Oxford. ISBN 978-0-19-877768-7.
- PALEIT, E., 2013. *War, Liberty, and Caesar: Responses to Lucan's Bellum Ciuile, ca. 1580-1650*. Oxford: Oxford University Press.
- SLOTKIN, J., 2011. 'Now Will I Be a Turke': Performing Ottoman Identity in Thomas Goffe's *The Courageous Turk*. In: ANDREA, B.; MACJANNET, L. (Eds.). 2011. *Early Modern England and Islamic Worlds*. London: Palgrave Macmillan, 159-173.
- STONEMAN, R. (Ed.), 2022. *A History of Alexander the Great in World Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VITKUS, D., 2003. *Turning Turk: English Theater and the Multicultural Mediterranean, 1570-1630*. Palgrave Macmillan US.

Miryana Dimitrova, PhD

PhD degree:

King's College, London

National Academy of Theatre and Film Arts (NATFA), Sofia

Independent scholar

E-mail: miryana.dimitrova@gmail.com

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYЕХО ОТ БУНТОВНАТА ПРОЛЕТ НА 1876 Г.:
ПРИПИСКИ НА СВЕЩЕНИК ПЕТКО Т. ФРАНГОВ**Владимир Терзиев**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

<https://doi.org/10.70300/jWeKouYHbQPFc8y43ookAZJvi8FmZ>

Резюме: Статията въвежда в научно обращение неизвестни приписки, писани от свещеник Петко Т. Франгов (1855–1931) малко след потушаването на Априлското въстание от 1876 г. в Първи революционен окръг. Текстовете са открити в подвързан том, съдържащ две старопечатни книги, съхранявани в колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Бележките включват лично възпоменателно послание и молитвен текст, озаглавен „Молитва към Богородица“, като и двата текста се характеризират със силни автобиографични елементи. Статията ситуира тези бележки в рамките на по-широката традиция на надписните практики в българските печатни книги през периода на Възраждането и подчертава тяхната стойност като първични исторически източници.

Ключови думи: Априлско въстание; Петко Т. Франгов, Българско възраждане; приписка

Настоящото научно съобщение има за цел да въведе в научно обращение неизвестни досега писмени свидетелства, датиращи скоро след потушаването на Априлското въстание в Първи революционен окръг. Става въпрос за кратки послания на свещеник Петко Т. Франгов (1855–1931). Върху старопечатна книга (Ст/73.1486; екз. XII) от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ) се откриват няколко приписки. В книжното тяло са включени две заглавия. Първото е „Космография (Ръководство за училищата)“ от 1873 г., превод от руски на български език.¹ Оригиналът на произведението е на авторите Александър Ф. Малинин (1834–1888) и Константин П. Буренин (1836–1882), преподаватели в Московската гимназия, а българската адаптация е дело на учителя и автор на учебници Димитър П. Енчев (1841–1882). Българското издание ползва за първообраз третото редактирано и допълнено руско издание от 1870 г. Учебното ръководство съдържа 101 фигури, издадено е в Търново и е отпечатано във Виена в книгопродавницата „Л. Соммер и сие“. В същото книжно тяло е подвързан и преведеният от английски език учебник на д-р Калвин Кътър (1807–1872) „Начална книга

за Анатомия и физиология“² (Ст./72.1403; екз. XVI) от 1872 г. По външни белези личи, че подвързията е от епохата на притежателя.

На гърба на титулната страница на първото издание в рекомплемента се открива следната ръкописна бележка, писана от една и съща ръка с лилаво мастило:³

„Читателю като видиш на равно место куп от пръст или дарвен към исток кръст нека да ти като сазреш на туй место да са спреш, не да плачиш, нито да жалиш, нито свещица да ми палиш, но свесно да ма поменеш, ако убичаш да ричеш: Боже прости от покои грешния си раб Петка Тодоров, на света бях аз умразен и прекарвах живот грозен ни зная кога ша са свършат моите дни, дали ще има някой да ме помене от⁴ Бога край“.⁵ На следващата страница текстът продължава: „След смърта ми да са даде на читалището за спомен на името ми П. Т. Франго[в] 1876 г. 20 априлий“⁶ (фиг. 1, 2).

Текстът представлява кратка лична изповед, типична за изказа на много духовници. В нея авторът говори за смъртта и моли да бъде поменуван само с добро. Личи силно чувство за страх, самота и несигурност, което вероятно е свързано с обстановката след потушаването на въстанието. Втората част има завещателен характер и показва желание името му да бъде запазено чрез дарение за читалището.

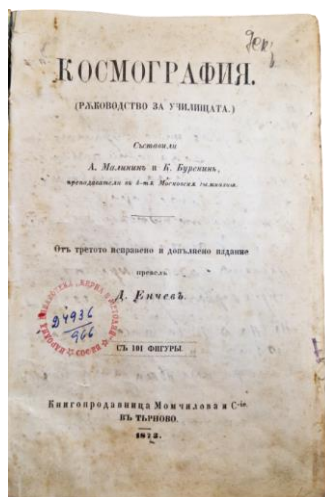
На предпоследната страница (№ 130), след края на текста във второто издание, подвързано в книжното тяло, се открива още една приписка от същия автор, написана със същото мастило. Тя гласи следното:

„Молитва Богородична. Богородице мати Исусува смили се за меня грешний раб, и ми опази кратковременния живот от неприятели, и от неспасения смърти; Богородице ти, която си по-горна от ехерофимити⁷ несрафимити, молем ти ся богомати омоли сина твоего да ма избави от вечното мучения и да ма всели в живот вечний, избави всички народ българский. П. Т. Франговский е сочинил тази молитвичка като е седал жив в гроба си в време на в[ъстанието]⁸ в с. Г[орни] [Турчета] 1876 год., май 28ий, своб[ода]“ (фиг. 3).

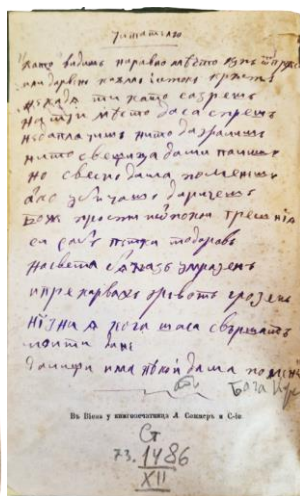
Приписката представлява молитвен апел към Богородица, молба за милост, прошка и спасение, не само лична, но и за целия народ. В наличните публикувани мемоари и сборници, приписвани на Петко Франгов, дословен текст на „Молитва Богородична“ с горната формулировка не е открит. Това означава, че приписката вероятно не е отпечатвана в основните издания на автора и следователно е първичен документ с потенциално уникално съдържание.

Приписките, като исторически наратив на микроисторията, отдавна се използват като автентични исторически извори. В редица издания са обнародвани маргинални бележки от различен характер за периода на Българското възраждане, включително след Освобождението, когато традицията за вписване на кратка информация на белите полета на книги и периодични

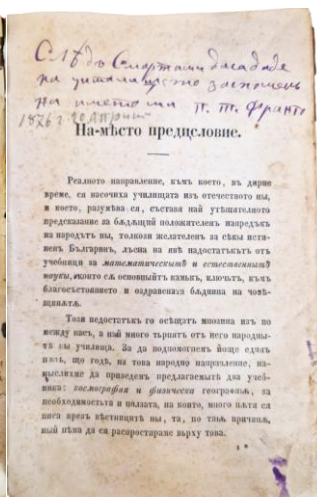
издания продължава да бъде практика сред определени групи от българското общество. Най-често авторите на приписки са духовници, както и в случая (Nachev; Fermandziev 1984, 7–8). Приписките върху старопечатните книги в НБКМ са обект на изследване и публикуване (Kirilova 2013; 2020), но към момента цитираният екземпляр не е проучван и текстовете в него са непознати.

Фиг. 1

Фиг. 2

Фиг. 3

В случая внимание заслужава фактът, че групата от приписки съдържа всички основни елементи, които невиняги са налице при подобен тип източници. На първо място, в нея е посочено името на автора, което позволява текстът да бъде сигурно свързан с конкретна историческа личност. Името на Петко Франгов се споменава в българската история най-вече заради контактите му с белочерковския апостол – учителя революционер Бачо Киро Петров (1835–1876). Взема участие във въстаническите движения в Търновски окръг покрай четата на поп Харитон Халачев (1835–1876) и отбраната на Дряновския манастир по време на Априлското въстание. Тъй като се спасява от гибел, а и благодарение на своето дълголетие и стремеж да остави писано слово, той става автор на десетки произведения, предимно с мемоарен характер, свързани със събития от революционния живот преди Освобождението. Наред с това създава и художествени текстове, вдъхновени от революционната тематика. Сред най-известните му произведения са „Приключенията на Дряновския манастир на 1876 година“ (1880), адаптирано и като драматургично произведение (1885).

Освен това текстът и на двете приписки е запазен в цялостен и ясно четим вид, без фрагментарни липси или повреди, които често затрудняват

интерпретацията на подобни маргинални свидетелства. Мястото на записване също е отбелязано – с. Горни Турчета, след Освобождението преименувано в Бяла черква. Налице е и точна датировка, която създава възможност ръкописният текст да бъде прецизно ситуиран в хронологичния контекст на съответните събития и процеси. Ако при първата приписка датата 20 април вероятно е добавена вторично с молив, то 28 май е вписан като дата по време на съставянето на текста на с. 130 (фиг. 3). Приликите в мастилото, почерка и стила на изказа подсказват, че е възможно двете приписки да са правени по едно и също време. За целта авторът използва празните полета на книжното тяло, което има подръка. Първата приписка е изписана на гърба на титулната страница, където няма друг текст, и завършва преди началото на текста на следващата, а втората приписка е добавена в края, след последните изречения от печатното произведение. И двете приписки имат автобиографични елементи – времето и мястото, където авторът се намира, както и душевното му състояние в онзи момент, което ги превръща в градиво за допълване на биографията на деятеля.

Датата съвпада с онзи период непосредствено след потушаването на въстанието във всички окръзи, включително след разгрома на Ботевата чета. Това е времето, когато все още по места текат разследвания на османската власт. Франгов взема участие в боевете при Дряновския манастир в периода 28 април – 8 май 1876 г. (Teodosiev 2020, 54). На 8 май се укрива в пещера до 11-о число на същия месец, когато се прибира в бащиния си дом. Тъй като той и другарите му преценяват, че мястото е опасно, те се местят в скривалище в дома на въстаника Тошо Анчев. Основното свидетелство за това какво е правил в посочения отрязък от време, идва от самия него в спомените му, където той споделя, че от 11 май в продължение на 10–15 дни живее в скривалище и не се показва на бял свят (Frangov 1896, 49). В научните изследвания, посветени на живота на Франгов, се приема, че в периода 11 май – 1 юни той се укрива и не се връща в бащиния си дом (Teodosiev 2008, 559–560; Teodosiev 2020, 55). За същия период има и други сведения – че Франгов се занимава с книжовна дейност въпреки опасната обстановка (Teodosiev 2020, 75–78). В личния му архивен фонд са запазени и други ръкописи от това време, които могат да се обвържат с дейността му.⁹ Така представените приписки допълват още повече личните емоции на свещеника в едно твърде несигурно и размирно време, когато животът му е застрашен. Показателна за това е използваната от него метафора във втората приписка – „жив в гроба“. В по-широк контекст, кратките ръкописни свидетелства извеждат на преден план въпроса за съдбата на оцелелите участници във въстанието, които плащат с цената на сериозни психологически травми, преживени през пролетта и лятото на 1876 г.

В заключение, може да се отбележи, че старопечатните книги в библиотеките и личните колекции надхвърлят ролята си на обикновени носители на текст. Те съхраняват пластове от лична, социална и културна

памет, разкрити чрез бележки, посвещения и следи от употреба. Именно в тези привидно второстепенни детайли се откриват ценни свидетелства за духовния живот и интелектуалните процеси на епохата, което превръща всяка книга в уникален исторически извор. Въпрос на време и целенасочена обработка на всички екземпляри от старопечатни книги, съхранявани в библиотеките и личните колекции, е да се разкрият още неподозираните тайни, които те крият.

БЕЛЕЖКИ

¹ Оригиналът на заглавието е „Руководство космографии и физической географии: для гимназий“ и е издадено за първи път през 1867 г.

² В оригинал адаптацията е от „First book on anatomy and physiology“ с първо издание от 1848 г.

³ Текстът е представен чрез осъвременен правопис, но със съхранена оригинална лексика.

⁴ Последните три думи са вписани с молив.

⁵ Последната дума не се чете добре.

⁶ Датировката е изписана отново с молив. Възможно е да е допълнително вписване, защото в други ръкописи на същия автор се наблюдава вторична редакция на някои дати с молив върху мастилото, което показва по-късна намеса. Подобно позициониране е логически и интерпретативно оправдано, тъй като създава връзка между психологическата атмосфера след потушаването на въстанието и евентуалното по-късно добавяне на датата. Така хипотезата не остава изолирано наблюдение, а се вписва в по-широкия контекст на страха, несигурността и последвалото възстановяване на спомените за събитията. Вж. НБКМ – БИА, Ф. № 151, а.е. 6, л. 168–171.

⁷ Херувимите.

⁸ Тази част от текста е закодирана с точки.

⁹ НБКМ – БИА, Ф. № 151, а.е. 5, л. 153–167; а.е. 6, л. 119–143.

ЛИТЕРАТУРА

ТЕОДОСИЕВ, Н., 2008. *Родословие на Бяла черква 1720–1920: По записките на: Драгия Ненов, Райко Кожухаров, Иван Станчев Великов*. Велико Търново: Абагар.

КИРИЛОВА, Р., 2013. *Приписки в българските старопечатни книги: 1806–1878*. Ч. 1: 1806–1850. София: НБКМ.

КИРИЛОВА, Р., 2013. *Приписки в българските старопечатни книги (1806–1878)*. Ч. 2, 1851–1865. София: НБКМ.

ТЕОДОСИЕВ, Н., 2020. *Свещеник Петко Франгов: биография*. София: [Print.bg].

ФРАНГОВ, П., 1896. *Белочерковската чета в Дряновския манастир през 1876 год.: трагедия в 4 действия*. Второ допълнено издание. Търново: Печ. Пано Иванов.

НАЧЕВ, В.; ФЕРМАНДЖИЕВ, Н., 1984. *Писахме да се знае: Приписки и летописи*. София: Изд. на ОФ.

REFERENCES

TEODOSIEV, N., 2008. *Rodoslovie na Byala cherkva 1720–1920: Po zapiskite na: Dragia Nenov, Rayko Kozhuharov, Ivan Stanchev Velikov*. Veliko Tarnovo: Abagar.

- KIRILOVA, R., 2013. *Pripiski v balgarskite staropechatni knigi: 1806–1878*. Ch. 1: 1806–1850. Sofia: NBKM.
- KIRILOVA, R., 2013. *Pripiski v balgarskite staropechatni knigi (1806–1878)*. Ch. 2, 1851–1865. Sofia: NBKM.
- TEODOSIEV, N., 2020. *Sveshtenik Petko Frangov: biografia*. Sofia.
- FRANGOV, P., 1896. *Belocherkovskata cheta v Dryanovskiya monastir prez 1876 god.: tragedia v 4 deystvia*. Vtoro dopalнено izdanie. Tarnovo: Pech. Pano Ivanov.
- NACHEV, V.; FERMANDZHIEV, N., 1984. *Pisahme da se znae: Pripiski i letopisi*. Sofia: Izd. na OF.

ECHOES OF THE REBELLIOUS SPRING OF 1876: MARGINAL NOTES BY PRIEST PETKO T. FRANGOV

Abstract: *This study introduces into scholarly circulation previously unknown marginal notes written by Priest Petko T. Frangov (1855–1931) shortly after the suppression of the April Uprising of 1876 in the First Revolutionary District. The texts were discovered in a bound volume containing two 19th-century printed books preserved in the collection of the National Library “St. St. Cyril and Methodius.” The notes include a personal commemorative message and a devotional text titled “Prayer to the Mother of God,” both characterized by strong autobiographical elements. The article situates these marginalia within the broader tradition of inscription practices in Bulgarian printed books during the National Revival period and emphasizes their value as primary historical sources.*

Keywords: *April Uprising (1876); Petko T. Frangov; Bulgarian National Revival; marginalia*

Assist. Prof. Vladimir Terziev, PhD
Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of History
15 Tsarigradsko shose Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
ORCID ID 0000-0002-0890-3066
E-mail: vladimir_terziev123@abv.bg

НОВИ ПОДХОДИ И ИНОВАЦИИ
NEW APPROACHES AND INNOVATIONS

РАЗРУШИТЕЛНИ ТЕХНОЛОГИИ И БИЗНЕС МОДЕЛИ
В СЪВРЕМЕНОТО КНИГОИЗДАВАНЕ

Боян Жеков

Университет по библиотекознание и информационни технологии

<https://doi.org/10.70300/wHwhBAmh5mYum6aYlwtqm6Q>

Резюме: Съвременното книгоиздаване претърпява динамична трансформация под влияние на редица разрушителни технологии и иновативни бизнес модели. Настоящата статия изследва глобалния контекст на тези промени, като идентифицира ключови разрушителни технологии в областта на книгоиздаването – от дигитализацията на съдържанието и електронните книги, през платформите за самоиздаване и печата при поискване, до възхода на аудиокнигите, абонаментните модели и навлизането на изкуствения интелект в издателските процеси. Анализирани са практическите ефекти от тези технологии и свързаните с тях бизнес модели върху традиционната издателска верига на остойностяване – включително по-ниски бариери за авторите, промяна в дистрибуцията и маркетинга, както и нови предизвикателства, като пренасищане на пазара и необходимост от гарантиране на качеството. Статията представя актуални данни и примери, опирайки се на международни източници на английски, френски, корейски, китайски и японски език. В заключение, се открояват научно-приложните приноси от навлизането на тези технологии – повишена ефективност, по-богати възможности за читатели и автори, но и необходимост от адаптация на издателските стратегии към новата дигитална реалност.

Ключови думи: книгоиздаване; разрушителни технологии; самоиздаване; електронни книги; печат при поискване; аудиокниги; изкуствен интелект

Въведение

Издателската индустрия се намира във фаза на дълбока трансформация, обусловена от появата на т.нар. „разрушителни технологии“¹ – нововъведения, които коренно променят установените процеси и бизнес модели (Salani, Tarfuma 2025; Haviid et al. 2017). Класическите практики в книгоиздаването – от подбор на автори и редакционна подготовка до печат и разпространение – биват предизвикани от цифровите технологии и интернет, които отварят възможности за нови форми на създаване, разпространение и

потребление на съдържание. Концепцията за „разрушителна технология“, въведена от К. Кристенсен, описва технологии, които не просто усъвършенстват съществуващи продукти, а създават изцяло нова парадигма на пазара, измествайки утвърдените компании и практики (Salani, Tarfuma 2025). В контекста на книгоиздаването дигитализацията и интернет доведоха именно до такава промяна – преминаване от аналогови към цифрови формати, нови канали за достъп до читателите и преосмисляне на ролята на самите издатели.

В глобален мащаб през последните две десетилетия книгоиздаването преживя няколко вълни на дигитална революция. Едва успешното лансиране на специализирани устройства за четене (например Amazon Kindle през 2007 г.) и свързаните онлайн книжарници придадоха на дигитализацията характера на „разрушителна технология“, тъй като създадоха реална алтернатива на печатната книга и направиха самоиздаването масово достъпно за авторите (Naviid et al. 2017). През последното десетилетие делът на електронните книги и аудиокнигите в глобалните продажби постоянно нараства, макар и с различни темпове в отделните региони (Phalen, Harris 2017).² Въпреки тези различия общата тенденция е ясна – съвременното книгоиздаване все повече се дефинира от *дигитални продукти, платформи и услуги*, които изискват от традиционните издатели да се адаптират, или рискуват да загубят релевантност. Целта на настоящата статия е да систематизира основните разрушителни технологии и свързаните с тях бизнес модели, които променят книгоиздаването, и да оцени тяхното въздействие върху индустрията, читателите и авторите. По-долу се разглеждат седем основни направления на технологичен пробив: (1) дигитализация на книгите и електронни четци; (2) онлайн търговия и платформи за електронно разпространение; (3) самоиздаване и демократизация на издателските услуги; (4) печат при поискване; (5) аудиокниги и стрийминг на съдържание; (6) абонаментни модели за книги; (7) изкуствен интелект и автоматизация в издателските процеси. За всяка от тези области са обсъдени новите бизнес модели и практическите отражения върху сектора.

Дигитализация и електронни книги

Първата и най-фундаментална промяна е пълната **дигитализация на съдържанието**. Превръщането на книгите в електронен формат промени начина, по който те се създават, разпространяват и четат. Електронните книги (е-книги) елиминират разходите за печат и склад, а дистрибуцията става мигновена и глобална чрез интернет. Нововъведенията доведоха до *понижаване на барьерите за навлизане* на пазара: нови автори могат да публикуват директно в дигитален вид, без да минават през традиционния филтър на издателствата (Naviid et al. 2017). Както отбелязват Хавид и неговият екип през 2017 г., появата на успешни устройства за четене и плат-

форми за е-книги „придаде на дигитализацията характеристиките на разрушителна технология, превръщайки самоиздаването в сериозна опция за авторите“ (Naviid et al. 2017).

В резултат значително се увеличи предлагането на заглавия на пазара, тъй като авторите получиха нови канали за достъп до аудитория и по-голям дял от приходите (Naviid et al. 2017). Световният пазар на електронни книги днес се оценява на десетки милиарди долари, а този на аудиокниги расте с над 25% годишно.³ В някои страни (САЩ, Китай) е-книгите заеха съществен пазарен дял, докато в други (Франция, Япония) преходът е по-бавен (Phalen, Harris 2017). Ясен е обаче общият тренд: читателите все повече ценят удобството на цифровия достъп до книгите.

Дигитализацията постави и нови предизвикателства. Появиха се проблеми като пиратството на файлове, нуждата от стандартизирани формати (EPUB, MOBI) и въпросите за справедливо ценообразуване на е-книгите. Издателите експериментират с модели на публикуване – например отложено издаване на евтина е-книга след премиерата на твърда корица, продажба на комбинирани пакети (печат + електронно издание) и др. Целта е да се монетизира дигиталното съдържание, без да се обезценява стойността на книгата. По тази линия може да се заключи, че дигитализацията на книгите наложи **преосмисляне на издателския бизнес модел**: от еднократна продажба на физически продукт към многообразие от цифрови услуги – индивидуални продажби, абонаменти, отдаване под наем на е-книги, модели „безплатно с реклами“ и т.н. Тя също така създаде нови глобални играчи (например Amazon) с огромно влияние върху дистрибуцията и доведе до по-голяма конкуренция, но и до увеличаване на възможностите за цялата книжна екосистема.

Онлайн платформи и самоиздаване

Дигиталните технологии отвориха път за **онлайн платформи за разпространение на книги** и директен достъп до читателите. Най-влиятелна сред тях е Amazon – чрез Kindle екосистемата си компанията заобиколи традиционните канали (книжарници, дистрибутори) и постави издателите в зависимост от нейната платформа. Amazon не само продава книги, но и диктува условия – ценови равнища, отстъпки, достъп до читателски данни, което преразпредели стойността в бранша (Wormser 2014). Новите големи платформи (Amazon, Apple и др.) принуждават издателите да се фокусират върху същинската си роля – подбор и създаване на съдържание, но ги лишават от контрола върху дистрибуцията и препоръката на заглавия (Wormser 2014). Днес „от уста на уста“ е заменено от алгоритмични препоръки и рецензии в интернет.

Паралелно, интернет роди явлениято **самоиздаване**. Авторите вече могат сами да публикуват книгите си в електронен формат чрез платформи като Amazon Kindle Direct Publishing, без посредничеството на традиционен

издател. Това демократизира издаването и взриви броя на новите заглавия на пазара (Haviid et al. 2017). Самоиздаващите се автори запазват значително по-голям дял от приходите и имат пряка връзка с читателите, което някои от тях превърнаха в сериозен бизнес. Изгради се паралелна екосистема от услуги – печат при поискване за физически копия, платени редакторски услуги, онлайн реклама – която подпомага независимите автори. Независимо от успехите, този модел доведе и до **наводнение от съдържание**. Хиляди нови книги излизат всеки ден, което прави конкуренцията за вниманието на потребителите ожесточена.

Алгоритмите на продажбените платформи (например класациите и системите „клиентите купуват също...“) решават до голяма степен кое заглавие ще се открие. Популярността в социалните мрежи също е фактор – явлението **BookTok** в TikTok например съживи продажбите на много по-стари книги и създаде нови бестселъри от заглавия, дълго време останали незабелязани.⁴ Издателите се стремят да се възползват от тези общности, макар и да не могат пряко да ги контролират.

В обобщение, онлайн платформите и самоиздаването демократизираха публикуването и разшириха избора за читателите, но поставиха традиционните издатели пред необходимостта да доказват добавената си стойност. В един свят, където всеки може да издаде книга, ролята на издателя се променя – от строг пазач на входа към куратор на качеството и доставчик на професионални услуги за автора.

Печат при поискване и нови печатни технологии

Друга разрушителна иновация е **печатът при поискване (Print-on-Demand, POD)**. Традиционно издателите печатаха големи тиражи предварително, с риск много книги да останат непродадени. При модела POD книгата се отпечатва в дигитална печатница *само при получена поръчка*, дори и в единична бройка. Това стана възможно благодарение на усъвършенстването на дигиталния печат – високоскоростните машини позволяват икономически ефективен печат на малки тиражи. Внедряването на POD промени логистиката на книгоразпространението. Издателят вече може да поддържа заглавия в каталога си без физически склад – книгата винаги е „на склад“ виртуално и се отпечатва при нужда. Така се избягват разходи за свръхтираж и съхранение, а рискът от брак значително намалява.⁵ Според проучване на ААП 73% от издателствата планират да разширят употребата на печат при поискване и кратките дигитални тиражи през следващите години.⁶

Печатът при поискване позволи и по-голяма гъвкавост при управлението на наличностите. Издателите вече често пускат по-малки първи тиражи и бързо допечатват според търсенето, вместо да рискуват с голямо количество екземпляри.⁶ Това стана особено ценно по време на пандемията, когато веригите на доставка бяха нарушени – с POD книгите можеха да

стигнат до читателите въпреки проблемите с традиционния печат. Друг плюс е екологичният – по-малко изхвърлена хартия и по-кратки транспортни вериги, тъй като книгите се печатат близо до потребителя. В глобален план се говори за модели на „печат близо до клиента“, които да намалят въглеродния отпечатък на книгоиздаването.⁴ Разбира се, качеството на POD в миналото беше спорно, но днес то е значително подобро и за повечето читатели е неразлично от офсетовия печат. Цената на единица при POD е малко по-висока, но се компенсира от липсата на складови загуби. Експерти като Брук Уорнър призовават индустрията да „прегърне“ тази технология и да инвестира в още по-голямото ѝ усъвършенстване, за да се намали огромното прахосване при традиционния модел.⁵ В заключение, печатът при поискване революционизира производствената страна на книгоиздаването, правейки я по-гъвкава, ефективна и устойчива. Това е пример как новите технологии могат да спестят разходи и едновременно с това да отговорят на екологичните изисквания на нашето време. Същевременно технологията е разрушителна за класическата голяма офсетова промишленост.

Аудиокниги и цифрово аудио

Една от най-динамичните тенденции в издателския бизнес е възходът на **аудиокнигите** и изобщо на аудиосъдържанието като алтернативен формат за „четене“. Макар аудиокниги да съществуват от десетилетия, днешният им бум се дължи на разпространението на смартфони и стрийминг платформи. Хората могат да „четат“ със слушалки, докато шофират, спортуват или вършат домашни задачи – време, което печатната книга не можеше да усвои. Данните показват двуцифрен ръст на аудиосегмента в много страни. Например в САЩ приходите от дигитални аудиокниги са нараснали с над 20% през 2024 г., достигайки около 2,4 млрд. долара.⁴ Очаква се глобалният пазар на аудиокниги да надхвърли 11 млрд. долара до 2025 г.³ Аудиокнигите привличат нова аудитория – хора, които нямат време или навик да четат печатни книги, но с удоволствие слушат. Тази тенденция разширява общия книжен пазар, вместо просто да отнема дял от печатния. За издателите аудиоформатът изисква нови умения и инвестиции – наемане на актьори за студиийни записи, маркетинг към „слушатели“. Появиха се и специализирани платформи (**Audible, Storytel, Scribd** и др.), които предлагат достъп до хиляди аудиокниги чрез абонамент или покупка. Моделът на абонамента (слушаш неограничено срещу месечна такса) променя потребителските навици и поставя въпроси за компенсацията на издателите и авторите – приходите се разпределят на база слушания, а не директни продажби. Въпреки тези нови модели, аудиокнигите се утвърдиха като ключов сегмент. Почти всяка бестселър книга сега излиза едновременно и като аудио – признак, че издателите възприемат аудиото не като заплаха, а като възможност за растеж. Аудиоформатът също така дава втора младост на много заглавия: класически или стари книги, изчетени от популярен актьор, могат

да станат хитове години след издаването си. Важен технологичен момент тук е развитието на **синтезирания глас** чрез AI. Вече съществуват софтуери, които могат автоматично да генерират аудиокнига с достатъчно достоверен глас. Засега аудиторията предпочита човешкото изпълнение, но в близко бъдеще автоматизацията може да намали драстично разходите за производство на запис по съществуващ текст. Това би довело до още по-богато аудиосъдържание, но повдига въпроси за авторските права и качеството. В обобщение, аудиокнигите промениха начина, по който потребяваме литература, и разшириха обхвата на книгоиздаването. Издателите, които успеят да интегрират аудиоформатите в стратегиите си, печелят достъп до по-широка публика и нови приходи. А за читателите, или по-скоро слушателите, се открива възможността да „четат“ повече, вписвайки книгата в забързаното си ежедневие.

Абонаментни услуги и модели на достъп

Дигитализацията роди и **абонаментния модел** за книги – т.нар. „Netflix за книги“, при който читателят получава достъп до цяла библиотека срещу месечна такса. Платформи като **Scribd**, **Storytel** и **Kindle Unlimited** предлагат неограничено четене на голям брой заглавия срещу фиксирана сума. Този модел промени парадигмата от покупка на отделна книга към потребление на услуга. За запалените читатели абонаментът е изгоден – могат да опитват много книги, без да плащат за всяка отделно. За издателите и авторите обаче моделът поставя въпроса за възнаграждението – приходите се разпределят на база прочетени страници или дял от общото четене, което понякога намалява ефективната цена на книга. Някои големи издатели се възпротивиха да включват новите си бестселъри в неограничени услуги, за да не обезценят съдържанието. Въпреки това абонаментните платформи печелят популярност, особено сред младите дигитални потребители. В скандинавските страни например Storytel е станал основен канал за аудио- и електронни книги, определяйки дори читателските навици. На други пазари регулации (като законово фиксираните цени във Франция) ограничават неограничените услуги, но натискът от потребителите расте. Абонаментният модел е двойно разрушителен: от една страна, увеличава достъпа до книги (което е културно позитивно), от друга страна, налага на издателския бизнес нова финансова логика и конкуренция за времето на читателя не само срещу други книги, а и срещу всички видове дигитално развлечение. Балансирането на този модел така, че читателите да са доволни, а авторите да получават справедливо заплащане, е предизвикателство, което индустрията още решава. В крайна сметка абонаментните услуги вероятно ще останат част от книжния пазар, особено за дигиталното поколение читатели, свикнали с достъп вместо притежание. Издателите експериментират с хибридни подходи (например предоставяне на по-стари заглавия в абонамент,

а новите – за продажба) и внимателно следят как този модел влияе на дългосрочното потребление на книги.

Изкуствен интелект и автоматизация

Навлизането на **изкуствения интелект (AI)** представлява най-новата вълна на технологичен пробив в книгоиздаването. AI вече се прилага в множество издателски процеси: автоматизирана корекция (например софтуери като Grammarly), машинен превод на книги, генериране на резюмета и метаданни, препоръчителни алгоритми за читатели и др. Тези инструменти повишават ефективността, ускоряват продукцията и намаляват разходите. AI технологии са внедрени в целия издателски цикъл, което води до „сеизмична трансформация на издателската верига на стойност“ (Salani, Tarfuma 2025). Например големи издателства експериментират с алгоритми за **анализ на ръкописи**, които предвиждат пазарния потенциал на текста, или използват машинен превод, за да разширят каталозите си на повече езици. **Генеративните модели** като GPT-4 дори могат да създават разбираеми текстове, което поставя въпроса дали един ден AI няма частично да замени човешкото творчество при някои типове съдържание. Практическите ползи от AI са очевидни – по-бързо редактиране, по-точно таргетиране на маркетинга (чрез анализ на големи масиви от читателски данни), оптимизиране на дистрибуцията и др. Изследванията посочват, че AI може да се разглежда като „разрушителна технология в традиционната издателска среда“ (Salani, Tarfuma 2025), тъй като прави някои класически функции излишни или променя техния характер. Например коректорската дейност вече до голяма степен може да се автоматизира, а преводачите използват AI като помощник, който значително ускорява работата им. Наред с възможностите се появяват и **нови предизвикателства**. Един от тях е правният аспект – кой притежава авторското право, ако AI участва в създаването на текста? Друга етична дилема е свързана с прозрачността – читателите трябва ли да знаят, ако една книга е частично написана или преведена от AI? Също така има опасения от унифициране на съдържанието, ако всички издатели се водят от данни и алгоритми – риск е да се залага само на книги, написани по „формули“, които алгоритмите сочат като успешни. Издателите подхождат внимателно. Въвеждат се вътрешни стандарти за етично използване на AI, а редакторите се обучават да работят съвместно с интелигентни инструменти, вместо да бъдат изместени от тях. Появяват се нови роли, като „AI редактор“ – специалист, който настройва и наблюдава изкуствения интелект в процеса. Безспорно AI ще се интегрира все по-дълбоко в издателския бизнес. Той няма да замени човешката креативност, но ще поеме рутинните задачи и ще даде на професионалистите възможност да се фокусират върху високоценените аспекти – развиване на идеи, творчески подбор и качествена редакция. В този смисъл AI е не просто разрушител, а и **катализатор**

на еволюцията – издателите, които го усвоят разумно, ще повишат продуктивността си и ще могат да издават повече и по-разнообразно съдържание с наличните ресурси (Salani, Tapfuma 2025).

Заклучение

Съвременното книгоиздаване се трансформира под натиска на разрушителните технологии, но същевременно намира нови пътища за развитие. Анализът показва, че дигиталните иновации – електронни книги, онлайн платформи, печат при поискване, аудиострийминг, абонаменти и изкуствен интелект, са донесли значителни приложни ползи: по-голяма достъпност на книгите, по-ниски производствени и дистрибуционни разходи, нови широкости възможности за авторите (например самоиздаване) и по-богат избор за читателите (Naviid et al. 2017; Zhang 2025). Книгата става достъпна навсякъде и по всяко време – можем да я четем на екрана, да я слушаме, да я отпечатаме при нужда, което усилва ролята ѝ в съвременното информационно общество.

Наред с плюсовете тези промени поставят и съществени предизвикателства. Пазарът е пренаситен от съдържание, което затруднява открояването на качествените творби и налага нови подходи за маркетинг и куриране (Naviid et al. 2017; Zhang 2025). Големите технологични платформи завоюваха силни позиции, диктувайки условия на традиционните издатели и концентрирайки достъпа до читателската аудитория (Wormser 2014). Модели като абонаментите и свободното самоиздаване поставят въпроси за устойчивостта на приходите и възнаграждението на творците. Навлизането на AI пък изисква адаптиране на професионалните профили и правната рамка към новите реалности. Въпреки това общият извод е, че издателската индустрия не е обречена от тези разрушителни тенденции – напротив, тя се видоизменя и обогатява. Книгата не изчезва, а се проявява в нови форми. Традиционните издатели, които успеят да интегрират новите технологии в стратегиите си – например да използват данните и AI за по-добро разбиране на публиката, да предложат комбинирани продукти (печат + дигитален достъп), да създадат общности около съдържанието си – ще запазят важната си роля на посредници между автора и читателя и в дигиталната епоха. В крайна сметка разрушителните технологии в книгоиздаването не унищожават книгата, а я пренасят в бъдещето. Те демократизират достъпа до творчество и знание, правят индустрията по-гъвкава и ефективна и стимулират иновации в начина, по който създаваме и споделяме истории. За издателите предизвикателството е да се адаптират проактивно – да приемат промените като възможности за растеж и да продължат мисията си да разпространяват ценни идеи, като в същото време гарантират стойност и качество в новия цифров контекст.

БЕЛЕЖКИ

¹ Disruptive technology. A new technology that completely changes the way things are done... In: *Cambridge Dictionary*. [online], [accessed 16.04.2026]. Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disruptive-technology>.

² Manga sales Grow for Seventh Consecutive Year in Japan. In: *Nippon.com*. [online], [accessed 16.04.2026]. Available at: <https://www.nippon.com/en/japan-data/h02328/>.

³ [2026 K-PUBLISHING] Structural Shift Over Growth... Focus on E-Books, Audiobooks, and AI. In: *Asia Economy*. [online], [accessed 16.04.2026]. Available at: <https://cm.asiae.co.kr/en/article/2026010914304037060>.

⁴ RYU, Y. Global Publishing Industry Settlement in 2025 and Outlook for 2026 (2025년 글로벌 출판산업 결산과 2026년 전망). [online], [accessed 16.04. 2026]. Available at: <https://brunch.co.kr/@ryhzen3/72>.

⁵ WARNER, B. What It Would Take to Disrupt the Publishing Industry. In: *Publishers Weekly* [online], [accessed 16.04.2026]. Available at: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/authors/pw-select/article/87575-what-it-would-take-to-disrupt-the-publishing-industry.html>.

⁶ Digital Production Printing Meets the Publishing Moment. In: *HP® Official Site*. [online], [accessed 16.04.2026]. Available at: <https://www.hp.com/us-en/industrial-digital-presses/learning-center/digital-production-meets-the-publishing-moment.html>.

REFERENCES

- HVIID, M. J.; IZQUIERDO-SANCHEZ, S.; JACQUES, S., 2017. From publishers to self-publishing: The disruptive effects of digitalisation on the book industry. *CREATe Working Paper 2017/06*. University of Glasgow. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.321609>.
- PHALEN, T.; HARRIS, L. V. A., 2017. *Digital Book Publishing: How Disruptive Technology Serves the Niche of Self-Publishing*. *Visual Communication*, vol. 53 (Fall 2017), 16.
- SALANI, J.; TAPFUMA, M. M., 2025. Artificial intelligence transforming the publishing industry: a case of the book sector in Africa. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, vol. 10:1504415. DOI: <https://doi.org/10.3389/frma.2025.1504415>.
- WORMSER, G., 2014. Les modèles économiques de l'édition numérique. In: VITALI-ROSATI, M.; SINATRA, M. E. (Eds.). *Pratiques de l'édition numérique*. Montréal: Presses de l'Université de Montréal, 95–109. DOI: <https://doi.org/10.4000/books.pum.322>.
- ZHANG, Q., 2025. Research on the Driving Factors and Strategies for the Digital Development of the Book Publishing Industry – A Case Study of Book Company A. *Operations Research and Fuzziology*, vol. 15, No. 4, 227–237. DOI: <https://doi.org/10.12677/orf.2025.154209>.

DISRUPTIVE TECHNOLOGIES AND BUSINESS MODELS IN CONTEMPORARY BOOK PUBLISHING

Abstract: *The publishing industry is undergoing profound changes propelled by disruptive technologies and novel business models. This article provides a comprehensive analysis of how at least seven key disruptive innovations – including*

digitization and e-books, online retail and self-publishing platforms, print-on-demand (POD), audiobooks and streaming, subscription-based “all-you-can-read” services, the integration of artificial intelligence (AI), and data-driven algorithms – are reshaping the global book publishing landscape. Emphasis is placed on the practical implications of these developments, such as reduced entry barriers for authors, restructured distribution and marketing channels, and emerging challenges like content oversupply and quality control. Drawing on 26 scholarly sources in English, French, Korean, Chinese, and Japanese, the paper highlights the transformative impact of e-reading devices (e.g., Kindle) in legitimizing digital publishing, the surge of self-publishing granting authors a larger share of industry value, the adoption of POD technology enabling leaner inventory and sustainable practices, and the rapid growth of audiobooks – averaging over 25% annual increase globally – which together with e-books are altering consumer habits. Subscription models (e.g., Kindle Unlimited, Storytel) are examined for their disruptive “Netflix-like” effect on book consumption, alongside their contentious revenue implications. The article also explores how AI is streamlining editorial and production workflows and is considered a disruptive force in the traditional publishing environment, raising both efficiency and intellectual property questions. In conclusion, it is argued that these disruptive technologies, while challenging traditional publishing paradigms, offer scientific and practical contributions – greater democratization of content creation, enhanced operational efficiency, and enriched reader experiences – provided that publishers adapt their strategies to harness digital innovation and uphold quality and diversity in the literary ecosystem.

Keywords: book publishing; disruptive innovation; e-books; self-publishing; print-on-demand; audiobooks; artificial intelligence

Assoc. Prof. Boyan Jekov, PhD

University of Library Studies and Information Technologies

119 Tsarigradsko shose Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0002-0748-0989

E-mail: b.jekov@unibit.bg

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ
THEORETICAL ASPECTSТЕКСТЪТ ЗА ДЕЦА И ЮНОШИ В НЯКОЛКО КРИТИЧЕСКИ
ДЕФИНИЦИИ

Александра Антонова

Институт за литература при Българската академия на науките

<https://doi.org/10.70300/n4LfVfkxX8K1>

Резюме: Настоящият текст съпоставя търсенията в дефиницията на понятието „литература за деца и юноши“ в няколко текста от различни периоди на критическата ни мисъл: предговора в книгата на Петър Димитров „Нашата детска литература. Част I. Поезия: представители“ (1927), въведението в книгата „Българска детско-юношеска проза“ (1979; 1987), статията „Състояние на литературата, проблеми на писателя...“ от книгата „Критически прегледи. Погледи върху литературата за деца и юноши“ (1985) на Симеон Янев и статиите „Особена, но неделима“ и „Мисли преди празника“, включени в тома „Детска литература. История и критика“ (1975) на Николай Янков. Посочените текстове разгръщат различни подстъпи към определянето на литературата за деца и юноши: чрез нейния адресат, жанрови, стилистични и тематични особености, принадлежност, но и обособеност в общия литературен процес, чрез парадоксите и основанията да се проблематизира статутът ѝ. Настоящият текст, част от по-голямо изследване, работи с понятието „литература за деца и юноши“ вместо с понятието „детска литература“ поради терминологичната неточност, репродуцирана в разглежданите критически статии, която отразява объркването между автор и адресат.

Ключови думи: литература за деца и юноши; критическа авторефлексия; дефиниция; Петър Димитров; Симеон Янев; Никола Янков

Опитът да се дефинира понятието „литература за деца и юноши“, се завръща периодично в текстовете на литературни критици и историци от различни периоди – литературата за деца и юноши предизвиква изследователите с възрастовата динамика на своя адресат, от която произлиза и динамиката в ситуирането ѝ в общия литературен процес – тематично, стилово, жанрово. Историците на литературата за деца и юноши са и нейни теоретици, въведението с общотеоретичен характер е почти задължително в литературноисторическите и литературнокритическите изследвания, за които е характерно също така включването на автооценъчни критически наблюде-

ния. Настоящата разработка – малка извадка от по-голямо изследване – отразява няколко подстъпа към дефиницията на литературата за деца и юноши в текстове на Петър Димитров, Симеон Янев и Николай Янков, които показват и как изследователи и издатели рефлексират върху своята работа, определят смисъла и задачите, оценяват статуса ѝ.

Върху същината на литературата за деца и юноши разсъждава в предговора на книгата си „Нашата детска литература. Част 1. Поезия: представители“ (1927) още Петър Димитров. Това издание Симеон Янев определя като „първата изобщо у нас книга върху проблемите на детско-юношеската литература“ (Yanev 1987, 13, 14).¹ Петър Димитров започва своя предговор – логично – с опит за определяне на понятието, към което подхожда, психопрофилирайки: „Детската литература – това е душата на детето, изписана чрез словесни образи на книга... Това значи: отразяване на един специфичен мир в неговата възприемчивост и неговото проявление“ (Dimitrov 1927, 6).²

Специфичният детски мир дава основание да съществува литература за деца. Какъв е обаче нейният профил и може ли изобщо да се създаде профил на автор и текст за деца? Отвъд императива на канони и правила, каквито, твърди Димитров, няма в изкуството, писателят за деца е „обвързан, ограничен“, той се връща назад към детството и в същото време подбира израза като възрастен. В схващането на критика образцовото творчество за деца е триединно: силно съдържание – със социален оттенък дори, поднесено в съвършена художествена форма и с много настроение. Светът за детето трябва да бъде автентично интерпретиран, да бъде не тенденциозно весел и радостен, но да провокира и възпитава емпатия.³

Във въведението си в „Българска детско-юношеска проза“ (1979; 1987) Симеон Янев формулира поредица от въпроси, в които да обхване термина „литература за деца и юноши“: „какво означава този термин“, „какъв е неговият обхват“, имаме ли основание да отделяме литературата за деца и юноши, и с какви естетически критерии обособяваме тази „автономност“ спрямо общия литературен процес, как функционира възрастовият критерий и дали адресатът е определящ, при положение че цяла поредица големи книги имат читатели от различни възрасти. Като цяло – „какви са всъщност границите и критериите за детската и недетската литература“.

В търсене на дефиниция на понятието Янев посочва, че от една страна, литературата за деца и юноши е специфична, но от друга страна, не следва тази специфичност да я отделя от общата литература. Първият определител е възрастовият адресат, но понеже възрастите преливат, литературните подходи – също. И тъкмо динамиката създава и ограниченията, и връзките (С. Янев ги нарича „комплекс от динамични художествено-изразни средства“ (Yanev 1987, 6) на литературата за деца и юноши с общата литература. Комплексът (вече по отношение на възрастовия критерий) е променлив и във времето, затова текстове, написани за деца, стават достойни на

цялата литература и обратно – книги, създадени за възрастни, биват припознати като книги и за деца. Възрастовата променливост на адресата се превръща във фактор при определянето на понятието. Чрез пропускливата възрастова граница на читателя Янев не само наблюдава и анализира отношението на литературата за деца към/спрямо общата литература, но и предлага анализ на състоянието на съвременната обща литература през анализ на състоянието на съвременната литература за деца.

Осъзнаването на литературата за деца като пълноценно изкуство Янев отбелязва като част от процеса на самоосъзнаването ѝ⁴, което се случва с различна продължителност в различните национални литератури (Yanev 1987, 10). Критикът търси началните фактори в конституирането на една национална детска литература, логиката в обособяването ѝ в общия литературен процес. Дефинирането на понятието (термина), което означава дефиниране на движението към художествена автономност (осъзнаването на рода литература като изкуство), насочва към анализ и на художествените средства в тази еволюция, и на промените в естетическите съзнания, които я възприемат. Като разглежда художествените ценности на детето, Янев заключава, че детското естетическо съзнание е по-близо до фолклорното, отколкото до литературното. Подстъп към дефиницията на понятието е и изследването на характерната педагогическа функция на литературата за деца и юноши, работата ѝ в моделирането на т.нар. „национален възпитателен идеал“.

В статията „Състояние на литературата, проблеми на писателя...“ от книгата „Критически прегледи. Погледи към литературата за деца и юноши“ (1985) Симеон Янев допълва определението на понятието „литература за деца и юноши“, като подчертава, че в нашата литературна традиция не се наблюдава рязка граница между писането за деца и писането за възрастни, нещо повече, „най-добрите български поети и писатели са били обикновено най-добри поети и писатели за деца“ (Yanev 1985, 127). Критикът отново отбелязва трудностите в очертаването на автономна територия на литературата за деца; много добри книги пишат, макар и инцидентно, и „недетски“ автори – сред имената тук са Валери Петров, Вера Мутафчиева, Йордан Радичков, Иван Давидков, Стефан Цанев и др. „Можем да кажем, твърди Янев, що се отнася до юношеската литература най-добрите сравнително постижения нерядко идват именно от такива писатели, а не от специализираните детски автори. И което е още по-подчертано – новите тенденции в прозата и поезията, които се реализираха в детската литература през последните десет – петнадесет години, са свързани ярко именно с такива нестандартни автори“ (Yanev 1985, 132). Новаторските инвенции идват тъкмо при излизането от „ограничения кръг на представи и художествени прийоми“, възходат от художественото визионерство. Към дефинирането на понятието можем да отнесем и виждането на Янев за съдържателната и стилистичната променливост (например променливата доминация на реалистичното над

приказното и фантастичното), жанровото обогатяване, тематичното разнообразие (от завръщането в патриархалното минало до търсенето на пулса на съвременieto).

Върху определението на литературата за деца разсъждава и Николай Янков в текста си „Особена, но неделима“, публикуван в книгата „Детство и детска литература“ (1971), включен и в тома „Детска литература. История и критика“ (1975). Още в заглавието на статията си – „Особена, но неделима“ – Янков формулира своето виждане, насочва към колебанията в определянето на целите и задачите ѝ, на художествения ѝ статус, към отделянето ѝ с резки и високи граници от литературата за възрастни с аргумента за различните светове, които децата и възрастните обитават, и оттук – към необходимостта от различни подходи, към виждането за литературата за деца като „предопределена, специална“. При анализа на понятието функционира и схващането, че утилитарното писане, писането нарочно, с „умисъл“, е в разрез с определението за изкуство – писателят не твори прагматично, т.е. не твори специално за деца, но текстовете му могат да бъдат „достъпни“ за деца. Според това виждане следователно няма литература за деца, а литература, „достъпна“ за деца. „Достъпността“ на текста за деца обаче не понижава естетическите му качества, а напротив, носи творческо своеобразие и сложност; не само не убива художествеността, но разширява обхвата (адресата) на произведенията.

Оставайки при трудностите в дефинирането на литературата за деца, Янков формулира въпроса дали говоренето „специално“ не изолира тази литература, и в отговор отбелязва, че въпреки че главния фон съставляват произведенията, написани „специално“ за деца, „непрекъснато се извършва един интересен и много показателен процес – книги, предназначени за възрастни, постепенно минават в кръга на детското четиво“ (Yankov 1975, 20), явление, което наблюдава и С. Янев. Остава обаче определянето на „спецификата“ (достъпността на текста и за деца) и тук Янков обобщава две виждания – относно наличието или липсата на „тематичната ограниченост“: „недетски теми“ са например социалните, политическите, тяхното изключване изолира детето от обществените проблеми, за да му осигури „безоблачно детство“. Под апел за „безгрижие“, в убеждението, че литературата за деца трябва да стои далеч от „грубата“ действителност, Янков вижда прикрит апел за „аполитичност“.⁵ Липсва класово-партиен подход, нарушена е „идейността“ според идейно-естетическия критерий в създаването на художествената творба. Партията поставя художествените параметри и ръководната задача на критиката⁶, която по този начин недвусмислено заявява своята роля и в моделирането на възпитателния процес, в политизацията на малките чрез литературата: „От това каква литература за деца имаме и ще имаме, зависи в значителна степен и какви граждани възпитаваме и ще възпитаваме“ (Yankov 1975, 26). Затова и не следва да има тематична ограни-

ченост в литературата за деца, тя допуска включването и на социално значими теми; политизацията намира своето основание във философията, че „на децата може и трябва да се говори за всичко, но да се говори съобразно тяхната психика, съобразно техния сравнително ограничен жизнен опит и език“ (Yankov 1975, 23). Възрастовата специфика е важен фактор за писателя и според Янков колкото по-малка е възрастта на адресата, толкова задачата на писателя е по-трудна поради художественото умение на конкретния, ясен език.

В статията „Мисли преди празника“ (1956), включена в „Детска литература. История и критика“ (1975), Н. Янков формулира няколко функции, тип задачи, на които може да стъпи определението на литературата за деца: тя „подпомага формирането на съзнанието“, „каляването на характерите“, „утвърждаването на идеалите“. Социалната и по-конкретно политическата насоченост е съществена характеристика на литературата за деца и критикът, който е и редактор, и издател⁷, отбелязва нейната недостатъчна и неефекасна творческа насоченост „по линията на най-главното ѝ направление – комунистическото възпитание на младежта“ (Yankov 1975, 84). Педагогичността се разширява идеологически, етическите идеали са социалистическите, проектирани в бъдещето като комунистически. Не само спазването, но и извисяването на идейно-естетическия критерий в текста за деца определят „духовното здраве на нашите деца и внуци, утрешните строители на развитото социалистическо общество“ (Hadjikosev 1989, 11).

Въпреки че възпитателните, формиращите функции на литературата за деца се мислят и като доминиращи в характеристиката ѝ, детската книга не следва да бъде учебно пособие. Текстът за деца трябва да бяга от дидактизма, от морализаторството и от схемата на изображение. И по линия на „идейното“, и по линия на „естетическото“ трябва да разширява и набавя съдържания. Можем да прочетем функционални дефиниции на понятието през конкретни предписания, които отразяват вижданията на Янков за тематично и формално своеобразие: трябва да се създават „хубави, увлекателни книги за съвременния живот, за постиженията на нашето социалистическо строителство“, текстът не трябва просто да се населява с битови реалии, като трактори, комбайни, ударници, но трябва да се създадат „увлекателна интрига, примамлива, завладяваща атмосфера, звънящ, игрив стих“ (Yankov 1975, 86).⁸ Във възпитанието на чувствата влизат и романтиката, и фантазията, които следва да бъдат художествено стимулирани. „Защо например „дозировката“ на романтичните черти у героите или грижата за възпитанието на чувствата в нашите детски книги са толкова оскъдни? [...] Как ще създаваме бодрни, жизнерадостни, пълноценни хора, а не послушни, едностранчиви, ограничени човечета, без да насочваме в широта мислите и чувствата им, без да развиваме полета на фантазията им?“ (Yankov 1975, 87). Педагогичността не следва да се разбира и прилага наставнически, но психологически умело, съобразено, с добре подбрани инструменти за въздействие; педагогическо и естетическо не

следва да се противопоставят, а да си съдействат. Асимилирането на възпитателните функции в „художествено-образната система“, което Янев наблюдава във въведението си в „Българска детско-юношеска проза“ (1979), е част от процеса на самоосъзнаването на литературата за деца. Идеино и естетическо се поставят в неразривна връзка в наименованието на критерия, който манифестира органичната свързаност на форма и съдържание. Идеино се разширява към идеологическо, затова и разделянето на критерия за „идейно“ от критерия за „художествено“ в създаването и/или оценяването на текста за деца залага опасната аполитичност, за която пишат и Янков, и Хаджикосев („А по-пакоствено нещо от разделянето, от подценяването или противопоставянето на идейността на художествеността литературата не познава“, твърди Янков в „По актуални въпроси на критиката“ (Yankov 1985, 192).

Двойносъставен, „идейно-естетическият“ критерий кореспондира с двойното функционализиране на текста за деца – и като педагогически, и като удоволствен; двойната функция носи „двойното поданство“ на литературата за деца – тя е „изкуство, което (може да) служи и на педагогиката“ (Georgieva-Teneva 2025, 59). Двете функции се реализират във формирането на моделите, които Младен Енчев ще изследва по-късно в „Споменът на лотофагите. Комуникативни стратегии на лирическият текст в българската поезия за деца“ (2000) – патерналистичен, който обслужва социалното статукво и е педагогически насочен, и пайдиален, който поставя в центъра си ценностите на детето, играта, смеха. Тези модели са свързани и с особената позиция на автора: възрастен, който пише за деца, обособяват се в необходимостта от преодоляване на различията – в социални роли, в опит, в ценности. Ако първият модел следва „принципа на реалността“, вторият следва „принципа на удоволствието“, които съществуват и в много смесени форми от самото зараждане на литературата за деца, а променливата им доминация оформя етапите в развитието ѝ. И тук определящ в съотношението между моделите е психопрофилът на адресата, различното виждане за „детскостта“.

Пример за промяна в доминацията на моделите, за изместване на патерналистичния от пайдиалния принцип можем да открием в появата на лирическите текстове за деца на Чичо Стоян – в изследването си „Игри и игрички в детската поезия на Чичо Стоян“ Огняна Георгиева-Тенева посочва: „У Чичо Стоян дистанцията между възрастния и детето се скъсява рязко, изобразяваният свят от преобладаващо социален става преобладаващо пайдиален“ (Georgieva-Teneva 2026). Чичо Стоян открива и пресъздава детето не с дефицитите на непораснал възрастен, а с качествата на неговата активна – творческа – природа. Културните движения в схващането на детето бележат и движения в дефиницията на литературата за деца, в ценностите – съдържателни и формални, които я основават. Педагогическата и естетическата функции спояват и конституират нови нива на функциониране на текста за деца – психологическото и философското, които комплексно, взаимно свързано с педагогическото и художественото, моделират въздействието

му. Дефиницията на текста за деца следователно се развива с функционалното му развитие.

Не само литературата за деца, но и трудностите в дефинирането ѝ представляват своеобразен културен феномен – той просветва в критическата рецепция на отделните художествени текстове, формира и отделен теоретичен дискурс. Текстът за деца живее и в задачата, и в удоволствието, разорява и разширява проблемните си полета, а трудността в определянето му издава търсещата представа за детскост, отразена в плодотворна пропускливост на границите – възрастови, жанрови, тематични, стилистични.

В разгледаните разработки на П. Димитров, С. Янев и Н. Янков се очертават два основни типа критически подходи към дефиницията на текста за деца: теоретичен, през философията и психологията на генезиса, и функционален, през социалното му поведение, задачи, приложения. Тези подходи са естествено обвързани, както обвързани са понятията за същина и задачи; те съдържат автентична информация за социалните и идеологическите контексти, в които тази литература и критиката ѝ се реализират. Като демонстрират естетическата, социалната и философската чувствителност на критиката, текстовете на Димитров, Янев и Янков отвеждат към феномена на критическата авторефлексия.

Благодарности

Статията е част от по-обемно изследване върху критическата авторефлексия в областта на литературата за деца и юноши, създадено по проект „Българската литература за деца и юноши XX–XXI в.“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ с дог. № КП-06-Н60/7 от 17.11.2021 г.

БЕЛЕЖКИ

¹ Съвсем попятно ми се иска да отбележа убеждението на Димитров, че подобен литературноисторически и критически преглед ще бъде полезен не само на читателите – родители и учители, не само на изследователите, но и на самите писатели (вж. Dimitrov 1927, 5).

² В дефиницията на литературата за деца лежи психологизмът; освен да има поетичен дар, писателят трябва „да познава детската душа“ (вж. Tsanev 1939, 7).

³ Както ще напише и Г. Цанев в по-късния си текст „Литература за деца“ (1939), не трябва да се поднася само веселото, радостното: „На децата не бива да се дава само едната страна на живота. Истината за хората трябва да им се казва навреме. Всичкият въпрос е как ще им се каже тя. За тая цел е необходимо събитията в произведението да бъдат разположени така, че животът да изпъкне с всичките си страни и все пак общият тон на разказа да бъде жизнерадостен, общият смисъл оптимистичен, а художествената идея да действа на най-добрите страни от детската душа, да възпитава детето в любов към справедливост, да му внушава стремеж към добро, към служба на общото, към възвишени идеали“ (вж. Tsanev 1939, 62).

⁴ В хода на дефинирането на понятието и свързаното с него художествено обособяване (самоосъзнаване) на литературата за деца Янев посочва липсата на внимание на нашите литературни историци и критици към нея; към момента на изследването

на Янев (1979) учебниците по детска литература и книгата на Петър Димитров „Нашата детска литература. Част I“ (1927), „Детската литература през епохата на Възраждането“ (1966) и „Детска литература – история и критика“ на Н. Янков (1975) изчерпват библиографията.

⁵ Опасността от деполитизация тревожи и други критици от периода, вж. например статията на Симеон Хаджикосев „За да възлезем на високото...“ във „Вълшебният свят на детството“.

⁶ Сред програмните текстове в това отношение ще посочим например Георги-Цаневите „Литературната критика след Девети септември 1944“ и „Мисли за критиката и нейното жанрово разнообразие“, и двата от 1959 г.

⁷ За работата на Н. Янков в знаковото издателство „Отечество“ вж. повече в статията ДИМИТРОВА, М., 2025. Издателската дейност – отговорна и деликатна област за младото поколение. Наблюдения върху амбициозните проекти на издателство „Отечество“. В: *Съвременната българска литература за деца и юноши*. Съст. А. Антонова. София: ИЦ „Боян Пенев“, 115–130.

⁸ Или, както пише Г. Цанев в „За литературната критика“, „едно произведение може да въздейства със своите идеи дотолкова, доколкото тия идеи са получили убедително художествено въздействие“ (вж. Tsanev 1980, 22).

ЛИТЕРАТУРА

ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА, О., 2026. Игри и играчки в детската поезия на Чичо Стоян. В: *Игра, рефлексия, драматургия в текста за деца*. Съст. А. Антонова. София: ИЦ „Боян Пенев“.

ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА, О., 2025. Маневри на художествения автентизъм. В: *Съвременната българска литература за деца и юноши. Сборник с научни изследвания*. Съст. А. Антонова. София: ИЦ „Боян Пенев“.

ДИМИТРОВ, П., 1927. *Нашата детска литература. Част 1. Поезия: представители*. София: Хемус.

ЕНЧЕВ, М., 2000. *Споменът на лотофагите. Комуникативни стратегии на лирическия текст в българската поезия за деца*. Шумен: Аксиос.

ЯНЕВ, С., 1985. *Критически прегледи*. София: Отечество.

ЯНЕВ, С., 1987. *Българска детско-юношеска проза*. Второ изд. София: Отечество.

ЯНКОВ, Н., 1971. *Детство и детска литература*. София: Български писател.

ЯНКОВ, Н., 1975. *Детска литература. История и критика*. София: Български писател.

ЦАНЕВ, Г., 1939. Литература за деца. *Изкуство и критика*, год. II, № 1, 2.

ЦАНЕВ, Г., 1980. За литературната критика. В: ЦАНЕВ, Г. *Книга за критиката*. София: Български писател.

REFERENCES

GEORGIEVA-TENEVA, O., 2026. Igr i igrachki v detskata poezia na Chicho Stoyan. V: *Igra, refleksia, dramaturgia v teksta za detsa*. Sastav. A. Antonova. Sofia: ITs „Boyana Penev“.

GEORGIEVA-TENEVA, O., 2025. Manevri na hudojestvenia avtentizam. V: *Savremennata balgarska literatura za deca i yunoshi. Sbornik s nauchni izsledvania*. Sastav. A. Antonova. ITs „Boyana Penev“.

DIMITROV, P., 1927. *Nashata detska literatura*. Chast 1. Poezia: predstaviteli. Sofia: Hemus.

ENCHEV, M., 2000. *Spomenat na lotofagite. Komunikativni strategii na liricheskia tekst v balgarskata poezia za detsa*. Shumen: Aksios.

- YANEV, S., 1985. *Kriticheski pregledi*. Sofia: Otechestvo.
YANEV, S., 1987. *Balgarska detsko-yunosheska proza*. Vtoro izd. Sofia: Otechestvo.
YANKOV, N., 1971. *Detstvo i detska literatura*. Sofia: Balgarski pisatel.
YANKOV, N., 1975. *Detska literatura. Istoria i kritika*. Sofia: Balgarski pisatel.
TSANEV, G., 1939. *Literatura za detsa. Izkustvo i kritika*, god. II, № 1, 2.
TSANEV, G., 1980. *Za literaturnata kritika*. V: TsANEV, G. *Kniga za kritikata*. Sofia: Balgarski pisatel.

THE TEXT FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS – FEW DEFINITIONS

Abstract: *The present text compares the searches for the definition of the “literature for children and adolescents” concept in several texts from different periods: the preface to Petar Dimitrov’s book “Our Children’s Literature. Part I. Poetry: Representatives” (1927), the introduction to the book “Bulgarian Children’s and Adolescent Prose” (1979; 1987) and the article “State of Literature, Writer’s Problems...” from the book “Critical Reviews. Perspectives on Children’s Literature” (1985) by Simeon Yanev, the articles “Special, but Indivisible” and “Thoughts Before the Holiday”, included in the volume “Children’s Literature. History and Criticism” (1975) by Nikolay Yankov. The texts mentioned unfold different approaches to defining the literature for children and adolescents: through its addressee, genre, stylistic and thematic features, affiliation, but also distinctiveness in the general literary process, through the paradoxes and grounds for problematizing its status. The present text, part of a larger study, works with the “literature for children and adolescents” term instead of the “children’s literature” term due to the terminological inaccuracy reproduced in the critical articles under review, which reflects the confusion between author and addressee.*

Keywords: *literature for children and adolescents; critics autoreflection; definition; Peter Dimitrov; Simeon Yanev; Nikola Yankov*

Assoc. Prof. Aleksandra Antonova, PhD

Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria.

52, Shipchenski prohod Blvd., bl. 17, fl. 7–8

Researcher ID (Web of Science) AAC-1897-2022

ORCID ID 0009-0005-3496-9076

E-mail: aantonova@ilit.bas.bg

ПРАКТИКА И ОПИТ
PRACTICE AND EXPERIENCE

ДВЕТЕ ЛИЦА НА ЕДНО СПИСАНИЕ.
ЗА БЪЛГАРСКО-СРЪБСКОТО ДЕТСКО ИЗДАНИЕ „ФАРЧЕ“

Елизабета Георгиев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

<https://doi.org/10.70300/xJKISPhk4QFrdaK18MrnczUr>

Резюме: Настоящата статия разглежда позиционирането на двуезичното, българско-сръбско, детско списание „Фарче“ в контекста на дигиталната трансформация на съвременната медийна среда. Подчертава се, че новите технологии не заместват традиционните медийни форми, а водят до тяхното съвместно съществуване и функционална адаптация. В този смисъл „Фарче“ се анализира като медиен продукт, който интегрира печатен и дигитален формат и е съобразен със специфичните потребности на съвременната детска аудитория. Списанието функционира като културно-посредническа платформа с ясно изразена мисия за съхраняване и репрезентация на езиковата и културната идентичност на българското малцинство в Сърбия, както и за стимулиране на межкултурната комуникация. Чрез разнообразни рубрики, интерактивни форми и активно участие на читателите то подпомага развитието на четивни навици, творчески компетентности и образователни практики сред децата.

Ключови думи: дигитални медии; детско списание; „Фарче“; двуезичност; межкултурна комуникация; четене; детско творчество

В условията на технологичен напредък и непрекъснати иновации средствата за комуникация, медиите и аудиторията претърпяват съществени трансформации. Те се проявяват в начина на създаване и разпространение на съдържание, в появата на нови участници в комуникационните процеси, в разнообразието от канали за предаване на информация, във формите на взаимодействие, както и в степента и характера на потребителското участие. В крайна сметка тези промени оказват влияние върху начина, по който медиите функционират като институции, организации и комуникационни системи, и променят ролята на аудиторията като потребители и получатели на съдържание.

Онлайн и офлайн средата днес все по-често се възприемат като едно цяло. Интегрирането на дигиталните технологии в ежедневните човешки взаимоотношения не създава паралелни реалности, а формира взаимно преплетени аспекти на едно общо преживяване, което изгражда съвремен-

ната социална действителност. По този начин се наблюдават постепенно нормализиране на технологиите в ежедневието и утвърждаване на тяхната роля не само като посредник, но и като фактор, който обогатява различни сфери на човешкия живот (Baltezarevic 2024). Навлизането на новите медии и широкото разпространение на интернет поставят въпроса за бъдещето на традиционните медии. Обсъжда се дали те ще се запазят устойчиво, по какъв начин ще се адаптират към новите комуникационни условия и до каква степен ще бъдат трансформирани. Особено значим остава въпросът за развитието на традиционни форми като книгите, списанията и вестниците в условията на дигитална среда. Днес достъпът до информация и културно съдържание е в голяма степен пренесен в дигиталната среда, като интернет играе важна роля в разпространението на новини и различни форми на изкуство. Потребителите все по-често се ориентират към онлайн източници, където чрез различни платформи намират литература, музика и художествени произведения, съобразени с техните интереси. Това развитие поставя акцент върху способността на традиционните медии да се адаптират към новите комуникационни модели, а не върху тяхното изчезване. В този контекст тяхната устойчивост се свързва именно с успешната им трансформация в дигиталната среда (Digitalna 2024).

В условията на интернет доминация и все по-видимо присъствие на електронните медии, през 2016 г. в Цариград е основан мултимедийният интернет портал ФАР на български и сръбски език.¹ Основател на портала е Сдружение „Емблема“², което създава също FAR TV и двуезичното (българско-сръбско) детско списание „Фарче“. Една от основните мисии на ФАР е съхраняването на езика, културата и традициите на българското национално малцинство в Сърбия, както и изграждането на мултикултурен мост между Сърбия и България. Информацията, свързана с населените места, в които живеят представители на българската общност в Сърбия, се разпространява сред обществеността бързо, ефективно и професионално чрез разнообразни форми на представяне. През последните години медията се утвърждава като разпознаваема с това, че насърчава човешките ценности, толерантността и демократичните принципи.

Списание „Фарче“, като част от проекта на портала ФАР, е резултат от стремежа на група ентузиаста да представят на съвременното детско поколение литературата, творчеството, изкуството и културата на българския и сръбския народ. Това се осъществява както чрез печатното издание, което следва по-традиционен медиен формат, така и чрез неговата електронна версия, която е по-достъпна и предпочитана от съвременните млади читатели. При тези обстоятелства списанието, съзнателно или не, се вписва в медийна и литературна традиция, като чрез своето двуформатно присъствие (печатно и електронно) предлага съдържание, съобразено с потребностите и очакванията на децата и юношите в XXI век.

„Фарче“ – от желание до списание

Сърбия е мултикултурна държава, характеризираща се с наличие на множество малцинствени общности, които развиват културна дейност на собствените си езици. Една от тях е българската общност, която след Втората световна война формира активна издателска дейност, включваща както книги, така и периодични издания – вестник „Братство“, списание „Мост“ и детското списание „Другарче“ (Georgiev 2024, 161). Тези издания се превръщат във важно посредническо звено между българската и югославската, а по-късно и сръбската култура.

В рамките на образованието, културата и творческото развитие на децата ролята на медиите е съществена. Поколения деца в бивша Югославия израстват със списание „Другарче“, което функционира и като своеобразна антология на сръбската и българската детска литература, като помагало в обучението по български език и като пространство за изява на детско творчество – литературни произведения и рисунки. Изданието прекратява съществуването си в началото на 2013 г. Периодът след 2013 г. ясно откроява липсата на съвременно детско списание, което да отговаря на потребностите на децата от българските общности и да ги доближава до литературата и културата на България и Сърбия, като същевременно предлага достъпен източник на информация и съдържание за забавление. При тези обстоятелства културните дейци подчертават необходимостта от адаптация към съвременната детска аудитория, която все по-често се ориентира към електронните медии като основен източник на образование и развлечение. В тази връзка местната телевизия в Цариград в периода 2011–2013 г. реализира двуезични детски образователно-развлекателни предавания „Клинци и хлапета“ и „Попонайци“. Предаванията се радват на популярност сред зрителите в Цариград, а чрез платформата YouTube предаването „Попонайци“³ достига и до по-широка аудитория.

Въз основа на натрупания опит с тези предавания сдружение „Емблема“ разработва идея в рамките на интернет портала ФАР за създаване на детска страница „Фарче“, предназначена за най-малките читатели. Тази първоначална концепция впоследствие се трансформира и развива в проектно предложение, чийто резултат е издаването на едноименно двуезично списание за деца и юноши. За осъществяването на проекта „Фарче“ в края на 2019 г. сдружението получава подкрепа от Министерството на външните работи на Република България. Впоследствие, през март 2020 г., е създадена страницата „Фарче“, а малко по-късно списанието започва да се публикува както на хартиен носител, така и в електронна версия.

Разчитайки на дългогодишния си опит в работата с деца, редакторът⁴ на списанието разработва десет рубрики, предназначени да отговарят на читателските интереси на деца и младежи на възраст от 8 до 17 години. Въпреки че на пръв поглед подобен подход може да изглежда предизвикателен поради значителната възрастова разлика в целевата група, практи-

ката показва, че рубриките са еднакво приложими както за по-малките, така и за по-големите читатели. За първата група те представляват интересно и полезно четиво, докато за по-малките читатели изпълняват и функция на стимул за придобиване на нови знания (Georgiev 2021, 192). Всички рубрики са реализирани чрез различни разказвателни и описателни форми, като основната им цел е създаването на литературнохудожествени и научно-популярни материали с потенциал за педагогическо приложение. При тези обстоятелства особено значение има фактът, че съдържанието е достъпно и в електронен формат, често съпроводено от видео- и аудиоматериали, съобразени с интересите и потребностите на съвременните поколения, което се оказва съществено предимство.

Текстовете, включени в списанието, се публикуват на езика на оригинала – български или сръбски, като това се отнася предимно за литературните произведения. По отношение на останалите материали редакционната политика предвижда принцип на езикова ротация, при който, ако дадена рубрика в един брой е публикувана на сръбски език, в следващия брой тя се представя на български език. За двуезичната организация на текстовете във „Фарче“ Огняна Георгиева-Тенева посочва: „Всеки текст във „Фарче“ излиза само на езика, на който е написан. Не бих казала, че липсата на превод е бариера пред читателите, които владеят само единия език. Тъкмо обратното – липсата на превод стимулира любопитството, подпомагано от общата славянска основа на българския и сръбския, както и от общата азбука – кирилицата. Интересът към публикацията на т. нар. „втори“ език (езика, който не е домашен или не е доминиращ) кара читателя да се вгледа в текста внимателно и да изпита положителни емоции от вникването в общия му смисъл. Впрочем от такива позиции се запознах и аз с ред текстове на сръбски език, публикувани във „Фарче“ (Georgieva-Taneva 2024, 247).

При формирането и назоваването на десетте рубрики в първите пет броя на списание „Фарче“ редакционният подход се основава на два ключови принципа: от една страна, стремеж към наименования, които се възприемат еднакво или сходно на двата езика, а от друга – тематична съотнесеност между заглавието на рубриката и съдържанието на публикуваните материали, при осигуряване на равнопоставено представяне на българския и сръбския език. Образът на малкия фар, „Фарче“, функционира като обединяващ концептуален елемент, който структурира всички рубрики и в същото време ориентира читателското възприемане, като насочва движението през съдържанието на списанието от началото до края.⁵

Рубриките са следните:

Здраво(ей) – в двуезичната структура на списанието, с редуване на сръбски и български език, рубриката „Здраво(ей)“ служи като въведение и ориентир за читателя. Чрез постоянния поздрав „Здравейте, малки и големи приятели“ „Фарче“ представя съдържанието на броя, като накратко

въвежда всички рубрики. Така още на първата страница се оформя своеобразна „карта“ на изданието, която едновременно подрежда материала и провокира читателското любопитство.

Мегафон – рубриката „Мегафон“ представя най-интересните и актуални събития, свързани с деца, случили се в периода между два броя на списанието, като най-значимите от тях намират място в печатното издание. В електронната версия на списанието се публикуват и допълнителни материали, които не са включени в книжното издание, но са релевантни и значими за съответния период.

Фарчепеди(ја)я – енциклопедията на „Фарче“, или „Фарчепедия“, представлява рубрика, предназначена за любознателни деца, проявяващи интерес към науката, природните явления, Космоса и различни любопитни факти. Съдържанието е представено под формата на кратки, достъпни разказчета, които комбинират познавателна информация с елементи на приказно повествование.

Библиотека – рубриката „Библиотека“ е централна за списанието, тъй като насърчава четенето и запознава децата със съвременни български и сръбски автори и тенденции в детската литература. В нея „Фарче“ влиза в ролята на журналист и интервюира гостуващите писатели. Въпросите, които задава, са съобразени с детската перспектива и отразяват типичните интереси на младата аудитория (например: „Разкажете интересна история от детството си“, „Кога започнахте да пишете?“, „По-трудно ли е да пишете за деца, или за възрастни?“, „Какво Ви вдъхновява да пишете?“, „Как се чувствате на срещи с деца?“, „Обичате ли да четете и какви книги четете?“, „Вашето послание към нашите читатели...“). В рамките на петнадесетте броя на списанието „Фарче“ провежда интервюта с редица български детски писатели, сред които Петя Александрова, Весела Фламбурари, Радостина Николова, Анета Дучева, Юлия Спиридонова – Юлка и Георги Константинов, както и със сръбски автори като Милое Радович, Ясминка Петрович, Виолета Йович, Урош Петрович, Бранко Стеванович, Гордана Тимотиевич. Освен тях гости на рубриката са и писателите Едвин Сугарев, Наташа Панич, Ивана Миланов, Елизабета Георгиев, Диана Йеленков, Стеван Милошевич и др.

Анимаци(ја)я – тъй като анимационните филми са важна част от детския свят и будят силен интерес, едноименната рубрика ги представя достъпно. Проф. Радостина Нейкова от НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“ въвежда децата в основите и „тайните“ на анимацията, като представя техники, принципи на движение, сценография и накратко проследява развитието на изкуството.

Зелено ъоше (Зелено кьоше) – екологията и природата силно интересуват децата и юношите, затова ветеринарният лекар и природолюбител от Цариброд Сергей Иванов представя увлекателни, адаптирани текстове за Стара планина и за птиците, влечугите и други животни в този район на Сърбия.

Летопис – рубриката „Летопис“ представя любопитни факти от историята на Цариброд и региона, проследявайки развитието на местния културен живот — театър, библиотека, изкуство и музика. Често илюстрирани със стари фотографии, текстовете изграждат достъпен за деца исторически разказ, като същевременно запазват надеждна информативна стойност и могат да се използват за учебни цели.

Тин-Тин – рубриката „Тин-Тин“ е насочена към тийнейджърската аудитория и създава пространство за активно участие и себеизразяване. Тя дава възможност на младите читатели да публикуват свои авторски текстове и фотографии, както и свободно да споделят мнения и позиции по теми, свързани със света около тях. По този начин рубриката насърчава творческото мислене, критичния поглед и ангажираността на подрастващите с актуални въпроси.

Комикс – Цариброд е град, в който е роден един от първите художници на комикси в Сърбия – Методи Петров. Като се подхожда с разбиране, че децата и младежите имат ограничени познания за местната култура и за личностите, допринесли за нейното развитие, списание „Фарче“ ги запознава с творчеството на Петров чрез примера на комикса „Шибил“, създаден по едноименния разказ на Йордан Йовков. Комиксът, отпечатан през 60-те години на XX век от издателство „Братство“ в Ниш, е структуриран в пет части, които са публикувани последователно в първите пет броя на списанието.

Хороскоп – последната рубрика в списанието е посветена на забавния хороскоп. Чрез хумористичен подход тя представя различните зодиакални знаци в нестандартен и игрови формат. В първия брой е включен обикновен „ха-ха“ хороскоп, във втория – забавен любовен хороскоп („цунки-цунки“), в третия – хороскоп, посветен на страховете на зодиите („бау-бау“), а в четвъртия – хороскоп, свързан с пътуванията на зодиакалните знаци („фиууу“) и т.н.

Министерството на външните работи на Република България финансира проекта „Рубрика Фарче“ за още две години.⁵ Редакционната политика на списанието продължава да се развива в посока на адаптиране на съдържанието както към печатното, така и към електронното издание, включително чрез системно проследяване на публикуваната информация в уебсайта. В този процес рубриките са доразвити и съобразени с натрупания опит на редакционния екип при подготовката на първите пет броя.

Първоначалната концепция списанието да бъде насочено едновременно към деца и юноши, постепенно е преразгледана и изоставена, като акцентът е поставен върху децата в начална училищна възраст и техните специфични интереси. Основните рубрики, като „Мегафон“, „Библиотека“, „Зеленото кьоше“, „Фарчепедия“ и „Хороскоп“, са запазени, докато част от останалите са заменени с нови – „Театър“, „Фарчеигра“, „Фарчепис(ци)атели“ и др. „Библиотека“ остава централна рубрика, като от шестия до

шестнадесетия брой „Фарче“ „разговаря“ с Шимо Ешич, Гордана Тимо-
тевич, Анета Пешич, Зоран Пеневски, Лили Спасова, Стефан Митич, Мая
Дългъчева, Божана Апостолова, Маргарита Друмева, Петя Кукудева и др.
Също така в тази рубрика се представят творби от класически български и
сръбски детски писатели, както и стихове и проза от съвременни автори.

Редакционната колегия последователно се съобразява с потреб-
ностите на детската аудитория, като анализира реакциите на читателите към
нововъведенията в списанието, включително обратната връзка, изразена
чрез коментари в социалните мрежи. Специално внимание при представя-
нето на уебсайта и печатното издание на списанието⁶ се отделя на
графичния дизайн, илюстрациите и цялостното визуално оформление на
текстовете и информационните материали, които допринасят за по-ясното
възприемане и по-голямата им привлекателност за читателите. Освен
професионалния ангажимент на графичния редактор, съществен принос
към финалния визуален облик на списанието имат и сътрудниците – млади
художници и компютърни специалисти от Цариброд.

След стартирането на уебсайта и поради невъзможността част от
планираните дейности с деца и юноши да бъдат реализирани в условията на
пандемия, „Фарче“ се адаптира към новата ситуация. През април на
Facebook страницата на списанието е обявен конкурс под надслов
„Книгомайсторство – бъди боец книготворец – направи и изпрати книга“.⁷
Инициативата представлява литературен и художествен конкурс, в рамките
на който участниците (деца) създават собствени книги, като написват текст
и го илюстрират, след което изпращат снимки на готовите творби на
електронния адрес на редакцията. По този начин „Фарче“ се включва
активно в организирането и обогатяването на свободното време на деца и
родители по време на социалната изолация, наложена вследствие на
пандемията. В края на конкурса всички детски произведения са предста-
вени на Facebook и Instagram страниците на списанието, а всеки участник
получава по електронен път удостоверение за участие – диплом за „първо-
качествен книгомайстор“.

Литературните конкурси като форма за представяне и насърчаване на
детското творчество в епохата на социалните мрежи и интернет се
утвърждават като ефективен модел за комуникация с читателската аудито-
рия. През 2021 г. списание „Фарче“ реализира още един конкурс, на тема
„Книгата като пътепоказател“, който привлича над 150 участници –
момчета и момичета от Сърбия, България, Босна и Херцеговина и Черна
гора. Най-добрите творби са публикувани и илюстрирани в самото
списание, а от всички получени произведения е съставена дигитална книга
под заглавие „Кънига као путоказ – Книгата като пътепоказател“, публику-
вана на уебсайта на ФАР. По този начин всички участници получават
своеобразно признание и награда под различна форма.

Видимостта на списанието и съдържанието на платформата „Farče“ значително нараства със създаването на профили във Facebook и Instagram. За кратко време „Фарче“ привлича над 1000 последователи, които активно взаимодействат с публикациите. Чрез социалните мрежи статиите, текстовете, илюстрациите и видеоматериалите достигат до по-широка аудитория и се разпространяват по-активно. Обратната връзка, включително от читатели извън Димитровград, се превръща във важен стимул за по-нататъшното развитие на проекта.

С цел получаване на обратна връзка и оценка на качеството на реализираните дейности е проведено анкетно проучване сред читателите и последователите на списанието, както в печатен, така и в електронен формат. Въз основа на резултатите от проучването, насочено към оценка на проекта и съдържанието на списанието, може да се заключи, че всички респонденти оценяват неговото качество високо (средна оценка 5,92 по шестобалната система). Анкетирания изразяват положително отношение към оформлението и съдържанието на рубриките, като определят списанието като: „супер“, „интересно“, „забавно“, „поучително“, „полезно“, „модерно“, „технически добре изработено“ и „визуално привлекателно“. Сред по-умерените критични мнения се открояват коментари от типа: „донякъде скучно на места“, „в отделни части е по-трудно разбираемо“. Сред основните препоръки на респондентите се откроява необходимостта от по-ясно фокусиране върху по-тясна целева група, а именно деца в начална училищна възраст.

Като се осъзнава, че читателите на списанието, посетителите на уебсайта и последователите в социалните мрежи Facebook и Instagram имат потребност от по-пълноценно възприемане на литературното съдържание чрез слухови и визуални форми, „Фарче“ се стреми да отговори на тези очаквания. В допълнение към анонсите и представянията на интервюта с писатели, реализирани чрез видео- и аудиоформат и съпроводени от анимационни елементи, както и към кратките документални филми, подготвени от тийнейджъри, платформата на „Фарче“ предлага и анимационни адаптации на стихотворения и приказки, които разширяват възможностите за възприемане на литературните текстове. Така се появиха „Фарче на разходка“⁸ и „Разиграни књишки сан“.⁹ Всички тези „нетрадиционни“ форми на представяне бяха изключително добре приети от читателите и последователите.

След три години подкрепа от българската държава за реализирането на проекта „Фарче“, в рамките на която бяха подготвени 15 броя на списанието, както и текстови, аудио- и видеоматериали на страницата му, съдействието беше прекратено. Сдружение „Емблема“ успя чрез проект към Министерството на културата на Република Сърбия да осигури средства за издаването на един брой на списанието, публикуван през 2023 г.

Книжен вариант? Електронен вариант?

При оформянето на списанието редакционната колегия изхожда от анализ на потребностите и очакванията на най-младата читателска аудитория. Книжките с картинки са сред първите форми на печатни медии, с които децата се срещат в ранна възраст. Те често се четат съвместно с родители или други членове на семейството, като по този начин се стимулира въображението, разширява се лексикалният запас и се развиват езиковите компетентности. Освен това се формира и креативност, която впоследствие се надгражда и развива в по-късните етапи от детското израстване. Преходът от книжки с картинки към по-сложни текстови форми, включително книги, се подпомага значително от списанията, които изпълняват важна посредническа роля в изграждането и утвърждаването на навици за четене.

Всички видове медии играят съществена роля в живота на детето като източници на информация, средства за забавление и комуникация, както и като фактори за неговото цялостно развитие. Децата от поколенията Z и Алфа днес израстват в среда, доминирана от смартфони и постоянна интернет свързаност, което ги поставя в условията на интензивна медийна среда. Факт е, че младите поколения проявяват предпочитание към съвременните медии и тяхната интерактивност. Въпреки това, когато традиционните медийни форми бъдат представени по подходящ и съобразен с тяхната перспектива начин, любознателните деца и юноши продължават да проявяват интерес и към тях, включително към книжките с картинки, книгите и печатните списания. В същото време се наблюдава ясно изразена необходимост от наличие на дигитална алтернатива.

По-голямата част от съвременните изследвания потвърждават, че младите хора предпочитат консумацията на информация, включително четенето на книги и списания, в електронен формат. Електронната книга или електронното списание представлява дигитално издание, състоящо се от текст и/или изображения, достъпно чрез различни устройства – персонални компютри, таблети, мобилни телефони (смартфони) и специализирани електронни четци. Всичко изброено формира медийно пространство, което е естествено и близко до ежедневието на децата – пространство, което те възприемат като свое. В съвременните условия устройства като компютри, смартфони и електронни четци изпълняват двойна функция – на инструменти за комуникация и учене, както и на своеобразни „игралки“ на днешната детска култура.

В условията на съвременните технологии и разнообразните източници на информация печатните списания за деца и подрастващи се превръщат в относителна рядкост. Адаптирайки се към ежедневието на младото поколение, множество интернет портали, електронни списания и уебсайтове предлагат съдържание, ориентирано към детската аудитория, което обикновено е свързано предимно със забавление и развлечение и в

по-малка степен насърчава четенето като процес. Дори при подобна насоченост четенето и задълбоченото разбиране на текст често остават извън фокуса на електронните ресурси за деца. Анализът на уебсайтове, портали и ограничен брой електронни списания за деца в Сърбия показва, че тези платформи предлагат сравнително малък обем литературни текстове, като акцентът е поставен предимно върху качествени художествени и образователни материали. Един от добрите примери в тази област е интернет списанието „Табла“¹⁰ – платформа за насърчаване на детското творчество, което предлага разнообразно съдържание в електронен формат, съобразено с интересите и навиците на съвременните млади читатели.

Въз основа на анализ на добри практики в детски издания, които популяризират литературата, науката и културата в широк смисъл, редакционният екип на списание „Фарче“ интегрира тези подходи както в „Страница Фарче“, така и в самото списание. Всички броеве на списанието са достъпни в PDF формат на страницата „Фарче“. Те са лесни за преглед и свободно достъпни за всеки, който желае да се запознае със съдържанието.¹¹

Заклучение

Съвременното детско списание, разглеждано като традиционна медийна форма, придобива нова функция в условията на дигиталната среда. От него се очаква не само да представя литературата, науката и изкуствата в достъпна и близка до детската аудитория форма, но и да ги интерпретира по начин, който съответства на комуникационните навици на съвременните поколения. Само при такава адаптация списанието може да остане значимо, привлекателно и устойчиво като медийна практика, насърчаваща трайния интерес към четенето. Особено съществено тук е интегрирането на качествено визуално, художествено и образователно съдържание с дигитални канали за разпространение. Допълнително значение има и включването на интерактивни елементи, които позволяват на децата да бъдат не само потребители, но и създатели на съдържание чрез представяне на свои текстове и идеи.

В този смисъл детското двуезично списание „Фарче“ представлява пример за медийна практика, която чрез мултикултурен и двуезичен подход допринася за популяризирането както на различията, така и на близостта между сръбската и българската култура. Чрез структурата на рубриките и динамично развиващото се съдържание списанието създава пространство за равнопоставено възприемане на двата езика и културни контекста от страна на детската аудитория. Този факт е много добре формулиран от Георгиева-Танева: „Духовната симбиоза на балканските народи има много лица, но едно от тях е особено очарователно, защото носи чертите на детството – това е списание „Фарче“ (Georgieva-Taneva 2024, 247).

Електронното присъствие на списанието, както и използването на аудио-визуални формати и социални медии значително разширяват обхвата

на неговото въздействие, като осигуряват достъп до съдържанието на много по-широка аудитория. По този начин „Фарче“ надхвърля локалните граници и достига до деца и семейства, включително в диаспората.

Списанието утвърждава идеята, че общите ценности в българската и сръбската литература функционират като културен мост и като форма на кроскултурно духовно единение. Едновременно с това двуезичното публикуване на текстове подпомага развитието на симетричен билингвизъм, който допринася за интелектуално обогатяване и за изграждане на чувство за културна близост отвъд политическите граници (Georgieva-Taneva 2024, 252).

„Фарче“ представлява сериозно организационно и творческо предизвикателство за всички, включени в неговото създаване, като в същото време основната му цел, насърчаването на четенето, е постигната. На въпроса на „Фарче“ какво послание има за читателите на списанието, Георги Константинов отговори: „Обичайте книгите, защото те много важни неща могат да ви кажат. И даже ще ви подсетят как да „прочитате“ и себе си. Непременно ще ви направят по-умни, по-уверени и по-сърдечни. И то независимо в каква видима форма са книгите: книжовна или електронна. Важно е да ги подбирате в своя живот – така както подбирате най-добрите си приятели!“ (Konstantinov 2021, 14).

Спонсориране на научното изследване

Текстът е изготвен по проект „Българската литература за деца и юноши: художествени контексти и рецептивни хоризонти“, финансиран от НИС на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, договор № URI 80-10-27/01.04.2026.

БЕЛЕЖКИ

¹ Мултимедиен интернет портал ФАР. Цариброд. [online], [прегледано на 28.04.2026]. Достъпно на: <https://far.rs/sr/pocetna/>.

² Гражданско сдружение „Емблема“, със седалище в Димитровград (Цариброд), е основано в края на 2015 г. като неправителствена и нестопанска организация, ангажирана с обществена информация и производство на медийно съдържание. Неговата дейност е насочена към застъпничество за ценностите на гражданското общество, както и към съхраняване, утвърждаване и доразвиване на културната идентичност на българското национално малцинство на територията на Република Сърбия. Основната цел на сдружението е предоставянето на обективна информация и създаването на двуезично медийно съдържание, което има значение както за местната общност, така и в по-общ обществен план.

³ Poponajci, 2026. [online], [прегледано на 28.04.2026]. Достъпно на: https://www.youtube.com/results?search_query=poponajci.

⁴ Редактор на списанието е Елизабета Георгиев, писателка, преводачка и библиотечка, художествен редактор е графичният дизайнер Милана Виденов Миланов, а редакционният съвет се състои от членове на редакционния екип на портала ФАР.

⁵ ВИДЕНОВ, П., 2026. Фарче за трета поредна година ще радва най-малките читатели в Сърбия и региона Във: *ФАР*. [online], [прегледано на 28.04.2026]. Достъпно на: https://far.rs/bg/2021/12/15/farche-za-treta-poredna-godina-she-radva-nai-malkite-chitateli-v-serbia-i-regiona/?utm_source=chatgpt.com.

⁶ Тиражът на хартиената форма на списанието е 120 бройки и то се разпространява безплатно в образователните и културни институции в средите, където живее българското малцинство, но и в библиотеките в Сърбия и България, сред писатели, педагози, деца и други заинтересовани.

⁷ На конкурса постъпиха около 30 произведения – различни „книгомайсторски“ проекти на деца на възраст от 4 до 16 години от Биелина (Република Сръбска), Белград, Сурдулица, Лазаревац, Лесковац, Ужице и Цариброд. Освен индивидуални участия на млади автори, в надпреварата се включиха и цели класове, както и литературни кръжоци, представили над 20 литературни и художествени творби, обединени в сборници.

⁸ „Фарче на разходка“, 2026. В: *YouTube*. [online], [прегледано на 28.04.2026]. Достъпно на: <https://www.youtube.com/watch?v=CJnRfIUkLc>.

⁹ „Разиграни књишки сан“, 2026. Във: *ФАР*. [online], [прегледано на 28.04.2026]. Достъпно на https://far.rs/farce/2021/09/29/farcetov-razigrani-knjiski-dan/?fbclid=IwY2xjawKJXA5leHRuA2FlbQIxMQBicmlkETFQSkFMcVB6SjQwelBhR0Z5AR784TSSCohVqc6SFChuWISZ0kk45z9HTB7tjBL8H-1Glr3fr-qOrgxxIL5qUw_aem_-Vj8C5QKYgO8DAhQOwTfCg.

¹⁰ Интернет часопис за подстицање децјег стваралаштва. В: *Табла*. [online], [прегледано на 28.04.2026]. Достъпно на: <https://www.tabla.org.rs/>.

¹¹ В съответствие с тенденциите за опазване на околната среда и насърчаване на екологичното съзнание списание „Фарче“ се отпечатва върху рециклирана хартия.

ЛИТЕРАТУРА

БАЛТЕЗАРЕВИЋ, Б., 2023. *Деконструкција културног идентитета у сусрету са новим медијима*. Приштина [тј.] Лепосавић: Институт за српску културу, 136.

ГЕОРГИЕВА, Е., 2024. Българска литература за деца и юноши в Сърбия: история, жанрови специфики, тенденции. В: *Пътят на българската литература за деца и юноши. Сборник с научни изследвания*. София: Издателски център „Боян Пенев“ – Институт за литература при БАН, 159–172.

ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА, О., 2024. Детското списание „Фарче“ като межкултурен мост. В: *Кроскултурна комуникация*, т. 1. София: Нов български университет, 245–252.

КОНСТАНТИНОВ, Г., 2021. Фарче разговаря с Георги Константинов. Вв: *Фарче*, бр. 7, март – април 2021, год. 2, 12–16.

КОНФЕРЕНЦИЈА дигитална хуманистика. Сборник радова са конференције одржане 25. и 26. септембра 2023. године у Народној библиотеци Крушевац, 2024. Крушевац: Народна библиотека.

GEORGIEV, E., 2021. Kako mali papirni svetionik osvetljava knjigu: Srpsko-bugarski časopis za decu i mlade Farče. V: *Dani hrvatske knjige i riječi – Dani Balinta Vujkova: zbornik radova s međunarodnog znanstveno-stručnog skupa „Čitanjem do uključenosti“*. Subotica, 187–198.

REFERENCES

BALTEZAREVIĆ, B., 2023. *Dekonstrukcija kulturnog identiteta u susretu sa novim medijima*. Priština [tj.] Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 136.

GEORGIEVA-TENEVA, O., 2024. Detskoto spisanie „Farče“ kato meždokulturen most. V: *Kroskulturna komunikacija*, t. 1. Sofija: Nov bŭlgarski universitet, 245–252.

KONFERENTSIIJA digitalna humanistika. Zbornik radova sa konferentsije odrzhane 25. i 26. septembra 2023. godine u Narodnoj bibliotetsi Krushevats, 2024. Krushevats: Narodna biblioteka.

GEORGIEVA, E., 2024. Bŭlgarska literatura za deca i ŭnoši v Srŭbija: istorija, ŭanrovi specifikii, tendencii. V: *Pŭtat na bŭlgarskata literatura za deca i ŭnoši. Sbornik s naučni izsledvanija*. Sofija: Izdatelski centŭr „Boŭn Penev“ – Institut za literatura pri BAN, 159–172.

KONSTANTINOV, G., 2021. Farče razgovara s Georgi Konstantinov. Vav: *Farče*, br. 7, mart – april 2021, god. 2, 12–16.

THE TWO FACES OF ONE MAGAZINE. ABOUT THE BULGARIAN-SERBIAN CHILDREN’S MAGAZINE “FARCHE”

Abstract: *This article examines the positioning of the bilingual, Bulgarian-Serbian, children’s magazine “Farche” in the context of the digital transformation of the modern media environment. It is emphasized that new technologies do not replace traditional media forms, but lead to their coexistence and functional adaptation. In this sense, “Farche” is analyzed as a media product that integrates print and digital formats and is tailored to the specific needs of the modern children’s audience.*

The magazine functions as a cultural-mediating platform with a clearly expressed mission to preserve and represent the linguistic and cultural identity of the Bulgarian minority in Serbia, as well as to stimulate intercultural communication. Through various sections, interactive forms and active participation of readers, it supports the development of reading habits, creative competencies and educational practices among children.

Keywords: *digital media; children’s magazine; “Farche”; bilingualism; intercultural communication; reading; children’s creativity*

Elizabeta Georgiev, PhD Student
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
Bul. Tsar Osvoboditel 15, 1504 Sofija
ORCID ID: 0009-0008-1463-4916
E-mail: betageorgiev@yahoo.com

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONS

ЗА ЕДНО ЦЕННО БИБЛИОГРАФСКО ИЗДАНИЕ

Галина Апостолова*Национална музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“*<https://doi.org/10.70300/InqJe4elFHn7i40n56NRRIGISdkp>

Резюме: Рецензията представя изданието „Зара Ангелова. Живот, отдаден на книгите“, посветено на значима фигура в българското библиотекостроене, библиография и краезнание през втората половина на миналия век. Книгата съдържа статии от Зара Ангелова, оценки за нейната работа и спомени за нея, сред които се открояват мислите на бивши нейни колеги от Регионална библиотека „П. К. Яворов“ в Бургас.

Ключови думи: Зара Ангелова; библиотекостроене; библиография; краезнание; Регионална библиотека „П. К. Яворов“

В края на миналата година се появи ново издание в библиографската сфера – „Зара Ангелова. Живот, отдаден на книгите“ (Angelova 2025). То е посветено на Зара Ангелова (1929–2023) – библиотекостроител, библиограф и краевед, основна фигура в Бургаската окръжна библиотека (днес Регионална библиотека „П. К. Яворов“) през втората половина на миналия век. Родена в Бургас, в семейството на известния книжар Иван Хрусанов (1889–1961)¹, от 1952 г. тя е библиотекар в Бургаската градска (по-късно окръжна) библиотека, където създава и ръководи Справочно-методичния отдел, стига до длъжностите главен библиотекар и замест-

ник-директор. Работила е с редица директори на библиотеката – Дончо Възелов (1942–1956), Катя Каролева (1956–1964, 1969–1973), Янка Недева (1965–1966), Константин Пенев (1966–1969), Пенка Йовчева (1974–1991), Костадинка Хрусанова (1991–2006). Зара Ангелова има дългогодишни професионални контакти с водещи имена в библиотечното дело и библиографията в България, сред които са Костадинка Калайджиева (директор на Националната библиотека „Св. Кирил и Методий“ от 1965 до 1983 г.), проф. д-р Радка Колева (директор на Народната библиотека „Иван Вазов“ в Плов-

див от 1988 до 2012 г.), д-р Кремена Зотова, проф. д-р Марин Ковачев, Стефан Кралев, Христо Хаджихристов и др. Пенсионира се в края на 80-те години, но продължава да сътрудничи на библиотеката и да замества при необходимост свои колеги до началото на нашия век.

Зара Ангелова е автор или съставител на над 80 справочно-библиографски издания (някои съвместно с нейни колеги), повечето от които са публикувани от Бургаската окръжна библиотека.² Най-обемното от тези издания е „Странджа – Сакар. Част 1. Природо-географски характеристики“ (съвместно с Антония Куртева, Костадинка Хрусанова и др.), издадено от Народната библиотека „Кирил и Методий“ (днес Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“) през 1986 г.

Сред най-значителните трудове на Зара Ангелова е и наръчникът „Таблицы за класифициране на краеведска литература по десетичната класификация“ (съвместно с Марин Ковачев), издаден от Народна библиотека „Кирил и Методий“ през 1982 г. Вече като пенсионер Зара Ангелова създава последния си много важен труд – библиографския указател „Периодичният печат в Бургас и Бургаския край 1885–1993“, издаден от Универсалната научна библиотека „П. К. Яворов“ през 1994 г.

Книгата „Зара Ангелова. Живот, отдаден на книгите“ съдържа нейни текстове от различни години, обхващащи период от близо половин век (от 1956 до 2005 г.), в редица периодични издания.³ Те проследяват професионалния път на Зара Ангелова, спецификата на работата ѝ, научните ѝ интереси, които може да се обособят в няколко групи. Едната обхваща статии, посветени на справочно-библиографската работа, изготвянето на картотеки, библиографската осведоменост и уменията за използване на книжните фондове на библиотеката от различни читателски групи, задачите на окръжните библиотеки в страната, организацията и спецификата на библиотечните фондове. Тук трябва да се отбележат статиите „Впечатления от съвещанието на справочните отдели – декември 1970 г.“ (Bibliotekar 1971, № 4, 23–24), „За задачите на окръжните библиотеки. Отговор на една статия“ (Bibliotekar 1971, № 7–8, 57–60), „За мястото на окръжната библиотека в единната система на библиотечното обслужване“ (Bibliotekar 1975, № 5, 22–25), „За по-добра библиографска осведоменост на читателите“ (Chernomorski 1976, № 8119, 4), „Справочно-библиографската работа“ (Bibliotekar 1981, № 7, 11–14), „Да се преодолее тесноведомственото мислене“ (Chernomorski 1987, № 105, 4).

Втора група оформят публикациите, свързани с историята на Бургаската библиотека, с развитието ѝ в продължение на няколко десетилетия, както и с проблеми, произтичащи от структурата и материалната ѝ база – например „Справочно-библиографската работа в Окръжната библиотека – Бургас“ (Bibliotekar 1960, № 6, 27–30), „Разраства се дейността на Окръжната библиотека“ (Chernomorski 1960, № 3207, 4), „Окръжната библиотека – Бургас. Специална читалня“ (Bibliotekar 1966, № 12, 37–38), „Картотеката

за статии от българския периодичен печат в Окръжната библиотека в Бургас“ (Bibliotekar 1967, № 11, 21–24), „Изминат път“ (Bibliotekar 1973, № 10, 30–35), „Съкровищница на книжовно богатство“ (Chernomorski 1973, № 8222, 3), „Моята професия“ (Bibliotekar 1978, № 4, 18–19), „Бургаската комуна и библиотеката“ (Myastoto... 1990, 15–24), „Път през годините“ (Neftohimik 1989, № 18, 5).

Статиите, част от краеведските изследвания на Зара Ангелова, оформят трета група. Сред тях ще отбележа „Активен влог за краеведски проучвания“ (Chernomorski 1987, № 41, 4), материалите, посветени на писателя Константин Петканов, който в периода 1925–1929 г. ръководи Общинската библиотека в Бургас – „Вдъхновен певец на народната душевност (90 години от рождението на Константин Петканов)“ (Chernomorski 1981, № 12158, 4) и „Писателската и библиотечната дейност на Константин Петканов в Бургас (1920–1930 г.)“ (Bibliotekar 1982, № 11, 46–48), както и „От Папарос до Сарафово“⁴, „По дирята на изгубения престиж“⁵ и „Черноморски фар“ осветява десетилетията“⁶.

Ето защо книгата представлява своеобразна история на Бургаската библиотека през миналия век, в развитието на която Зара Ангелова има много значителен принос.

В края на книгата са публикувани оценки за работата на Зара Ангелова, както и спомени за нея. Ето малка част от тях. Д-р Кремена Зотова: „И колко е приятно, че тя продължава да работи и създаде около себе си едно ядро от библиографи като Антония Куртева, Наталия Вълчева, Костадинка Хрусанова, които ще продължат библиографските традиции на библиотеката „П. К. Яворов“, ще ги разширят и усъвършенстват. В бъдеще това ядро непрекъснато ще се увеличава, защото навлизането на компютрите в библиотеката няма да отмени нуждата от библиографи“ (Zotova 1990, 53–54); Пенка Йовчева (директор на Бургаската библиотека от 1974 до 1991 г.): „Гордост за колектива на библиотеката и за ръководството ѝ беше, че Зара Ангелова е уважавана и високо ценена в средите на библиографите от Националната библиотека, от големите университетски и научни библиотеки“ (Angelova 2025, 137); Костадинка Хрусанова (директор на Бургаската библиотека от 1991 до 2006 г.): „Преподавателят ни по история на библиотечното дело Христо Христов често даваше примери с библиотеките в страната. Бургаската библиотека обикновено беше добър пример. С добавката, че там работи Зара Ангелова, един голям професионалист, и това обяснява всичко. Тя и съпругът ѝ Ангел Ангелов бяха положили основите на модерното библиотечно дело в Бургас и областта. Зара беше обучила десетки библиотекари, особено в областта на краеведението. И тя отстояваше принципите на съвременното библиотечно дело до края на професионалния си път“ (Angelova 2025, 138); Наталия Коцева (директор на Бургаската библиотека от 2006 до 2014 г.): „Имах честта и привилегията да бъда нейна ученичка и в определен период да бъда част от

екипа ѝ (от 1976 г. до оттеглянето ѝ от работното поприще). [...] В дългия си професионален опит Зара Ангелова винаги е била двигател на най-съществените чисто професионални дейности, които издигнаха авторитета на библиотеката в професионалните среди“ (Angelova 2025, 141); Ангелия Куртева (дългогодишен библиотекар в Бургаската библиотека): „Зара наистина беше изключителен професионалист, беше се наложила като такава не само в библиотеката, но и в цялата страна. Нямаше колеги в страната, които да не знаеха нейното име и да не говореха за Зара Ангелова с уважение. За мен беше чест да работя с нея, да я наблюдавам и да се уча на тънкостите в занаята“ (Angelova 2025, 144).

Съставителят проф. д-р Юлиан Куюмджиев е създал много ценно издание, което е принос към историята на библиотечното дело в страната от втората половина на миналия век.

БЕЛЕЖКИ

¹ За Иван Хрусанов, неговата дейност и неговото семейство вж. по-подробно КЕХ-ЛИБАРЕВА, С. Книжарите на Бургас. Иван Георгиев Хрусанов. *Черноморски фар*, № 203, 23 октомври 2015, 8. Соня Кехлибарева е дългогодишен библиотекар в Регионална библиотека „П. К. Яворов“ в Бургас.

² По-важните от тях са „Д-р Петър Берон. Препоръчителна библиография“ (1967); „Бургаското пристанище – южната морска врата на Родината. Библиография, издадена по случай 75-годишнината от пускането в експлоатация на пристанището“ (1978); „Константин Петканов. 90 години от рождението му. Библиографска справка“ (1981); „Илинденско-Преображенската епопея. По случай 80 години от въстанието. Библиография“ (1983); „Специални библиотеки в Бургаски окръг“ (1985).

³ Списанията „Библиотекар“ и „Море“, вестниците „Черноморски фронт“, „Нефтохимик“, „Черноморски фар“, „Бургас днес“ и „Свободен бряг“.

⁴ *БУРГАС днес*, I, № 10, 20.08.1990, 7. Статията е посветена на възникването на селището, което днес е квартал „Сарафово“ в Бургас.

⁵ *БУРГАС днес*, I, № 44, 14–20 април 1991, 16. В рубриката „Тема от публикуването“. Статията е посветена на чуждестранните консулства в Бургас преди 1944 г.

⁶ *ЧЕРНОМОРСКИ фар*, № 50, 14 март 2005, 4–5. Статията е посветена на историята на дългогодишния ежедневен вестник в Бургас.

ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВА, З., 2025. *Живот, отдаден на книгите*. Съст.: Юлиан Куюмджиев. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.

МЯСТОТО на библиотеката в културния живот на града. Сборник доклади от юбилейната сесия, посветена на 100 год. юбилей на библиотеката, състояла се на 11 май 1989 година. Бургас: Универсална научна библиотека „П. К. Яворов“, 1990. ЗОТОВА, К., 1990. Издателската библиографска дейност на УНБ „П. К. Яворов“ в Бургас. В: *Мястото на библиотеката в културния живот на града. Доклади от юбилейната сесия, посветена на 100-годишния юбилей на библиотеката*. Бургас, 53–54.

МЯСТОТО на библиотеката в културния живот на града. Бургас: Универсална научна библиотека „П. К. Яворов“, 1990, 15–24.

- БИБЛИОТЕКАР, № 10, 1973, 30–35.
БИБЛИОТЕКАР, № 11, 1967, 21–24.
БИБЛИОТЕКАР, № 11, 1982, 46–48.
БИБЛИОТЕКАР, № 12, 1966, 37–38.
БИБЛИОТЕКАР, № 4, 1971, 23–24.
БИБЛИОТЕКАР, № 4, 1978, 18–19.
БИБЛИОТЕКАР, № 5, 1975, 22–25.
БИБЛИОТЕКАР, № 6, 1960, 27–30.
БИБЛИОТЕКАР, № 7, 1981, 11–14.
БИБЛИОТЕКАР, № 7–8, 1971, 57–60.
БУРГАС днес, I, № 10, 20.08.1990, 7.
БУРГАС днес, I, № 44, 14–20 април 1991, 16.
НЕФТОХИМИК, XXVIII, № 18, 05.05.1989, 5.
ЧЕРНОМОРСКИ фар, № 50, 14.03.2005, 4–5.
ЧЕРНОМОРСКИ фар, № 50, 14.03.2005, 4–5.
ЧЕРНОМОРСКИ фронт, № 12158, 23.12.1981, 4.
ЧЕРНОМОРСКИ фронт, № 41, 19.02.1987, 4.
ЧЕРНОМОРСКИ фронт, № 8222, 19.10.1973, 3.
ЧЕРНОМОРСКИ фронт, № 3207, 07.09.1960, 2.
ЧЕРНОМОРСКИ фронт, № 8119, 20.05.1976, 4.
ЧЕРНОМОРСКИ фронт, № 105 (13760), 05.05.1987, 4.

REFERENCES

- ANGELOVA, Z., 2025. *Zhivot, oddaden na knigite*. Sast.: Yulian Kuyumdzhiev. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“.
- MYASTOTO na bibliotekata v kulturniya zhivot na grada. Sbornik dokladi ot yubileyната sesiya, posvetena na 100 god. yubiley na bibliotekata, sastoyala se na 11 may 1989 godina. Burgas: Universalna nauchna biblioteka „P. K. Yavorov“, 1990.
- ZOTOVA, K., 1990. Izdatelskata bibliografska deynost na UNB „P. K. Yavorov“ v Burgas. V: *Myastoto na bibliotekata v kulturniya zhivot na grada. Dokladi ot yubileyната sesiya, posvetena na 100-godishniya yubiley na bibliotekata*. Burgas, 53–54.
- MYASTOTO na bibliotekata v kulturniya zhivot na grada. Burgas: Universalna nauchna biblioteka „P. K. Yavorov“, 1990, 15–24.
- BIBLIOTEKAR, № 10, 1973, 30–35.
BIBLIOTEKAR, № 11, 1967, 21–24.
BIBLIOTEKAR, № 11, 1982, 46–48.
BIBLIOTEKAR, № 12, 1966, 37–38.
BIBLIOTEKAR, № 4, 1971, 23–24.
BIBLIOTEKAR, № 4, 1978, 18–19.
BIBLIOTEKAR, № 5, 1975, 22–25.
BIBLIOTEKAR, № 6, 1960, 27–30.
BIBLIOTEKAR, № 7, 1981, 11–14.
BIBLIOTEKAR, № 7–8, 1971, 57–60.
BURGAS dnes, I, № 10, 20.08.1990, 7.
BURGAS dnes, I, № 44, 14–20 април 1991, 16.
НЕФТОХИМИК, XXVIII, № 18, 05.05.1989, 5.
CHERNOMORSKI far, № 50, 14.03.2005, 4–5.
CHERNOMORSKI far, № 50, 14.03.2005, 4–5.

CHERNOMORSKI front, № 12158, 23.12.1981, 4.
CHERNOMORSKI front, № 41, 19.02.1987, 4.
CHERNOMORSKI front, № 8222, 19.10.1973, 3.
CHERNOMORSKI front, № 3207, 07.09.1960, 2.
CHERNOMORSKI front, № 8119, 20.05.1976, 4.
CHERNOMORSKI front, № 105 (13760), 05.05.1987, 4.

A VALUABLE BIBLIOGRAPHIC PUBLICATION

Abstract: *The article presents the edition “Zara Angelova. A life devoted to books”, dedicated to a significant figure in Bulgarian library science, bibliography and regional studies in the second half of the last century. The book contains articles by Zara Angelova, evaluations of her work and memories of her, among which the thoughts of her former colleagues from the “P.K. Yavorov” Regional Library in Burgas stand out.*

Keywords: *Zara Angelova; library science; bibliography; regional studies; „P.K. Yavorov“ Regional Library*

Prof. Galina Apostolova, PhD

National Academy of Music “Prof. Pancho Vladigerov”

94 Evlogi and Hristo Georgievi Blvd.

1505 Sofia, Bulgaria

E-mail: galina.apostolova@gmail.com

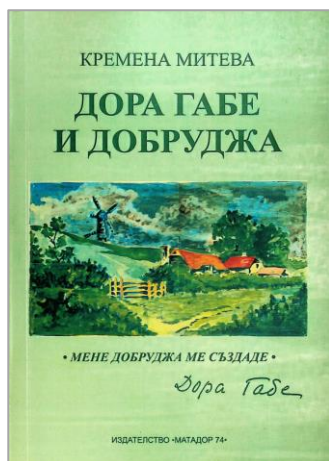
РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONSЗА ЕДНА РАЗЛИЧНА ДОРА ГАБЕ И НЕЙНАТА ДОБРУДЖА:
КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ И ЛИТЕРАТУРНА ГЕОГРАФИЯ**Мая Горчева**

Университет по библиотекознание и информационни технологии

<https://doi.org/10.70300/E9haGAQRBM>

Резюме: В рецензията за книгата „Дора Габе и Добруджа“ от Кремена Митева си поставяме за цел да очертаем изследователския метод и да изведем продуктивни посоки за разширяване на литературната биография на поетесата и уплътняване на познанието за съвременната социокултурна среда, както очертаваме нови тематични ядра в литературната компаративистика и социология с образите на Добруджа. Вместо да задава теоретична рамка, изследователката показва евристичните възможности на съпоставителното разглеждане на документалните и художествените източници, превръщайки архивното наследство в основа на съвременния разказ за осмисляне на връзката между литература, творческа биография и география. Предложеното изследване едновременно е ценен научен принос и е отворено към широката читателска публика.

Ключови думи: Дора Габе; Добруджа; литература и география; архив

Една от повтаряните и банализирани теми в националната литературна история, с която се въвеждат редица от водещите имена в канона, е за връзката между твореца и пространството, в което е роден и израсъл, от която се извежда както регионалното своеобразие на художествения му свят, така задължително се посочва и двуетностното на регионалното с общохуманното обобщение. Не бихме могли да подведем биографията на Дора Габе под тази схема. Добруджа е родният ѝ край, но самата тя е от племето без дом и родина – „Да не забравиш, че си внучката / на цар Давида!“, заръчва преди смъртта си баща ѝ („Друговерка“). Както в това

стихотворение, другаде ще бъдем пренесени в далечни пространства: в поемата „Лунатичка“ ведно са събрани софийските топоси – „[к]убетата на „Александър Невски“, „[н]а паметника бронзовия кон“, „релсите по „Пиротска“, Витоша – и „кулата на църквата „Света Мария“, „краковската

стара катедрала“, с географски нефиксираните максимално общи – мината под земята, „големите световни параходи“, слънцето. Пространството на нейната лирическа героиня се съизмерва с понятия като свят и Небитие, а настоящето – с „писъка на трена“. Житейските и професионалните цели водят поетесата по различни маршрути, прекосяващи границите.

Можем обаче да разпознаем особената ѝ привързаност към Добруджа, тъй като топонимът се появява в редица нейни творби. Съдбовната посветеност на родната земя, уплътнена с многобройни литературни, а и чисто биографични или социални свидетелства, е разгледана в книгата „Дора Габе и Добруджа“, дело на Кремена Митева, дългогодишен уредник в Дом-паметник „Йордан Йовков“, гр. Добрич (Miteva 2024). Към Йовковия мемориал след смъртта на Дора Габе през 1983 г. е създаден фонд на нейно име, където се добавят нови документи, чието популяризиране с изложби или научни сесии влиза в програмата му.

С какво тази книга добавя нещо ново към познанието за поетесата, за която, изглежда, „е казано почти всичко“ (Miteva 2024, 6)? Ето изходната точка за авторката на книгата, която в уводните си думи, след като привежда изобилната библиография с просопографии и документални източници за поетесата, обобщава:

„Наистина, тъй като е наш съвременник, за нея се знае твърде много. Това е колкото вярно, толкова и неточно. Оказва се, че в живота ѝ все още има неразбулени тайни. Дали това е случайност, или самата тя съзнателно е създавала легенди около името си? Може би и двете“ (Miteva 2024, 6).

Подходът, избран от Кремена Митева, е да представи както сведенията от документите, включително неогласени досега архивни източници, така и това, което Дора Габе разказва за себе си или за което свидетелстват поетичните ѝ текстове, в съпоставка с предходни изследвания и спомените на тези, които са я познавали. Излагайки разнородните източници, тя прави опит да постигне по-доброто им разбиране, при все че остават отворени въпроси. Освен това, за да се оцени приносът на проблематиката, трябва да се отчете, че социалистическата историография поради идеологическата си ориентация е възпрепятствала проучването на румънското владичество на Добруджа и освобождението ѝ (Miteva 2024, 300), в противоположност на първостепенното място на този период в обществената дейност на поетесата. Конкретните теми, изложени в 16 относително самостоятелни глави, като се тръгва от възстановката на семейната история и най-ранните ѝ години, показват, че всъщност за Дора Габе само привидно „почти всичко се знае“. Останали са много неизвестни, въпреки че отдавна се е установил общ непротиворечив разказ за поетесата. Такива са основни данни като датата и мястото на раждане, като липсващата сигурност за датата 28 август 1886 г., за които се приема с примиряващото разбиране, че ако „родното място на човека Дора Габе не е съвсем ясно, то родното място на поета Дора

Габе е с. Дъбовик“ (срв. Miteva 2024, 50–55). Също тъй различни са версиите на името, прието след покръстването, които намират тук еднозначно решение след публикуването на акта на светото кръщение, с което приема името Теодора (Miteva 2024, 152–153).

Не е уточнено и кога, къде и какво учи, след като постъпва в университет – естествени науки или литература (Miteva 2024, 112).

От възстановката на биографията на поетесата изскачат и редица факти, които осветляват детайли от биографиите на други личности, например приятелството на учителя Йовков с брата на Дора Габе, наричан Сеня (Израел Габе), характера на Боян Пенев, гост и в чифлика в Харман Куюсю, откъдето е останала негова рисунка (Miteva 2024, 63), както и сведението, че за своите първи пътувания до библиотеките „в странство“ заедно с младата си съпруга той получава средства от своя тъст Петър Габе (Miteva 2024, 61, 165, 172). Докосванията до Яворов продължават и в месеците на неговата слепота (тъй като брат му живее в дома на Петър и Екатерина Габе). В странните си преobraжения съдбата отрежда на Дора Габе и майка ѝ Екатерина да са тези, които ще извършат ритуалното умиване на мъртвото тяло на поета (Miteva 2024, 175).

Темата за изпитанията на Дора Габе поради еврейския ѝ произход добавя важни подробности за реконструирането на този период от българската история по време на Втората световна война.¹ Покрай личната биография книгата възсъздава и фигури от българското еврейство, присъстващи в културния живот, които са били решаващият фактор за значими събития, макар че имената им липсват от представителните преразкази. Петър Габе поддържа връзки с д-р Цемах Рабинер, главен равин, директор на „Дойче шуле“ в София, и особено с неговия приемник д-р Маркус (Мордехай) Еренпрайс, главен равин, в чиято квартира в дома на Мара Белчева Дора Габе отсяда в годините на следването си (Miteva 2024, 70–72). Тъкмо в неговия дом се събират видни личности от културния елит и Петър Габе се среща с д-р Кръстев или П. П. Славейков, с които е поддържал добро познанство и кореспонденция (Miteva 2024, 72–74). Така да се каже, с Петър Габе Добруджа влиза в кръга на обществената тематика на списанието на модернистите още от 90-те години на XIX в. Именно оттук се среща и Дора Габе с редактори на „Мисъл“ преди първите си публикации и стихосбирката. А Петър Габе, добре познат в столицата, разменя писма с редица политици, канен е за сътрудник в „Периодическо списание“ от Ив. Ев. Гешов и по-късно в „Списание на БАН“ (Miteva 2024, 64–67).

Епизоди от биографията на поетесата актуализират връзките ѝ с редица личности от културния пейзаж, например скулптора Борис Шатц (Miteva 2024, 68–69), Петко Росен (Miteva 2024, 76–77), д-р Елиза Пастернак и близнаците Любен и Панчо Владигерови (Miteva 2024, 103–107), пое-

тесите Северина (Ружа Драганова-Тенева) (Miteva 2024, 110; 281) и Екатерина Ненчева, оперния певец Петър Райчев (Miteva 2024, 134–136), учителя Йордан Йовков (Miteva 2024, 132–134) и много други.

Други изваждат найвече срещите ѝ с личности, останали неизвестни, но със смайваща ерудиция, житейски такт и творчески заложби, като учителя Костадин (Коста) Чехларов (Miteva 2024, 85) – близък приятел на семейство Габе и наставник на младата поетеса, един от кумовете на сватбата ѝ. Неговата импресия „На брега на Черното море. Лирически излияния“² разкрива емоционалните полюси на модерното светоусещане, както и въвежда към една необгледана тема – за присъствието на морето в манталитета на добруджанеца (Miteva 2024, 86–89). Запазено е и свидетелство, че за Дора Габе родната Добруджа е море и равнина.³ Жадуваното завръщане към родната земя, загубена в злощастното стечение на историческите събития, има отвъднационално измерение, прераствайки в съдбовен порив към Обетованата земя. В идеалното отечество се сливат националното пространство с универсалния библейски символ.⁴ Петър Габе пък избира да я характеризира по аналогия с актуалните икономически региони и я нарича „нашата Калифорния“ (Miteva 2024, 268).

Морето присъства още в ранните стихове на Дора Габе от началото на ХХ век, както в ранната поезия на Йовков, наскоро събрана в томчето „Стихотворения“ под съставителството на Кремена Митева.⁵ По-късно морето присъства като метафора или посока в разказите му. Така текстовете на добруджанци дават солидни аргументи за сродството на сухоземния манталитет с морската стихия. Засега обаче тази тематика остава неозвучена извън литературнокритическия дебат. Също тъй в разрез със стереотипите и предубежденията за нагласите на българина е признанието на Дора Габе: „Като ученичка обичах математиката, но и морето, звездите“ (Miteva 2024, 12), а една от детските ѝ книги е за астрономия (Miteva 2024, 79).

Интерпретацията на биографичните данни и психологията и жизнения път на поетесата се оказва богато нюансирана, често пъти с неочаквани отклонения, макар че не излиза от рамките на вече установения биографичен разказ. Творбите ѝ, посветени на Добруджа, са изброени в главата „Добруджа като литературна тема“ (Miteva 2024, 301–331). Страстната посветеност на родната Добруджа има израз в един привидно повече от стандартен жанров модел на връщането към детството. Но вместо реалистичен разказ и саморазбираща се мемоаристика Дора Габе създава цикъла с импресии „Някога“, в които детското преживяване неусетно прелива в сюрреализъм. Добруджа не е географски топос и местообитание на детството, а възплъщение на изначалните сили на битието и виталността, на детското учудено възприятие, което става сърцевина и на поетичния ѝ свят и подстъп към „тайната на света“.

В главата са представени по-подробно и другите позабравени днес творби, като пътеписа „Впечатления от Добруджа“ (1917–1918), поетичния

цикъл „Добруджански песни“ (1917), цикъла Добруджа („Земен път“, 1928). Предмет на специализиран литературоведски интерес е историята на написания, но неиздаден роман „Златна земя“ (1951–1952), изцяло изграден по конюнктурните норми на „производствения роман“ (Miteva 2024, 321–326). Към „добруджанския корпус“ се добавя и останалата недовършена едноименна поема (Miteva 2024, 327–330).⁶

С много детайли книгата проследява енергията, с която Дора Габе отстоява правата на своята родна Добруджа и с политически средства благодарение на международните си контакти като председател на българския ПЕН. В главата „Обществено служене на Добруджа“ (Miteva 2024, 266–300) са изложени данни за приносите ѝ като един от пратениците, които отстояват каузата на ограбеното от следвоенните договори отечество. Това е поредица от сказки и срещи с политици и хора на перото в европейските столици (Miteva 2024, 240–243) и в страната (Miteva 2024, 270–284). С този гражданско-патриотичен ангажимент Дора Габе изпълнява и заръката на своя баща, прокуден на стари години от добруджанските си земи. С приближаването на старостта и поетесата все по-дълбоко преживява връзката с родната земя. Въпреки отслабените си сили тя не пропуска всеки повод да пътува, нито ежегодните празници на детската книга и срещите с добруджанските деца.

Събирайки непротиворечиво традиционните литературни образи с авангардистката поетика или с изчистената до всекидневния език космическа необхватност, Дора Габе остава едновременно прозрачно достъпна и загадъчно вгълбена. „Нейно Теменужество“, както я нарича Катя Кузмова-Зографова (Kuzmova-Zografova 2010), вдъхновява и толкова разнородни литературни образи, като Нона от Йовковия роман „Чифликът край границата“ (1934) и Константина от романа на Витезслав Незвал „Като две капки вода“ (1933), vyplътена е в поезията на Яворов, Йордан Стубел и Незвал. А в детската литература, в която е некоронованата царица със своите неувявящи попадения, неизгубили и частица от свежестта си и за днешните поколения, Ангел Каралийчев я увековечава в повестта „Тошко Африкански“ (Velkichev 2013).

И книгата, посветена на „Нейно Теменужество“, следва установения модел на творческия портрет, като едновременно с това излиза от рамките му. Избирайки да изгради разказа си за поетесата в съчетанието на „различни гласове“, изследователката Кремена Митева сама не може да определи жанра ѝ:

„Текстът, който се получи, до голяма степен ме изненада. Намерението ми беше да напиша научно или научнопопулярно изследване. На места обаче се появиха есеистични фрагменти. Освен това включих повече поезия, отколкото възнамерявах. Всичко това стана непреднамерено, интуитивно. Надявам се така книгата да е по-достъпна за четене“ (Miteva 2024, 8).

Онова, което обединява тези гласове, навярно е стремежът към непосредствения простота и вгълбеност, за чиято философска наситеност Миглена Николчина казва: „Бихме могли да наречем тази поетика минималистична, ако „сгъстяването на тишината“ у Габе не оставяше усещането за лека задыханост, която превръща минимализма в своеобразен експрес“ (Nikolchina 2002, 95). Книгата е своеобразен диалог между поетически натюрел, лична биография, поезия и „духа на мястото“. Многогласието не само предлага многостранност на предадените сведения, но е по-адекватно за щедро отворения поетически свят на Дора Габе и вгълбената му простота. Мост към актуалните прочити и знание за поетесата са окръглящите глави „Потомци“ (Miteva 2024, 361–368) и „Места и знаци на памет“ (Miteva 2024, 369–385). Те насочват към културното своеобразие на региона, из който израства поетичният порив на Дора Габе и който днес прегръща мисията за опазването на духовното ѝ наследство. Книгата е издадена с финансовата подкрепа на Община Добрич и на Добруджанския научен институт, с посвещение за 140 години от заселването на Петър и Екатерина Габе в Южна Добруджа, припомняйки първите години от превръщането на „българската Калифорния“ в икономически пионер в земеделието и увенчавайки етническото и културното многообразие на този край.

Фон на личната творческа биография е тази на Добруджа и историческата ѝ съдба. И обратно, темата за мястото разкрива биографичната основа в творчеството на поетесата. От една страна, такъв изследователски ракурс показва сложните преплитания между литература и география до отлагането на пространството като уникална поетика на простота и космическа необозримост, а от друга, чрез него е уплътнен поетическият свят и са заземени разнообразните социални роли на поетесата. Дори експериментът в поетиката, какъвто виждаме в „Някога“, е пряко свързан с тематиката, а тя е детството сред добруджанските поля.

БЕЛЕЖКИ

¹ Срв. вече изнесените данни в (Pencheva 2010).

² Отпечатана в „Мисъл“, 1897, кн. 5–6 от май-юни, 456–460 – броя в памет на убийството на Алеко Константинов, и подписана с инициалите К. Ч.

³ Срв. (Ivanova 2010, 158).

⁴ Събира ги Миглена Николчина в образа „Нивите на Рут и нивите на Добруджа“ (Nikolchina 2002, 78–79).

⁵ ЙОВКОВ, Й. *Стихотворения*. Съставител, предговор и послеслов Кремена Митева. Велико Търново: Фабер, 2024.

⁶ В книгата не намира място сведението, че през 1975 г. Дора Габе е сключила контрактация за написване на роман за Добруджа в годините на румънска окупация, за който е събирала материали, но така и остава ненаписан (за което можем да заподозрем външнополитически съображение предвид тогавашните „братски“ българо-румънски отношения), срв. (Vartuninska 2010, 229).

ЛИТЕРАТУРА

- ВЕЛИЧКОВ, П., 2013. Каралийчев понижава Дора Габе в слугиня. В: *Прототипи и герои: тайни, загадки, съдби*. София: Изток-Запад, 126–137.
- ВЪРТУНИНСКА, Р., 2010. Мълчанието в творчеството на Дора Габе. В: МИТЕВА, К.; ПАСКАЛЕВА, М. (ред.) *120 години от рождението на Дора Габе*. Юбилеен сборник. Научни доклади и спомени. Добрич: Фабер, 229–236.
- ИВАНОВА, М., 2010. „Дъbove прастари, прадеди вековни!“. В: МИТЕВА, К.; ПАСКАЛЕВА, М. (ред.) *120 години от рождението на Дора Габе*. Юбилеен сборник. Научни доклади и спомени. Добрич: Фабер, 156–164.
- КУЗМОВА-ЗОГРАФОВА, К., 2010. Многоликата Дора Габе. Верската, етническата и националната идентичност на поетесата. В: МИТЕВА, К., ПАСКАЛЕВА, М. (ред.) *120 години от рождението на Дора Габе*. Юбилеен сборник. Научни доклади и спомени. Добрич: Фабер, 120–135.
- МИТЕВА, К., 2024. *Дора Габе и Добруджа*. „Мене Добруджа ме създаде“. Добрич: Матадор 74.
- НИКОЛЧИНА, М., 2002. *Родена от главата*. София: СемаРШ.
- ПЕНЧЕВА, Р., 2010. Дора Габе и еврейството. В: МИТЕВА, К.; ПАСКАЛЕВА, М. (ред.) *120 години от рождението на Дора Габе*. Юбилеен сборник. Научни доклади и спомени. Добрич: Фабер, 109–119.

REFERENCES

- VELICHKOV, P., 2013. 11. Karaliychev ponizhava Dora Gabe v sluginya. V: *Prototipi i geroi: tayni, zagadki, sadbi*. Sofia: Iztok-Zapad, 2013, 126–37.
- VARTUNINSKA, R., 2010. Malchaniето v tvorchestvoto na Dora Gabe. V: MITEVA, K.; PASKALEVA, M. (red). *120 godini ot rozhdenieto na Dora Gabe*. Yubileen sbornik. Nauchni dokladi i spomeni. Dobrich: 2010: Faber, 229–236.
- IVANOVA, M., 2010. „Dabove prastari, pradedi vekovni!“. V: MITEVA, K.; PASKALEVA, M. (red). *120 godini ot rozhdenieto na Dora Gabe*. Yubileen sbornik. Nauchni dokladi i spomeni. Dobrich: Faber, 156–164.
- KUZMOVA-ZOGRAFOVA, K., 2010. Mnogolikata Dora Gabe. Verskata, etnicheskata i natsionalnata identichnost na poetesata. V: MITEVA, K., PASKALEVA, M. (red). *120 godini ot rozhdenieto na Dora Gabe*. Yubileen sbornik. Nauchni dokladi i spomeni. Dobrich: Faber, 120–135.
- MITEVA, K., 2024. *Dora Gabe i Dobrudzha*. „Mene Dobrudzha me suzdade“. Dobrich: Matador 74.
- NIKOLCHINA, M., 2002. *Rodena ot glavata*. Sofia: SemaRSH.
- PENCHEVA, R., 2010. Dora Gabe i evreystvoto. V: MITEVA, K.; PASKALEVA, M. (red). *120 godini ot rozhdenieto na Dora Gabe*. Yubileen sbornik. Nauchni dokladi i spomeni. Dobrich: Faber, 109–119.

ON A DIFFERENT DORA GABE AND HER DOBRUDJA: CULTURAL CONTEXT AND LITERARY GEOGRAPHY

Abstract: *In this review of the book Dora Gabe and Dobrudzha by Kremena Miteva, we aim to outline the research method and to bring out some productive directions for the enlargement of the poet's literary biography and the thickening*

of the knowledge of the contemporary socio-cultural environment, as well as to outline new thematic kernels in literary comparativistics and sociology with the images of Dobrudzha. Rather than setting a theoretical framework, the researcher demonstrates the heuristic possibilities of a comparative examination of documentary and fictional sources and this pairing is the basis of a contemporary narrative for understanding the relationship between literature, artistic biography and geography. The work presented here is both a valuable scholarly contribution and open to a wide readership.

Keywords: *Dora Gabe; Dobrudzha; literature and geography; archive*

Assoc. Prof. DSc Maya Gorcheva

University of Library Studies and Information Technologies,

119, Tsarigradsko shose Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0002-4526-6799

E-mail: m.gorcheva@unibit.bg

УниБИТ, съвместно с ББИА, обявява начало на кандидатстване за Годишна награда в областта на историята на книгата на името на проф. дфн Ани Гергова, която има за цел да продължи делото на именития български учен и да спомогне за развитието на историята на книгата като академично поле. Кандидатства се с научна статия в областта на историята на книгата, която не е публикувана към момента на подаването ѝ за участие в конкурса. Документите за кандидатстване се подават електронно на адреса на списание „Издател“: publisher@unibit.bg, с тема „Годишна награда „Ани Гергова“, до 22 април 2027 г.

УКАЗАНИЯ ЗА КАНДИДАТИТЕ

AWARD STATUS

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание
и информационни технологии
ДИРЕКТОР

Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно:

книжка 1 – януари – юни;

книжка 2 – юли – декември.

Формат: 70/100/16. Печатни коли: 6.

PUBLISHER

„Za Bukvite – O Pismeneh“
University of Library Studies
and Information Technologies
DIRECTOR

Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
E-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Publisher Journal is published
semiannually:

book I – January – June;

book II – July – December.

Size: 70/100/16. Printed Quires: 6.

ISSN: 1310-4624 (Print)

ISSN: 2367-9158 (Online)

УКАЗАНИЯ ЗА АВТОРИТЕ**GUIDELINES FOR AUTHORS**

E-version: www.publisher.bg